RHETORICORVM AD HERENNIVM LIBRI QVATVOR.

ET

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE LIBRI DVO.

VENETIIS,
Apud Dominicum de Farris.

M D X C.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

LIBER I.

Etsi negocijs familiaribus impediti, uix satis otium studio suppeditare possumus: & id ipsum, quod datur otij, libentius in philosophia consumere consueuimus; tamen tua nos, C. Herenni, uoluntas commouit, ut de ratione dicendi conscriberemus; ne aut tua caussa noluisse nos, aut fugisse, laborem putares. & eò studiosius hoc negocium suscepimus, quòd te non sine caussa uelle cognoscere rhetoricam intelligebamus. non enim parum habet in se fructus copia dicendi, & commoditas orationis, si recta intelligentia, & definita moderatione animi gubernetur. quas ob res illa, quę Gręci scriptores inanis arrogantiæ caussa sibi aßumpserunt, reliquimus. nam illi, ne parum multa scisse uiderentur, ea conquisiuerunt, quæ nihil attinebant; ut ars difficilior cognitu putaretur: nos autem ea, quę uidebantur ad rationem dicendi pertinere, sumpsimus. non enim spe quæstus, aut gloria commoti uenimus ad scribendum, quemadmodum cæteri; sed ut industria nostra tuę morem geramus uoluntati. nunc, ne nimiùm longa sumatur oratio, de re dicere incipiemus; sed si te unum illud monuerimus, artem sine assiduitate dicendi non multùm iuuare; ut intelligas, hanc rationem præceptionis accommodari ad exercitationem oportere.

De oratoris officio.

Oratoris officium est, de his rebus posse dicere, quæ res ad usum ciuilē moribus ac legib. cōstitutæ sunt, cum assensione auditorum, quod eius fieri poterit. Tria sunt genera caußarum, quæ recipere debet orator demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale. Demonstratiuū est, quod tribuitur in alicuius certę personæ laudem, uel uituperationem. Deliberatiuū est, quod in consultatione positū, habet in se suasionē & dissuasionē. Iudiciale est, quod positum in controuersia, habet accusationē, aut petitionē cum defensione.

Partis officij oratorij.

Nūc quas res oratorē habere oporteat, docebimus: deinde quomodo has caussas tractari conueniat, ostendemus. Oportet igitur in oratore esse inuentionem, dispositionem, elocutionem, memoriā, & pronunciationem. Inuentio est excogitatio rerū uerarū, aut uerisimilium, quę caussam probabilem reddant. Dispositio est ordo et distributio rerū, quę demōstrat, quid quibus in locis sit collocandum. Elocutio est idoneorum uerborū & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria, est firma animi rerū & uerborum dispositionis perceptio. Pronunciatio est uocis, uultus, gestus moderatio cum uenustate. Hęc omnia tribus modis assequi poterimus, arte, imitatione, exercitatione. Ars est pręceptio, quæ dat certā uiā rationem dicendi. Imitatio est, qua impellimur cum diligenti ratione, ut aliquorum similes in dicēdo uelimus esse. Exercitatio est assiduus usus cōsuetudoq; dicēdi. Quoniā igitur demonstratum est, quas caussas oratorē recipere, quasq; res habere cōueniret: nūc, quemadmodum ad orationem possint oratoris officia accōmodare

modare, dicendū uidetur. INTENTIO *in sex partes orationis consumitur, exordium, narrationem, diuisionem, confirmationem, confutationem, conclusionem. Exordium est principium orationis, per quod animus auditoris, aut iudicijs cōstituitur, uel apparatur ad audiendum. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Diuisio est per quam aperimus quid conueniat, & quid in cōtrouersia sit, & per q̄ exponimus quibus de rebus simus dicturi. Confirmatio est nostrorum argumentorum expositio cum asseueratione. Confutatio est contrariorum locorum dissolutio. Cōclusio est artificiosus terminis orationis. Nunc quoniam unà cum oratoris officijs, quò res cognitu facilior esset ꝑducti sumus, ut de orationis partib. loquemur, & eas ad inuentionis rationem accommodaremus, de exordio primùm dicendū uidetur. Caussa posita, quò commodius exordiri possimus genus caussæ est considerandum. Genera caussarum sunt quatuor, honestum, turpe, dubium, humile.* De quatuor generibus caussarum. *Honestum caussæ genus putatur, cùm aut id defendimus, quod ab omnibus defendendum uidetur; aut id oppugnamus quod ab oībus uidetur oppugnari debere, ut ꝓ uiro forti cōtra parricidā. Turpe genus caussæ intelligitur, cū aut honesta res oppugnatur, aut defenditur turpis. Dubiæ genus est, cū hēt in se causa et honestatis & turpitudinis partē. Humile genus est, cùm cōtēpta res affertur. Cùm hæc ita sint, cōueniet exordiorum rōnem ad oē genus caussæ accōmodari.*

EXORDIORVM *duo sunt genera, principium quod Græcè προοίμιον appellatur; & insinuatio, quæ* De exordijs.

ἔφοδος nominatur. Principiũ eſt, cùm ſtatim auditoris animum nobis idoneum reddimus ad audiendum. id ita ſumitur; ut attẽtos, ut dociles, ut beneuolos auditores habere poſſimus. Si genus cauſſę dubiũ habebimus, à beneuolentia principium conſtituemus, ne quid illa turpitudinis pars nobis obeſſe poſſit. Sin humile genus erit cauſſæ, faciemus attentos. Sin turpe genus cauſſę erit, inſinuatione utemur, de qua poſterius dicemus; niſi quid nacti fuerimus, quare aduerſarios criminãdo, beneuolẽtiã captare poſſimus. Sin honeſtũ cauſſæ genus erit, licebit rectè uel uti, uel nõ uti principio. Sin uti uolemus, aut id oportebit oſtendere, quare cauſſa ſit honeſta; aut breuiter, quib. de reb. ſimus dicturi, exponere. Si principio uti uolemus, à lege, à ſcriptura, aut ab aliquo firmiſſimo noſtrę cauſſę adiumẽto principium capere oportebit. Quoniã igitur docilẽ, beneuolũ, attẽtũ habere auditorẽ uolumus, quo modo q̃dq; cõfici poſſit, aperiemus. Dociles auditores habere poterimus, ſi ſummã cauſſæ breuiter exponemus, & ſi attentos eos faciemus. nã docilis eſt is, q attentè uult audire. Attentos habebimus, ſi pollicebimur nos de reb. magnis, nouis, inuſitatis uerba facturos; aut de ijs reb. q̃ ad remp. pertinent, aut ad eos ipſos, qui audiẽt; aut ad deorũ immortaliũ religionẽ; etſi rogabimus, ut attẽtè audiãt; & ſi numero exponemus res, q̃bus de reb. dicturi ſumus. Beneuolos auditores facere quatuor modis poſſumus, à noſtra, ab aduerſariorũ, ab auditorũ ꝑſona, & à reb. ipſis. A noſtra ꝑſona beneuolẽtiã cõtrahemus ſi noſtrũ officiũ ſine arrogantia laudabimus, aut

in rēp. quales fuerimus, aut in parētes, aut ī amicos, aut in eos ipsos, qui audiūt, aliquid referimus; dūmodo hæc omnia ad eam ipsam rem, de qua agitur, sint accōmodata. Itē si nostra incōmoda proferemus, inopiam, solitudinē, calamitatem; & si orabimus, ut nobis sint auxilio; & simul ostendemus, nos in alijs spē noluiße habere. Ad aduersariorū personā beneuolētia captabitur, si eos in odiū, in inuidiā, in cōtemptionem adducemus. In odiū rapiemus, si quid eorū spurcè, superbè, pfidiosè, crudeliter, cōfidēter, malitiosè, flagitiosè factū proferemus. In inuidiā trahemus, si uim, si potentiā, factionē, diuitias, incontinentiā, nobilitatem, clientelas, hospitium, sodalitatem, affinitates aduersariorum proferemus, & his adiumētis magis, quā ueritati eos confidere aperimus. In contemptionem adducemus, si inertiam, ignauiā, desidiam, luxuriam aduersariorum proferemus. Ad auditorū persona beneuolētia colligetur, si res eorū fortiter, sapienter, mansuetè, magnificè iudicatas proferemus, & si, quæ de ijs existimatio, quæ iudicij expectatio sit, aperiemus. A reb. ipsius beneuolū efficiemus auditorē, si nostrā caussam laudādo extollemus, aduersariorū per cōtentionē deprimens. Deinceps de insinuatione aperiendū est. Tria sunt tempora, quib. principio uti nō poßumus, q̄ diligenter sunt consideranda, aut cū turpem caussam habemus, hoc est, cùm ipsa res animum auditoris à nobis alienat, aut cū animus auditoris psuasus esse uidetur ab ijs, q antè cōtrà dixerūt, aut cū defessus est eos audiendo, qui antè dixerūt. Si caussa turpitudinē habebit, exordiri poterimus his

Tria insinuationis tempora.

rationibus, rem, non hominem, aut hominem non rē spectari oportere, non placere nobis ipsis q̄ facta dicantur ab aduersarijs, & esse indigna, aut nefaria. Deinde cum diu rem auxerimus, nihil simile à nobis factum ostendemus, aut aliquorū iudicium de simili caussa, aut de eadem, aut de minore, aut de maiore ꝓferemus. Deinde ad nostram caussam pedetentim accedemus, & similitudinem conferemus. Item si negabimus nos de aduersarijs, aut de aliqua redicturos, et tamen occultè dicemus interiectione uerborum. Si persuasus auditor fuerit, id est si oratio aduersariorū auditoribus fidem fecerit, (neque enim non facilè scire poterimus; quoniam non sumus nescij, quibus rebus fides fieri soleat) ergo si fidem factam putabimus, his reb. nos insinuabimus ad caussam, si de eo qđ aduersarij firmissimum sibi adiumentum putauerint, primùm nos dicturos pollicebimur, aut ab aduersarij dicto exordiemur, & ab eò maximè, qđ ille nuperrimè dixerit, aut dubitatione utemur, qd potissimū dicamus, aut cui loco primùm respondeamus cū admiratione. Si defessi erunt audiendo, ab aliqua re, q̄ risum mouere possit, exordiemur, ab apologo, à fabula uerisimili, imitatione, deprauatione, inuersione, abiectione, ambiguo, suspicione, irrisione, stultitia, exuperatione, collocatione, literarum mutatione; ꝑterea expectatione, similitudine, nouitate, historia, uersu, aut ab alicuius īterpellatione, aut arrisione: et si ꝓmiserimus aliter, ac parati fuerimus, nos esse dicturos nos nō eodē modo, ut cæteri soleāt uerba facturos: qd alij soleāt, qd nos facturi simus, breuiter exponemus.

Inter

*Inter insinuationem & principium hoc interest, q̄d principium huiusmodi dēt esse, ut statim apertis rationibus, quas p̄scripsimus, aut beneuolum, aut attentum, aut docilem faciamus auditorem, at insinuatio eiusmodi dēt esse, ut occultè per dissimulationem eadem illa oīa conficiamus, ut ad eandē commoditatem in * dicendi opere uenire possimus. Verum hæ tres utilitates tametsi in toto rōne sunt comparandæ, hoc est, ut auditores sese perpetuò nobis attentos, dociles, beneuolos p̄beant: tamen id per exordium caussæ maximè comparandū est. Nunc ne quādo uitioso exordio utamur, quæ uitia uitanda sunt docebo. In exordienda caussa seruandum est, ut lenis sit sermo, & usitata uerborū consuetudo, ut non apparata oratio esse uideatur. Vitiosum exordiū est, q̄d in plures caussas pōt accommodari, q̄d uulgare dicitur. Item uitiosum est, quo nihilominus aduersarius pōt uti, q̄d commune appellatur. Item illud, quo aduersarius potest uti ex contrario. Item uitiosum est, q̄d nimiùm apparatis uerbis compositum est, aut nimis lōgum est, & q̄d non ex ipsa caussa natum uidetur, ut propriè cohæreat cum narratione; & q̄d neq; beneuolum, neq; docilem, neq; attentū facit auditorem. De exordio satis dictum est, deinceps ad narrationem transeamus.*

Insinuationis, & principij differētia.

* in dicendo uen.

Vitiosa exordia.

NARRATIONVM *tria sūt genera. Vnū quo exponimus rē gestā, & unumquodq; trahimus ad utilitatē nostrā uincendi caussa, q̄d pertinet ad eas caussas, de quib. iudiciū futurū est. Alterum genus narrationis est. q̄d intercurrit nonnunq̄, aut fidei, aut criminationis, aut transitionis, aut alicuius apparationis,*

De tribus narrationum generibus.

uel laudationis caussa.Tertiũ genus est id, qđ à caus sa ciuili remotũ est,in quo tamẽ exerceri cõuenit,quo cõmodius illas superiores narrationes in caussis tractare possimus.Eius narrationis duo sũt genera,unũ quod in negocijs, alterũ quod in personis positũ est. Id, quod in negociorũ expositione positum est, tres habet partes,fabulam,historiã,argumentũ. Fabula est,q̃ neq; ueras,neq; uerisimiles cõtinet res, ut hæ, quę tragœdijs traditę sunt.Historia est res gesta,sed ab ætatis nostræ memoria remota.Argumentum est ficta res, q̃ tamen fieri potuit, uelut argumenta comœdiarũ.Illud genus narrationis, qđ in personis positum est,debet habere sermonis festiuitatẽ,animorũ dissimilitudinem,grauitatẽ,leuitatem,spem,metum, suspicionem,desiderium,dissimulationem, misericordiam,rerũ uarietates,fortunæ cõmutationem, insperatum incommodũ,subitam lætitiam,iucundum exitum rerum.uerũ hoc in exercendo transigitur.Illud, quod ad ueritatem pertinet, quomodo tractari conueniat,aperimus.Tres cõuenit res habere narrationẽ, ut breuis,ut dilucida,ut uerisimilis sit,q̃ quoniam fieri oportere scimus; quemadmodũ faciamus,cognoscendũ est.

Narratio breuis.

Rem breuiter narrare poterimus, si inde incipiemus narrare,unde neceße erit;et si nõ ab ultimo initio repetere uolemus;et si summatim,nõ particulatim narrabimus;et si nõ ad extremũ, sed usq; eò,quò opus erit,prosequemur;si transitionib.nullis utemur;et si nõ deerrabimus ab eo,qđ cõperimus exponere;et si exitus rerũ ita exponemus,ut antè quoque q̃ facta sint,sciri possint,tametsi nos reticuerimus

quod

quod genus, si dicã me ex prouincia rediisse, profectũ quoq; in prouinciã intelligatur. Et oĩno non modò id, quod obest, sed ẽt id, quod neq; obest, neq; adiuuat, satius est, ꝑterire. Et ne bis aut sæpius idem dicamus, cauendũ est, ẽt ne id, quod semel sup. diximus, deinceps dicamus, hoc modo: Athenis Megaram ue speri aduenit Simo: ubi aduenit Megarã, insidias fecit uirgini: insidias postquã fecit, uim in loco attulit. Rem dilucidè narrabimus, si ut quidq; primũ gestum erit, ita primum exponemus, & rerum ac tẽporũ ordinẽ conseruabimus, ut gestæ res erunt; aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic erit considerandum, ne quid perturbatè, ne quid contortè, ne quid ambiguè, ne qd nouè dicamus; ne q̃ in aliam rem transeamus; ne ab ultimo repetamus; nè longè prosequamur; ne qd qđ ad rem ꝑtineat, ꝑtereamus, & si persequemur ea, q̃ de breuitate ꝑcepta sunt. nam quò breuior, eo dilucidior, & cognitu facilior narratio fiet. Verisimilis narratio erit, si ut mos, ut opinio, ut natura postulat, dicemus: si spatia temporum, ꝑsonarum dignitates, consiliorum rationes, locorum oportunitates constabunt; ne refelli possit, aut temporis parũ fuisse, aut caußã nullã, aut locum idoneum non fuisse, aut hoĩes ipsos facere, aut pati non potuisse. Si uera res erit, nihilominus hæc omnia narrando conseruanda sunt. nam sepe ueritas, nisi hæc seruata sint, finem facere nõ potest. Sin erit ficta, eò magis erũt cõseruãda. De iis rebus cautè confligendũ est, qbus in rebus tabulæ aut alicuius firma auctoritas uidebitur interfuisse. Adhuc quę dicta sunt, arbitror mihi cõstare dũ cæteris

Dilucida.

Verisimilis.

artis

artis scriptorib. nisi, quia de insinuatione noua excogitauimus, q eam soli, pter cæteros, in tria tempora diuisimus, ut planè certã uiam, & pspicuam rõnem exordiorum haberemus. nunc, qđ reliquũ est, quoniã de rerũ inuentione disputandum est, in qua singulare consumitur oratoris officiũ, dabimus operã, ut nihilo minus industriæ, q̃ rei utilitas postulabit, q̃sisse uideamur, si prius pauca de cãrum diuisione dixerimus.

De diuisione caussarum.

CAVSSARVM *diuisio in duas partes distributa est, Primum perorata narratione, debemus aperire, qd nobis conueniat cũ aduersarijs; si ea, q̃ nobis utilia erunt, conuenient, quid in controuersia relinquatur, hoc modo, interfectam esse ab Oreste matrẽ conuenit mihi cũ aduersarijs: iure fecerit, & licuerit ne facere, id est in cõtrouersia. Itẽ è contrario, Agamẽnonem esse à Clytemnestra occisum confitentur: cum id ita sit, me ulcisci parentem negãt oportuisse. Deinde cũ hoc fecerimus, distributione debemus uti. Ea diuiditur in duas partes, enumerationem, & expositionem. Enumeratione utemur, cùm dicemus numero, quot de rebus dicturi sumus. Eam plus, quàm trium partium numero esse non oportet. nam & periculosum est, ne quando plus minusue dicamus; & suspicionem afferet auditori meditationis & artificij, quę res fidem abrogat oratori. Expositio est, cùm res, q bus de rebus dicturi sumus, exponimus breuiter & absolutè. Nunc ad confirmationem transeamus.*

TOTA *spes uincendi, ratioq; psuadendi posita est in cõfirmatione & cõfutatione. nã cũ adiumenta nostra exposuerimus, cõtrariaq; dissoluerimus, absolutè*

tè nimirũ munus oratoriũ cõfecerimus. utrũq; igitur facere poterimus, si cõstõnem caußæ cognouerimus. De constitutionib. caussarũ.

Caussarũ constitutiones alij quatuor fecerunt, noster doctor Hermetes tres putauit esse, nõ ut de illorũ quicquã detraheret inuentione, sed ut ostẽderet id, q̃d oportuißet simpliciter & singulari modo docere, illos distribuisse dupliciter & bipertito. Constitutio est prima deprecatio defensoris cũ accusatoris in simulatione cõiuncta. Constitutiones itaq; ut diximus tres sunt cõiecturalis, legitima, iuridicialis. Coniecturalis est, cũ de facto controuersia est, hoc modo: Aiax in sylua, postquã resciuit quæ fecisset per insaniã, gladio incubuit. Vlysses interuenit, occisum conspicatur, è corpore telum cruentũ educit. Teucer interuenit: cũ fratrem occisum, & inimicũ fratris cum gladio cruẽto uidet, capitis arcessit. Hìc, quoniã coniectura uerum quæritur, de facta erit controuersia, & ex eo cõstitutio caussę coniecturalis nominatur. Legitima cõstitutio est, cùm in scripto aut ex scriptis aliquid controuersiæ nascitur. Ea diuiditur in partes sex scriptũ & sententiã contrarias leges, ambiguum definitionẽ, trãslationẽ, ratiocinationem. Ex scripto & sententia nascitur cõtrouersia, cum uidetur scriptoris uoluntas cum scripto ipse dißentire, hoc modo: si lex sit, quæ iubeat eos, qui propter tẽpestatem nauim reliquerint, omnia perdere; eorum nauim cæteraq; esse, si nauis cõseruata sit, q̃ remanserunt in naui, magnitudine tẽpestatis omnes perterriti nauim relinquerunt, in scapham conscenderunt, præter unũ ægrotum. is propter morbum exire & fugere non potuit, casu & fortu-

na

na nauis in portū incolumis delata est. illam ægrotus possidet. nauim petit ille, cuius fuerat. Hęc cōstitutio legitima est ex scripto & sententia. Ex cōtrarijs legibus controuersia constat, cùm alia lex iubet, aut permittit, alia uetat quippiā fieri hoc modo: Lex uetat eum, qui de pecunijs repetundis damnatus sit, in concione orationē habere. Altera lex iubet augurem in demortui locum qui petat, in cōcione nominare. Augur quidā damnatus de pecunijs repetūdis, in demortui locū qui petat, nominauit: petitur ab eo mulcta. Constitutio hæc est legitima ex contrarijs legib. Ex ambiguo cōtrouersia nascitur, cùm scriptū duas, aut plures res significat, hoc modo: Paterfamilias cū filiū hęredem faceret, testamento uasa argentea uxori legauit, Tullius hæres meus Terētiæ uxori meæ 30. pondo uasorum argenteorū dato quæ uolet. Post mortē eius, uasa pretiosa & cælata magnificè, illa petit. Tullius se, quæ uelit ipse, xxx. pondo ei debere dicit. Constitutio est legitima ex ambiguo. Ex definitione constat caussa, cū in controuersia est, quo nōe factū appelletur. ea est huiusmodi: cū L. Saturninus legem frumentariā de semissibus & trientibus laturus esset, Cepio, qui per id temporis quęstor urbanus erat, docuit Senatum, ærarium pati non poße largitionem tantā Senatus decreuit, si eam legē ad populū ferat, aduersus remp. uideri eū facere. Saturninus ferre cœpit. collegę intercedere. ille nihilominus cistellam detulit, Cepio, ut illū cōtra S. C. intercedentib. collegis, aduersus remp. uidit ferre, cū uiris bonis impetum facit, pōtes disturbat, cistas deijcit, impedimēto est quò

secius feratur lex: accersitur Cepio maiestatis. Constitutio est legitima ex definitione. Vocabulũ.n. definitur ipsum, cum q̃ritur, quid sit minuere maiestatem? Ex translatione cõtrouersia nascitur, cũ aut tẽpus differendũ, aut accusatorẽ mutandũ, aut iudices commutandos reus dicit. Hac parte cõstitutionis Græci in iudicijs, nos in iure ciuili plerunq; utimur. In hac parte nos iuris ciuilis scientia iuuabit. In iudicijs tamen nõ nihil ea utimur, ut hoc modo: Si quis peculatus accusatur, ꝙ uasa argẽtea publica de loco priuato dicatur sustulisse; possit dicere, cũ definitione sit usus, quid sit furtũ, quid peculatus; secum furti agi, nõ peculatus oportere. Hæc partitio legitimæ constitutionis his de caussis raró uenit in iudiciũ, ꝙ in priuata actione ꝑtoriæ exceptiones fiunt, & caussa cadit is, qui non, quemadmodũ oportet, egerit: & in publicis quæstionibus cauetur legibus, ut antè, si reo cõmodũ sit, iudiciũ de accusatore fiat, utrũ illi liceat accusare, nec ne. Ex ratiocinatione cõtrouersia cõstat, cũ res sine propria lege uenit in iudiciũ, quę tamen ab alijs legibus similitudinẽ quãdã aucupatur. Ea est huiusmodi: Lex est, Si furiosus existet, agnatorum gentiliumq; in eo, pecuniaq; eius potestas esto. Et lex, Qui parentem necasse iudicatus erit, is obuolutus, & obligatus culeo deijciatur in profluentem. Et lex, Paterfamilias uti super familia, pecuniaue sua legauerit, ita ius esto. Et lex, Si paterfamilias intestato moritur, familia pecuniaq; eius agnatorum gentiliumq; esto. Malleolus iudicatus est matrem necasse, ei damnato statim folliculo lupino os obuolutum est, et soleæ ligneæ pedib.

indutę

inductę sunt, & in carcerem ductus est. Quid defendebant eum, tabulas in carcerē afferunt, testamentum ipso p̄sente cōscribunt: testes ritè affuerunt, de illo supplicium paulò post sumitur. Ii, q̄ hæredes erāt, testamento hæreditatē adeunt. Frater minor Malleoli, q̄ eum oppugnauerat in eius p̄iculo, suā uocat hęreditatem lege agnationis. Hic certa lex in rē nulla affertur, & tamen multæ afferuntur, è quib. ratiocinatio nascitur, quare potuerit, aut non potuerit iure testamentum facere. Constitutio legitima est ex ratiocinatione. Cuiusmodi partes essent legitimæ cōstitutionis, ostendimus: nunc de iuridiciali cōstitutione dicamus. Iuridicialis cōstitutio est, cum factum conuenit, sed, iure an iniuria factum sit, quæritur. Eius cōstitutionis partes sunt duæ, quarum una absoluta, altera assumptiua nominatur. Absoluta est, cum id ipsum, q̄d factum est, ut aliud nihil foris assumatur, rectè factum esse dicemus. Ea est huiusmodi: Minus quidā nominatim Accium poetā compellauit in scena, cum eo Accius iniuriarū agit. hic nihil aliud defendit, nisi licere nominari eum, cuius nōie scripta dentur agenda. Aßumptiua pars est, cum per se defensio infirma est, sed, assumpta extranea, re comprobatur. Assumptiuæ partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, translatio criminis, cōparatio. Concessio est, cum reus postulat sibi ignosci. Ea diuiditur in purgationem, & deprecationem. purgatio est, cùm consultò se negat reus fecisse. Ea diuiditur in fortunam, imprudentiā, necessitatem. Fortunam, ut Cepio ad tribunos pl. de amissione exercitus. Imprudentiā, ut ille, q̄ de eo ser-

uo, qui

uo, qui dominum occiderat, supplicium sumpsit, cui frater esset, antequam tabulas testamenti aperuerit, cum is seruus manumissus testamento esset. Necessitudinem, ut ille, qui ad diem commeatus non uenit, quòd eum aquæ interclusissent. Deprecatio est cùm, et peccasse se, et consultò fecisse confitetur, & tamen postulat ut sui misereātur. Hoc, in iudicio non potest fere usu uenire, nisi quādo pro eo dicimus, cuius multa rectè facta esse constat. Hoc modo in loco communi per amplificationem inijciemus. Quòd si hoc fecisset, tamen ei pro pristinis beneficijs ignosci cōueniret; uerùm nihil postulat ignosci. Ergo in iudicio non uenit: at in senatū, aut ante imperatorem, & in concilium talis caussa potest uenire. Ex translatione criminis caußa constat, cùm fecißse nos non negamus, sed aliorū peccatis coactos fecisse dicimus; ut Orestes, cùm se defendit, in matrem confert crimen. Ex remotione criminis caussa constat, cum à nobis non crimen sed culpam ipsam amouemus, & uel in hominem transferimus, uel in rem quampiam conferimus. In hominem trāsfertur, ut si accusetur is, qui P. Sulpiciū se fateatur occidisse, & id iussu consulū se fecisse defendat, et eos dicat non modò imperasse, sed rōnem quoq; ostendisse quare id facere liceret. In rem confertur, ut si quis, ex testamento quod facere iussus sit, ex plebiscito uetetur. Ex comparatione criminis caußa constat, cùm dicemus necesse fuisse alterutrum facere, & id, quod fecerimus, satius fuiße facere. Ea caußa huiusmodi est: C. Pompilius, cùm à Gallis obsideretur, neq; effugere ullo modo poßet, uenit cū hostiū ducibus in

collocutionem, ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret satius esse duxit amittere impedimenta, quàm exercitum; exercitum eduxit, impedimenta reliquit, accersitur maiestatis. Quę constitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis uideor ostendisse. nunc, quo modo eas, & quâ uia tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambob. in caussa destinari, quò ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur causæ reperta, statim q̃renda est ratio. Rõ est, quæ caussam facit, & continet defensionem, hoc modo; (ut docendi caußa in hac potissimum consistamus) Orestes cũ confiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, peruertet defensionem, ergo affert eam, q̃ nisi intercederet, ne caussa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quę continet defensionem, sine qua ne parua quidem dubitatio potest remorari damnationem. Inuenta ratione, firmamentum quęrendum est. i. quod continet accusationem, quod affertur cõtra rationem defensionis, de qua antè dictum est. Id constituetur hoc modo: Cùm usus fuerit Orestes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa enim patrem meũ occiderat, utetur accusator firmamento, hoc modo: Sed non abs te tamen occidi, neq; indemnatam pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis iudicij quæstio nascatur oportet, quam nos iudicationem, Græci κρινόμενον appellant. Ea constituitus ex coniunctione firmamenti, & rationis defensione, hoc modo, Cùm dicat Orestes, se patris ulciscendi

ciscendi caussa matrem occidiße, rectumne fuerit, a filio sine iudicio Clytemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit. Inuenta iudicatione omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus constitutionibus & partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur, prçterquam in coniecturali constitutione. in ea enim nec ratio quæritur, quare fecerit; fecisse enim negatur, nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo: Intentio est, Occidisti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occideritne. Ratio omnis utriusque orationis, ut antè dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum: iudicationes quoque plures erunt in una caussa, sed omnes simili ratione reperientur.

Sedulo dedimus operam, ut breuiter & dilucidè, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus, nunc, quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius est in altero libro de cçteris rebus deinceps exponere, ne qua propter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. sed si quidem hçc tardius, quam studes, absoluentur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. ueruntamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exequabimus industria, ut pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatissimè tuç largimur uoluntati.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

LIBER II.

Dictorũ, & dicẽdorum enumeratic.

IN primo libro, Herenni, breuiter exposuimus, quas caussas recipere oratorem oporteret, et in quibus officijs elaborare conueniret, & ea officia qua rõne facillimè consequi poßet. uerũ q neq; de oĩbus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribẽdum fuit, quò cætera tibi faciliora cognitũ uiderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quæ difficillima essent, potissimum scribemus. Caussarum tria genera sunt, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale: multo difficillimum est iudiciale: ergo id primum absoluemus. hoc & priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima & difficillima est. ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta, & paruam partem eius in tertium uolumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis, quàm necesse fuit, nec minus dilucidè, q̃ te uelle existimabamus. Deinde coniunctè de confirmatione, & confutatione dicendum fuit: quare genera constitutionum, & earum partes aperuimus; ex quo simul ostendebatur, quo modo constitutionem, & partes constitutionis, caussa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus iudicationem quemadmodum quæri conueniret, qua inuenta,

curan-

curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eã conferatur. Postea admonuimus esse causas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes cõstitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus, quæ ratio posset inuentiones ad unam quanq; constitutionem, aut partem constitutionis accommodare; & item quales argumentationes, quas Greci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales uitari oportet; quorum utrunq; pertinet ad confirmationẽ & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationem uti oporteat. qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primũ ergo quæremus, quemadmodum quanq; causſam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem. quæ prima, & difficillima est, potissimũ cõsideremus.

In caussa coniecturali narratio accusatoris, suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictũ, nusquã uentum, aut abitum, nihil deniq; factũ sine caussa putetur. Defensoris narratio simplicẽ & dilucidã expositionẽ debet habere cũ attenuatione suspicionis. Huius cõstitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile collationẽ, signũ, argumentum, consecutionẽ, approbationẽ. Horum unumquodq; quid ualeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expedisse reo peccare, & a simili turpitudine hominẽ nunquã abfuisse. Id diuiditur in causſam & in uitã. Caussa est ea, quæ induxit ad maleficium cõmodorũ spe, aut incõmodorũ euitatione; ut cũ quæritur, num quod cõmodum maleficio acquisierit, num honorẽ, num pecuniam, num dominationẽ, num Coniecturalis caussa. Probabile.

aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit explere: aut nũ quod incõmodum uit arit, ini micitias, infamiam, dolorẽ, suppliciũ. Hic accusator in spe cõmodi, cupiditatẽ ostendet aduersarij: in uitatione incõmodi formidinẽ augebit. Defensor autẽ negabit fuisse caussam, si poterit: aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquũ esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in suspicionẽ maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex antè factis spectabitur. In quo primũ considerabit accusator, nũ quãdo simile quid fecerit. Si id nõ reperiet, queret nũ quando uenerit in similem suspicionem: & in eo debebit esse occupatus, ut ad eã caussã peccati, quã paulò ante exposuerit, uita hominis possit accommodari, hoc modo; Si dicet pecunię caussa fecisse, ostẽdet eũ semper auarũ fuisse; si honoris, ambitiosũ: ita poterit animi uitiũ cũ caussa peccati cõglutinare. Si nõ poterit par uitiũ cum caussa reperire, reperiat dispar. Si non poterit auarũ demonstrare, demõstret corruptorẽ uel perfidiosum, si quo modo poterit. Deniq; aliquo aut quamplurimis uitijs contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si uehementer castus & integer existimabitur aduersarius: dicet, facta, non famam spectari oportere: illum antè occultasse sua flagitia: se planum facturũ ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit uitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiã, stultitiã, adolescentiã, uim, persuasionẽ: quibus de reb. uituperatio eorũ, quę extra

id cri-

id crimē crūt, nō debeat assignari. Sin uehementer ui ta hōis turpitudine impedietur, & infamia: prius dabit operā, ut falsos rumores dissipatos esse dicat de innocente: & utetur loco communi: Rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit: utatur extrema defensione, & dicat, non se de moribus eius apud censores, sed de criminibus aduersariorum apud iudices dicere. Collatio est, cùm accusator id, quod aduersarium fecisse criminatur, alij nemini, nisi reo, bono fuisse demonstrat; aut alium neminem potuisse perficere, nisi aduersariū; aut eum ipsum alijs rationibus aut non potuisse, aut non æq; cōmode potuisse; aut eū effugisse alias rationes cōmodiores propter cupiditatem. Hoc loco defensor, demonstret, oportet, aut alijs quoq; bono fuisse, aut alios quoq; id, quo de ipsi insimuletur, facere potuisse. Signum est, per quod ostenditur idonea perficiendi facultas esse quæsita. id diuiditur in partes sex, locum, tempus, spatium, occasionē, spem perficiendi, spē celandi. Locus quæritur celebris an desertus: semper, an tum, cùm id factū sit, fuerit in eo loco solitudo: sacer an profanus: publicus an priuatus fuerit: cuiusmodi loci attingant: num qui ēst passus, perspectus aut exauditus esse possit. Horū quid reo, quid accusatori cōueniat, perscribere nō grauaremur, nisi facilè quiuis, caussa posita, posset iudicare. initia enim inuentionis ab arte debent proficisci: cetera facilè comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur, qua parte anni, qua hora: noctu an interdiu, qua diei, qua noctis hora factum esse dicatur; & cuiusmodi temporibus. Spatium ita considerantur satisne

Collatio. Signum. Locus. Tempus. Spatium.

longum fuerit ad eã rem transigendã, & potuerit ne sc:re, satis ad id pficiendum spatij futurum. nam parui refert satis spatij fuisse ad id pficiendum, si id antè
Occasio. *sciri, & ratione prouideri non potuerit. Occasio, quæritur, idoneane satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quę aut pręterita sit, aut non expectata.*
Spes. *Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur hoc modo. Si que supradicta sunt signa, concurrent: si pręterea ex altera parte uires, pecunia, consilium, scientia, apparatio; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse: p quas res scire poterimus, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conscijs. arbitris, adiutorib. liberis, aut seruis, aut utrisque.*
Argumentum. *Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, et magis firma suspicione. Id diui-*
Tempora tria. *ditur in tempora tria, pteritum, instãs, consequens. In præterito tempore oportet considerare ubi fuerit, ubi uisus sit, quo cum uisus sit, nunquid apparârit, nũ quem conuenerit, nunquid dixerit, nũ quem habuerit de conscijs, de adiutoribus, de adiumẽtis, num quo in loco prçter consuetudinem fuerit, aut alieno tpe. In instanti tpe q̃ritur, num uisus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut deniq; num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu, nam quis horum sensus potest constare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factũ eße maleficium, aut à quo sit factũ. Factum esse, hoc modo: Si timore aut liuore decolo-*

ratum

ratum est corpus mortui, significat eum ueneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: Si telum, si uestimentum, si quid eiusdem relictum sit, aut si uestigium rei fuerit, aut si cruor in uestimentis, aut si in eo loco comprehensus, aut uisus sit transacto negotio: quo in loco res gesta dicatur.

Consecutio est, cùm quæritur, quæ signa nocentis & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, cùm ad eum uentum sit, erubuiße, ex palluisse, titubasse, inconstanter locutum esse, concidisse, pollicitum eße aliquid: quę signa conscientię sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet: eum usque adeò præmeditatum fuiße, quid sibi esset usu uenturum, ut confidentißimè resistēs respon deret: quę signa confidentię, non innocentiæ sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati se commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Consecutio.

Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprij sunt ij, quibus nisi accusator nemo potest uti, & ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in caußa ab reo, alia ab accusatore tractantur. Approbatio.

In caussa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cùm auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cū misericordiā captat, & cùm accusatorem calūniari criminatur. Communes loci sunt, cùm accusatoris, tum defensoris: à testibus, contra testes: à quæstionibus, contra quæstiones: ab argumentis, contra Locus accusatori proprius.

argu-

argumenta; à rumoribus, cōtra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem & uitam testium, & constantiam testimoniorum. Contra testes; uitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut fieri non potuiße dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupidè dicere, & argumentari. Hæc & ad improbationem, & approbationem testium pertinebūt. A quæstionibus dicemus, cū demonstrabimus, maiores ueri inueniendi caussa, tormentis & cruciatibus uoluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant, dicat. Et preterea confirmatior hæc erit disputatio, si quę dicta erunt argumentando, ijsdem uijs, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uerisimilē suspicionem: idemq; hoc in testimonijs facere oportebit. Contra quæstiones hoc modo dicemus: Primum maiores uoluiße certis in rebus interponi quęstiones, ut quæ uerè dicerentur, sciri, quæ falsò in quæstione pronunciarentur, refelli possent, hoc modo: Quo in loco quid positum sit, & si quid esset simile, quod uideri, aut aliquo simili signo percipi poßet: deinde dolori credi nō oportere, quòd alius alio recentior sit in dolore, quòd ingeniosior ad comminiscendum, quòd denique sæpe scire aut suspicari possit, quid quæsitor uelit audire: quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæ disputatio cōprobabitur, si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili argumentatione: idq; partibus cōiecturę, quas antè exposuimus, facere oportebit. Ab argumētis & signis & cæteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo cōuenit;

Cum

Cùm multa concurrant argumenta & signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, nõ suspiciosam uideri oportere. Item plus oportere signis & argumentis credi, quàm testibus; hæc enim eo modo exponi, quomodo re uera sunt gesta; testes corrumpi posse uel pretio, uel gratia, uel metu, uel simultate. Contra argumenta & signa, & cæteras suspiciones dicemus hoc modo, si demonstrabimus nullam rem esse; quam non suspicionibus quiuis possit criminari; deinde unã quanq; suspicionem extenuabimus, & dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eã, quàm in aliũ quempiam conuenire: indignum facinus esse, sine testibus coniecturã & suspicionẽ firmamenti satis habere. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid; & si dicemus caußam non fuisse, quare quispiam confingeret & cõminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant eße, argumentabimur hunc esse uerum. Cõtra rumores dicemus primùm, si docebimus multos esse falsos rumores, & exẽplis utemur, de quibus falsa fama fuerit: & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxisse, dicemus; & aliquã aut fictam fabulam in aduersarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore eße; aut uerũ rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neq; tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quod quiuis homo possit quemuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor uehementer probabilis eße uidebitur, argumentando famę fidẽ poterimus abrogare.

Quòd

Quòd & difficillima tractatu est, constitutio coniecturalis, & in ueris caussis sępissime tractanda est, eò diligentius omnes eius partes perscrutati sumus, ut ne paruula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem prędceptionis, assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis partes transeamus.

Constitutionis legitimæ partes.

Cvm *uoluntas scriptoris cum scripto dissidere uidebitur, si à scripto dicemus, his locis utemur secũdũ narrationem: Primũ scriptoris collaudatione; deinde scripti recitatione; deinde percunctatione, scirent ne aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut in testamẽto, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, qđ ad eandẽ rẽ pertineat. Deinde collatione qđ scriptũ sit, quid aduersarij se fecisse dicant, quid iudicẽ sequi cõueniat, utrũ id, quod diligẽter perscriptũ sit, an id, quod acutè sit excogitatũ. Deinde ea sententia, quæ ab aduersarijs sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur & infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, si id uoluißet scribere, ut nõ potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia aperietur, & caussa proferetur, quare id scriptor senserit, qđ præscripsit: & demõstrabitur scriptũ esse illud dilucidè, breuiter, cõmodè, pfectè, certa cum ratione. Deinde exẽpla proferentur, quæ res, cũ ab aduersarijs sentẽtia redderetur, & uoluntas afferretur, à scripto potius iudicatæ sint. Deinde ostẽdetur, quã piculosum sit à scripto recedere. Locus cõis est contra eum, qui cùm fateatur se contra id, quod legibus sancitum est, aut testamẽto præscriptũ sit, fecisse; tamen facti quærat defensionẽ. A sen-*

tentia

tentia sic dicemus; Primum laudabimus scriptoris cõmoditatẽ atq; breuitatem, ꝙ tantum scripserit quod necesse fuerit; illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessariò scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium uerba, & literas sequi, negligere uoluntatem. Deinde id, qđ scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, nõ more, non natura, non bono & æquo posse fieri, q̃ oĩa scriptorem uoluisse quam rectissimè fieri, nemo dubitet: at ea, q̃ à nobis facta sint, iustissimè facta. Deinde contrariam sñiam aut nullam eße, aut stultam, aut iniustã, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus, & inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra scriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum & stipulationum breuiter exscriptarum, in quibus intelligatur scriptorum uoluntas & expositio. Locus cõis contra eum, qui scriptum recitet, & uoluntatem scriptoris non interpretetur. Cùm duę leges inter se discrepant, uidendum est primùm; num q̃ obrogatio aut derogatio sit. Deinde utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera uetet; an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se feciße qđ cogeretur, cum altera lex permitteret. plus enim ualet sanctio ꝑmissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum eße, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum uel derogatum sit; id, quod posteriori lege sancitum sit, eße neglectum. Cùm hæc erunt considerata, statim nostræ

Si duæ leges contrariæ.

collocutionem, ita discessit, ut impedimenta relinqueret, exercitum educeret satius esse duxit amittere impedimenta, quàm exercitum; exercitum eduxit, impedimenta reliquit, accersitur maiestatis. Quę constitutiones, & quæ constitutionum partes sint, satis uideor ostendisse. nunc, quo modo eas, & qua uia tractari conueniat, demonstrandum est, si prius aperuerimus, quid oporteat ab ambob. in caussa destinari, quò ratio omnis totius orationis conferatur. Constitutione igitur causæ reperta, statim q̃renda est ratio. Rõ est, quæ caussam facit, & continet defensionem, hoc modo; (ut docendi caußa in hac potissimum consistamus) Orestes cũ confiteatur se occidisse matrem, nisi attulerit facti rationem, peruertet defensionem, ergo affert eam, q̃ nisi intercederet, ne caussa quidem esset. Illa enim, inquit, patrem meum occiderat. Ergo, ut ostendi, ratio ea est, quę continet defensionem, sine qua ne parua quidem dubitatio potest remorari dam nationem. Inuenta ratione, firmamentum quęrendum est. i. quod continet accusationem, quod affertur cõtra rationem defensionis, de qua antè dictum est. Id constituetur hoc modo: Cùm usus fuerit Orestes ratione hoc pacto, Iure occidi, illa enim patrem meũ occiderat, utetur accusator firmamento, hoc modo: Sed non abs te tamen occidi, neq; indemnatam pœnas pendere oportuit. Ex ratione defensionis, & ex firmamento accusationis iudicij quæstio nascatur oportet, qua nos iudicationem, Græci κρινόμενον appellant. Ea constituitus ex coniunctione firmamenti, & rationis defensione, hoc modo, Cùm dicat Orestes, se patris ulciscendi

ciscendi caussa matrem occidisse, rectumne fuerit, a filio sine iudicio Clytemnestram occidi. Ergo hac ratione iudicationem inueniri conuenit. Inuenta iudicatione omnem rationem totius orationis eò conferri oportebit. In omnibus constitutionibus & partibus constitutionum hac uia iudicationes reperientur, praeterquam in coniecturali constitutione. in ea enim nec ratio quaeritur, quare fecerit; fecisse enim negatur; nec firmamentum exquiritur, quoniam non subest ratio. quare ex intentione & inficiatione iudicatio constituitur, hoc modo: Intentio est, Occidisti Aiacem. Inficiatio, Non occidi. Iudicatio, Occideritne. Ratio omnis utriusque orationis, ut antè dictum est, ad hanc iudicationem conferenda est. Si plures erunt constitutiones, aut partes constitutionum: iudicationes quoque plures erunt in una caussa, sed omnes simili ratione reperientur.

Sedulo dedimus operam, ut breuiter & dilucidè, quibus de rebus adhuc dicendum fuit, diceremus, nunc, quoniam satis huius uoluminis magnitudo creuit, commodius est in altero libro de caeteris rebus deinceps exponere, ne quapropter multitudinem literarum possit animum tuum defatigatio retardare. sed si quidem haec tardius, quam studes, absoluentur, cum rerum magnitudini, tum nostris quoque occupationibus assignare debebis. ueruntamen maturabimus, & quod negotio diminutum fuerit, exaequabimus industria, ut pro tuo in nos officio, & nostro in te studio munus hoc accumulatissimè tuae largimur uoluntati.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM

LIBER II.

Dictorũ, & dicẽdorum enumeratio.

IN *primo libro, Herenni, breuiter exposuimus, quas caussas recipere oratorem oporteret, et in quibus officijs elaborare conuiret, & ea officia qua rõne facillimè consequi poßet. uerũ ꝗ neq; de oĩbus rebus simul dici poterat, & de maximis primum scribẽdum fuit, quò cætera tibi faciliora cognitũ uiderentur; ita nobis placitum est, ut ea, quæ difficillima essent, potissimum scribemus. Caussarum tria genera sunt, demonstratiuum, deliberatiuum, iudiciale: multo difficillimum est iudiciale: ergo id primum absoluemus. hoc & priore libro egimus, cum de oratoris officijs tractabamus, quorum inuentio & prima & difficillima est. ea quoque nobis erit hoc in libro propemodum absoluta, & paruam partem eius in tertium uolumen transferemus. De sex partibus orationis primum scribere incepimus. In primo libro locuti sumus de exordio, narratione, diuisione, nec pluribus uerbis, quàm necesse fuit, nec minus dilucidè, ꝗ̃ te uelle existimabamus. Deinde coniunctè de confirmatione, & confutatione dicendum fuit: quare genera constitutionum, & earum partes aperuimus; ex quo simul ostendebatur, quo modo constitutionem, & partes constitutionis, caussa posita, reperiri oporteret. Deinde docuimus iudicationem quemadmodum quæri conueniret, qua inuenta,*

curandum, ut omnis ratio totius orationis ad eã conferatur. Postea admonuimus esse caussas complures, in quibus plures constitutiones, aut partes cõstitutionum accommodarentur. Reliquum uidebatur esse, ut ostenderemus, quæ ratio posset inuentiones ad unam quanq; constitutionem, aut partem constitutionis accommodare; & item quales argumentationes, quas Greci ἐπιχειρήματα appellant, sequi, & quales uitari oportet; quorum utrunq; pertinet ad confirmationẽ & confutationem. Deinde ad extremum docebimus, cuiusmodi conclusionibus orationem uti oporteat. qui locus erat extremus de sex partibus orationis. Primũ ergo quæremus, quemadmodum quanq; caussam tractari conueniat: & nimirum coniecturalem. quæ prima, & difficillima est, potissimũ cõsideremus.

In caussa coniecturali narratio accusatoris, suspiciones interiectas, & dispersas habere debet, ut nihil actum, nihil dictũ, nusquã uentum, aut abitum, nihil deniq; factũ sine caussa putetur. Defensoris narratio simplicẽ & dilucidã expositionẽ debet habere cũ attenuatione suspicionis. Huius cõstitutionis ratio in sex partes est distributa, probabile collationẽ, signũ, argumentum, consecutionẽ, approbationẽ. Horum unumquodq; quid ualeat, aperiemus. Probabile est, per quod probatur expediße reo peccare, & a simili turpitudine hominẽ nunquã abfuisse. Id diuiditur in caussam & in uitã. Caussa est ea, quæ induxit ad maleficium cõmodorũ spe, aut incõmodorũ euitatione; ut cũ quæritur, num quod cõmodum maleficio acquisierit, num honorẽ, num pecuniam, num dominationẽ, num Coniecturalis caussa. Probabile.

aliquam cupiditatem amoris, aut huiusmodi libidinis uoluerit explere: aut nũ quod incõmodum uitarit, inimicitias, infamiam, dolorẽ, suppliciũ. Hic accusator in spe cõmodi, cupiditatẽ ostendet aduersarij: in uitatione incõmodi formidinẽ augebit. Defensor autẽ negabit fuisse caussam, si poterit: aut eam uehementer extenuabit. Deinde iniquũ esse dicet, omnes, ad quos aliquid emolumenti ex aliqua re peruenerit, in suspicionẽ maleficij deuocari. Deinde uita hominis ex antè factis spectabitur. In quo primũ considerabit accusator, nũ quãdo simile quid fecerit. Si id nõ reperiet, quęret nũ quando uenerit in similem suspicionem: & in eo debebit esse occupatus, ut ad eã caussã peccati, quã paulò ante exposuerit, uita hominis possit accommodari, hoc modo; Si dicet pecunię caussa fecisse, ostẽdet eũ semper auarũ fuisse; si honoris, ambitiosũ: ita poterit animi uitiũ cũ caussa peccati cõglutinare. Si nõ poterit par uitiũ cum caussa reperire, reperiat dispar. Si non poterit auarũ demonstrare, demõstret corruptorẽ uel perfidiosum, si quo modo poterit. Deniq; aliquo aut quamplurimis uitijs contaminabit personam: deinde qui illud fecerit tam nequiter, eundem hunc tam perperam fecisse non esse mirandum. Si uehementer castus & integer existimabitur aduersarius: dicet, facta, non famam spectari oportere: illum antè occultasse sua flagitia: se planum facturũ ab eo maleficium non abesse. Defensor primum demonstrabit uitam integram, si poterit: id si non poterit, confugiet ad imprudentiã, stultitiã, adolescentiã, uim, persuasionẽ: quibus de reb. uituperatio eorũ, quę extra

id cri-

id crimẽ crũt, nõ debeat aſſignari. Sin uehementer ui tæ hoïs turpitudine impedietur, & infamia; prius dabit operã, ut falſos rumores diſſipatos eſſe dicat de innocente: & utetur loco communi: Rumoribus credi non oportere. Sin nihil horum fieri poterit: utatur extrema defenſione, & dicat, non ſe de moribus eius apud cenſores, ſed de criminibus aduerſariorum apud iudices dicere. Collatio eſt, cùm accuſator id, quod aduerſarium feciſſe criminatur, alij nemini, niſi reo, bono fuiſſe demonſtrat; aut alium neminem potuiſſe perficere, niſi aduerſariũ; aut eum ipſum alijs rationibus aut non potuiße, aut non æq; cõmode potuiſſe; aut eũ effugiße alias rationes cõmodiores propter cupiditatem. Hoc loco defenſor, demonſtret, oportet, aut alijs quoq; bono fuiſſe, aut alios quoq; id, quo de ipſi inſimuletur, facere potuiße. Signum eſt, per quod oſtenditur idonea perficiendi facultas eſſe quæſita. id diuiditur in partes ſex, locum, tempus, ſpatium, occaſionẽ, ſpem perficiendi, ſpẽ celandi. Locus quæritur celebris an deſertus: ſemper, an tum, cùm id factũ ſit, fuerit in eo loco ſolitudo: ſacer an profanus: publicus an priuatus fuerit: cuiuſmodi loci attingant: num qui eſt paßus, perſpectus aut exauditus eßе poſſit. Horũ quid reo, quid accuſatori cõueniat, perſcribere nõ grauaremur, niſi facilè quiuis, cauſſa poſita, poſſet iudicare. initia enim inuentionis ab arte debent proficiſci: cetera facilè comparabit exercitatio. Tempus ita quæritur, qua parte anni, qua hora: noctu an interdiu, qua diei, qua noctis hora factum eße dicatur; & cuiuſmodi temporibus. Spatium ita conſideratur ſatisne

Collatio. Signum. Locus. Tempus. Spatium.

longum fuerit ad eã rem transigendã, & potuerit ne scire, satis ad id pficiendum spatij futurum. nam parui refert satis spatij fuisse ad id pficiendum, si id antè sciri, & ratione prouideri non potuerit. Occasio. *Occasio, quæritur, idoneane satis fuerit ad rem adoriendam, an alia melior, quę aut pręterita sit, aut non expectata.* Spes. *Spes perficiendi quæ fuerit, spectabitur hoc modo. Si que supradicta sunt signa, concurrent: si pręterea ex altera parte uires, pecunia, consilium, scientia, apparatio; ex altera parte imbecillitas, inopia, stultitia, imprudentia, inapparatio demonstrabitur fuisse: p quas res scire poterimus, utrum diffidendum, an confidendum fuerit. Spes celandi quæ fuerit, quæritur ex conscijs. arbitris, adiutorib. liberis, aut seruis, aut utrisque.* Argumentum. *Argumentum est, per quod res coarguitur certioribus argumentis, et magis firma suspicione. Id diuiditur in tempora tria, pteritum, instãs, consequens.* Tempora tria. *In præterito tempore oportet considerare ubi fuerit, ubi uisus sit, quo cum uisus sit, nunquid appararit, nũ quem conuenerit, nunquid dixerit, nũ quem habuerit de conscijs, de adiutoribus, de adiumẽtis, num quo in loco pręter consuetudinem fuerit, aut alieno tpe. In instanti tpe q̃ritur, num uisus sit, cum faciebat, num qui strepitus, clamor, crepitus exauditus sit, aut deniq; num quid aliquo sensu perceptum sit, aspectu, auditu, tactu, odoratu, gustatu, nam quis horum sensus potest conflare suspicionem. In consequenti tempore spectabitur, num quid re transacta relictum sit, quod indicet aut factũ eße maleficium, aut à quo sit factũ. Factum esse, hoc modo: Si timore aut liuore decoloratum*

ratum est corpus mortui, significat eum ueneno necatum. A quo factum sit, hoc modo: Si telum, si uestimentum, si quid eiusdem relictum sit, aut si uestigium rei fuerit, aut si cruor in uestimentis, aut si in eo loco comprehensus, aut uisus sit transacto negotio: quo in loco res gesta dicatur.

Consecutio est, cùm quæritur, quæ signa nocentis & innocentis consequi soleant. Accusator dicet, si poterit, aduersarium, cùm ad eum uentum sit, erubuiße, ex palluiße, titubaße, inconstanter locutum esse, concidiße, pollicitum eße aliquid: quę signa conscientię sunt. Si reus horum nihil fecerit, accusator dicet: eum usque adeò præmeditatum fuiße, quid sibi esset usu uenturum, ut confidentißimè resistēs responderet: quę signa confidentię, non innocentiæ sint. Defensor, si pertimuerit, magnitudine periculi, non conscientia peccati se commotum esse dicet. Si non pertimuerit, fretum innocentia negabit esse commotum. Consecutio.

Approbatio est, qua utimur ad extremum confirmata suspicione. Ea habet locos proprios atque communes. Proprij sunt ij, quibus nisi accusator nemo potest uti, & ij, quibus nisi defensor. Communes sunt, qui alia in caußa ab reo, alia ab accusatore tractantur. Approbatio.

In caussa coniecturali proprius locus accusatoris est, cum dicit malorum misereri non oportere, & cùm auget peccati atrocitatem. Defensoris proprius locus est, cū misericordiā captat, & cùm accusatorem calūniari criminatur. Communes loci sunt, cùm accusatoris, tum defensoris: à testibus, contra testes: à quæstionibus, contra quæstiones: ab argumentis, contra Locus accusatori proprius.

argu-

argumenta; à rumoribus, cõtra rumores. A testibus dicemus secundum auctoritatem & uitam testium, & constantiam testimoniorum. Contra testes; uitæ turpitudinem, testimoniorum inconstantiam; si aut fieri non potuiße dicemus, aut non factum esse quod dicant, aut scire illos non potuisse, aut cupidè dicere, & argumentari. Hæc & ad improbationem, & approbationem testium pertinebũt. A quæstionibus dicemus, cũ demonstrabimus, maiores ueri inueniendi caussa, tormentis & cruciatibus uoluisse quæri, & summo dolore homines cogi, ut quicquid sciant, dicat. Et preterea confirmatior hæc erit disputatio, si quę dicta erunt argumentando, ijsdem uijs, quibus omnis coniectura tractatur, trahemus ad uerisimilẽ suspicionemq; idemq; hoc in testimonijs facere oportebit. Contra quæstiones hoc modo dicemus: Primum maiores uoluiße certis in rebus interponi quęstiones, ut quæ uerè dicerentur, sciri, quæ falsò in quæstione pronunciarentur, refelli possent, hoc modo: Quo in loco quid positum sit, & si quid esset simile, quod uideri, aut aliquo simili signo percipi poßet: deinde dolori credi nõ oportere, quòd alius alio recentior sit in dolore, quòd ingéniosior ad comminiscendum, quòd denique sæpe scire aut suspicari poßit, quid quæsitor uelit audire: quod cum dixerit, intelligat sibi finem doloris futurum. Hæ disputatio cõprobabitur, si refellemus quæ in quæstionibus erunt dicta probabili argumentatione: idq; partibus cõiecturę, quas antè exposuimus, facere oportebit. Ab argumẽtis & signis & cæteris locis, quibus augetur suspicio, dicere hoc modo cõuenit;

Cum

Cùm multa concurrant argumenta & signa, quæ inter se consentiant, rem perspicuam, nō suspiciosam uideri oportere. Item plus oportere signis & argumentis credi, quàm testibus; hæc enim eo modo exponi, quomodo re uera sunt gesta; testes corrumpi posse uel pretio, uel gratia, uel metu, uel simultate. Contra argumenta & signa, & cęteras suspiciones dicemus hoc modo, si demonstrabimus nullam rem esse; quam non suspicionibus quiuis possit criminari; deinde unā quanq; suspicionem extenuabimus, & dabimus operam, ut ostendamus, nihilo magis in nos eā, quàm in aliū quempiam conuenire: indignum facinus esse, sine testibus coniecturā & suspicionē firmamenti satis habere. A rumoribus dicemus, si negabimus temere famam nasci solere, quin subsit aliquid; & si dicemus caußam non fuisse, quare quispiam confingeret & cōminisceretur. Et præterea si cæteri falsi soleant eße, argumentabimur hunc esse uerum. Cōtra rumores dicemus primùm, si docebimus multos esse falsos rumores, & exēplis utemur, de quibus falsa fama fuerit: & aut inimicos nostros, aut homines natura maleuolos & maledicos confinxisse, dicemus; & aliquā aut fictam fabulam in aduersarios afferemus, quam dicamus omnibus in ore eße; aut uerū rumorem proferemus, qui illis aliquid turpitudinis afferat, neq; tamen ei rumori nos fidem habere dicemus, ideo quod quiuis homo possit quemuis turpem de quolibet rumorem proferre, & confictam fabulam dissipare. Veruntamen si rumor uehementer probabilis eße uidebitur, argumentando famę fidē poterimus abrogare.

Quòd & difficillima tractatu est, constitutio coniecturalis, & in ueris caussis sępissime tractanda est, eò diligentius omnes eius partes perscrutati sumus, ut ne paruula quidem titubatione aut offensione impediremur, si ad hanc rationem pręceptionis, assiduitatem exercitationis accommodaremus. Nunc ad legitimæ constitutionis partes transeamus.

Constitutionis legitimæ partes.

Cvm uoluntas scriptoris cum scripto dissidere uidebitur, si à scripto dicemus, his locis utemur secūdū narrationem: Primū scriptoris collaudatione; deinde scripti recitatione; deinde percunctatione, scirent ne aduersarij id scriptum fuisse in lege, aut in testamēto, aut in stipulatione, aut in quolibet scripto, qđ ad eandē rē pertineat. Deinde collatione qđ scriptū sit, quid aduersarij se fecisse dicant, quid iudicē sequi cōueniat, utrū id, quod diligēter perscriptū sit, an id, quod acutè sit excogitatū. Deinde ea sententia, quæ ab aduersarijs sit excogitata, & scripto attributa, contemnetur & infirmabitur. Deinde quæretur, quid ei obfuerit, si id uoluißet scribere, ut nō potuerit perscribere. Deinde à nobis sententia aperietur, & caussa proferetur, quare id scriptor senserit, qđ præscripsit: & demōstrabitur scriptū esse illud dilucidè, breuiter, cōmodè, pfectè, certa cum ratione. Deinde exēpla proferentur, quæ res, cū ab aduersarijs sentētia redderetur, & uoluntas afferretur, à scripto potius iudicatæ sint. Deinde ostēdetur, quā piculosum sit à scripto recedere. Locus cōis est contra eum, qui cùm fateatur se contra id, quod legibus sancitum est, aut testamēto præscriptū sit, fecisse; tamen facti quærat defensionē. A sententia

tentia

tentia sic dicemus; Primum laudabimus scriptoris cõmoditatẽ atq; breuitatem, ꝙ tantum scripserit quod necesse fuerit; illud, quod sine scripto intelligi potuerit, non necessariò scribendum putarit. Deinde dicemus calumniatoris esse officium uerba, & literas sequi, negligere uoluntatem. Deinde id, qđ scriptum sit, aut non posse fieri, aut non lege, nõ more, non natura, non bono & æquo posse fieri, q̃ oĩa scriptorem uoluisse quam rectissimè fieri, nemo dubitet: at ea, q̃ à nobis facta sint, iustissimè facta. Deinde contrariam sñiam aut nullam esse, aut stultam, aut iniustã, aut non posse fieri, aut non constare cum superioribus, & inferioribus sententijs, aut cum iure communi, aut cum alijs legibus communibus, aut cum rebus iudicatis dissentire. Deinde exemplorum à uoluntate, & contra scriptum iudicatorum enumeratione utemur. Deinde legum & stipulationum breuiter exscriptarum, in quibus intelligatur scriptorum uoluntas & expositio. Locus cõis contra eum, qui scriptum recitet, & uoluntatem scriptoris non interpretetur. Cùm duę leges inter se discrepant, uidendum est primùm; num q̃ obrogatio aut derogatio sit. Deinde utrum leges ita dissentiant, ut altera iubeat, altera uetet; an ita, ut altera cogat, altera permittat. Infirma enim erit eius defensio, qui negabit se fecisse qđ cogeretur, cum altera lex permitteret. plus enim ualet sanctio ꝑmissione. Item illa defensio tenuis est, cum ostenditur id factum esse, quod ea lex sanciat, cui legi obrogatum uel derogatum sit; id, quod posteriori lege sancitum sit, esse neglectum. Cùm hæc erunt considerata, statim nostræ

Si duæ leges contrariæ.

legis expositione, recitatione, collaudatione utemur. Deinde contrariæ legis enodabimus uoluntatem, & eam trahemus ad nostræ caussæ commodum. Deinde de iuridiciali absoluta sumemus rationem iuris, & quæremus partem iuris, utrum cum ea, faciat: de qua parte posterius dißeremus. Si ambiguum esse scriptũ putabitur, quod in duas aut plures sententias trahi possit, hoc modo tractandum est. Primum, sit ne ambiguum, quærendum est. Deinde, quomodo scriptum esset, si id, quod Aduersarij interpretatur, scriptor fieri uoluisset, ostendendum est. Deinde id, quod nos interpretemur, & fieri posse, & honestè, rectè, lege, more, natura, æquo, & bono fieri posse: quod aduersarij interpretentur, è contrario: nec eße ambiguè scriptũ, cum intelligatur utra sententia uera sit. Sunt qui arbitrantur ad hanc caußam tractandam uehementer ptinere cognitionem amphibologiarum eã, q̃ a dialecticis profertur. nos uerò arbitramur, non modo nullo adiumento esse, sed potius maximo impedimento: omnes enim illi amphibologias aucupantur, eas etiam, q̃ ex altera partem in sniam nullam possunt interpretari. itaq; & alieni sermonis molesti interpellatores, et scripti tũ odiosi, tũ obscuri interpretes sunt, & dum cautè & expeditè loqui uolunt, infantissimi reperiũtur. ita dum metuunt, in dicendo nequid ambiguum dicant, nomen suum pronunciare non possunt, uerùm horũ pueriles opiniones rectissimis rationibus, cùm uoles, refellemus. in præsenti hæc interserere non alienum fuit, ut huius infantiæ garrulam disciplinam cõtemneremus. Cùm definitione utemur, primùm afferere-

Si ambiguum.

De diffinitione.

feremus breuẽ uocabuli definitionem, hoc modo, Maiestatem is minuit, qui ea tollit, ex quibus rebus ciuitatis amplitudo constat, quę sunt ea, quæ capiunt suffragia populi & magistratus consilia. Nempe igitur tu & populum suffragio, & magistratum consilio priuasti, cùm pontes disturbasti. Item ex contrario: Maiestatem is minuit, qui amplitudinem ciuitatis detrimento afficit. Ego non affeci, sed prohibui detrimento. ærarium enim conseruaui, libidini malorum restiti, maiestatem omnem interire nõ passus sum. Primùm igitur uocabuli sententia breuiter, & ad utilitatem accommodatam caussæ discribetur. Deinde factum nostrum cũ uerbi descriptione coniugetur. Deinde contrariæ descriptionis ratio refelletur, si aut falsa erit, aut inutilis, aut turpis, aut iniuriosa. Id quoq; ex iuris partib: sumetur de iuridiciali absoluta, de qua iam loquemur. Quæritur in translationibus primũ, num aliquis eius rei actionem, petitionem, aut executionẽ habeat, quem non oporteat: num alio modo, tempore, loco: nũ alia lege, num alio quærente, aut agente. Hęc legibus & moribus, æquo & bono reperientur, de q̄bus dicetur in iuridiciali absoluta. In caussa rationali primũ quęretur, ecquid in rebus maioribus, aut minoribus, aut similibus, similiter scriptum aut iudicatum sit. Deinde, utrum ea res similis sit ei rei, de qua agitur, an dissimilis. Deinde utrum consultò de ea rescriptum non sit, quòd noluerit cauere, an quòd satis cautum putarit, propter cæterorum scriptorum similitudinem. De partibus legitimæ constitutionis satis dictum est, nunc ad iuridicialem reuertamur.

De trãslatione.

De caussa rationali.

De iuridiciali absoluta.

ABSOLVTA iuridiciali cõstitutione utemur, cùm ipsam rem, quam nos fecisse confitemur, iure factam dicemur, sine ulla assumptione extrariæ defensionis. In ea conuenit quæri, iure ne factum sit. De eo caussa posita dicere poterimus, si ex quibus partibus ius constet, cognouerimus. Constat igitur ius ex his partibus, natura, lege, consuetudine, iudicato, æquo, & bono pacto. Natura, ius est quod cognationis aut pietatis caussa obseruatur; quo iure parentes à liberis, & à parentibus liberi coluntur.

Lex.

Lege ius est id, quod populi iussu sancitum est, qđ genus, ut in ius eas cũ uoceris. Cõsuetudine ius est, id, quod sine lege æquè ac si legitimum sit. usitatum est: quod genus id, quod argentario obtuleris expensum, à socio eius rectè repetere possis.

Consuetudo.

Iudicatũ.

Iudicatum est id, de quo sñia lata est, aut decretum interpositum. Ea sæpe diuersa sunt, ut aliud alij iudici, aut prætori: aut consuli, aut tribuno pl. placitum sit: & fit, ut de eadem re sæpe alius aliud decreuerit, aut iudicauerit. Quod genus: M. Drusus p̃tor urbanus, qđ cum herede mandati ageretur, iudicium reddidit. Sext. Iulius non reddidit. Item C. Cœlius iudex absoluit iniuriarum eum, qui Lucilium poetam in scena nominatim læserat: P. Mucius eum, qui L. Acciũ poetã nominauerat, condemnauit. Ergo quia possunt res simili de caussa dissimiliter iudicatæ proferri, cum id usu uenerit: iudicem cum iudice, tempus cum tempore, numerũ cum numero iudiciorum proferemus. Ex æquo & bono ius constat, quod ad ueritatem & utilitatem cõmunem uidetur pertinere: quod genus, ut maior annis 60. & cui

Ex quo.

mor-

morbus caussa est, cognitorem det. Ex eo nouum ius constitui conuenit ex tempore, et ex hominis dignitate. Ex pacto ius est, si quid inter se pepigerunt, si quid inter quos conuenit. Pacta sunt, quæ legibus obseruãda sunt, hoc modo: Rem ubi pagunt, oratione pagunt. In comitio aut in foro ante meridiem caussam conijcito. Sunt item pacta, quę sine legibus obseruantur ex conuentu, quæ iuri præstare dicũtur. His igitur partibus iniuriam demonstrari, ius confirmari cõuenit, idq; in absoluta iuridiciali faciendũ uidetur. Cùm ex cõparatione q̃retur, utrũ satius fuerit agere id quod reus dicat se fecisse, aut id, quod accusator dicat oportuisse fieri, primũ quæri conuenit, utrũ fuerit utilius ex contentione, hoc est, utrũ uenustius, facilius, cõducibilius. Deinde oportebit quæri, ipsum ne oportuerit iudicare, utrum fuerit utilius, an aliorum fuerit statuendi potestas. Deinde interponatur ab accusatore suspicio ex constitutione coniecturali, quare putetur non ea ratione factum esse, quo melius deteriori anteponeretur, sed dolo malo negotiũ gestum. Deinde quæretur, potueritne uitari, ne in eum locũ ueniretur. Ad defensore contrà refelletur argumentatio coniecturalis, aliqua probabili caussa, de qua antè dictum est. His locis ita tractatis, accusator utetur loco cõmuni in cũ, qui inutile utili præposuerit, cũ statuendi non habuerit potestatẽ. Defensor contra eos, qui æquũ censeãt, rem perniciosam utili præponi utetur loco communi per conquestionẽ, & simul quæret ab accusatoribus & ab iudicibus ipsis, quid facturi essent, si in eo loco fuissent, & tempus, locum, rem, deliberationem suam

Ex pacto.

De cõparatione.

Trãslatio. *ponet ante oculos. Translatio criminis est, cũ ab reo facti caußa in aliorum peccatum transfertur. In qua primùm quærendum est, iure ne in aliũ crimen trãsferatur. Deinde spectandum est, an ęquè magnum sit illud peccatum, quod in alium transferatur, atq; illud quod reus suscepisse se fateatur. Deinde oportuerit ne in ea re peccare, in qua alius antè peccarit. Deinde oportuerit ne iudicium antè fieri. Deinde cũ factũ iudicium non sit de illo crimine, quod in alium transferatur, oporteat ne de ea re iudicium fieri, quæ res in iudicium non uenerit. Locus communis accusatoris, contra eum, qui plus censeat uim, quàm iudicia ualere oportere: & ab aduersarij percunctabitur accusator, quid futurum sit, si idem cæteri faciant, ut de indemnatis supplicia sumant, quòd eos idem fecisse dicant. Quid si ipse accusator idem facere uoluißet? Defensor eorũ peccati atrocitatem proferet, in quos crimen tranferetur: rem, locũ, tempus ante oculos ponet,* Cõceßio. *ut ij, qui audient, existiment, aut non potuisse, aut non fuiße utile, rem in iudicium uenire. Concessio est, per quam nobis ignosci postulamus. Ea diuiditur in purgationem & deprecationem. Purgatio est, cùm consultò à nobis factum negamus. Ea diuiditur in necessitudinem, fortunam, imprudentiam. De his primùm partibus ostendendum est, deinde ad deprecationem reuertendum uidetur. Primùm considerandum est, utrum per culpam uentum sit in necessitudinem, nũ culpam ueniendi necessitudo fecerit. Deinde quærendũ est, ecquo modo uis illa uitari potuerit ac leuari. Deinde is, qui in necessitudinem caußam conferet, ex-*

pertus ne fit, quid contra facere, aut excogitare posset. Deinde, nũ quæ suspiciones ex coniecturali cõstitutione trahi possint, quæ significent id consultò factum esse, quod necessariò accidisse dicitur. Deinde, si maximè ncessitudo quæp iam fuerit, conueniatne eam satis idoneam putari. Si autem imprudentia reus se peccasse dicet, primùm quæretur, utrum potuerit scire, an non potuerit. Deinde, utrum data sit opera ut sciretur, an non. Deinde, utrum casu nescierit, an culpa. nam qui se propter uinum, aut amorem, aut iracũdiam fugisse rationem dicet: is animi uitio uidebitur nescisse, non imprudentia. quare non imprudentia se defendet, sed culpa contaminabitur. Deinde, coniecturali cõstitutione quæretur, utrum scierit, an ignorauerit: & considerabitur, satisne imprudentia præsidij debeat esse, cùm factum esse constet. Cùm in fortunã caussa conferetur, & ea re defensor ignosci dicet reo oportere; eadẽ omnia uidentur consideranda, quæ de necessitudine prçscripta sunt. Etenim hç tres partes purgationis inter se finitimç sunt, ut in omneis eadem ferè possint accommodari. Locis cõmunes in his caussis: Accusatoris contra eũ qui cùm se peccasse confiteatur tamen oratione iudices moretur: Defensoris, de humanitate, misericordia, uoluntatem in omnibus rebus spectari conuenire; & q̃ consultò facta non sint, in ijs fraudẽ esse non oportere. Deprecatione utemur, cùm fatebimur nos peccasse, neq; id imprudẽter aut fortuitu, aut necessariò fecisse dicemus, & tamẽ ignosci nobis postulabimus. Hinc ignoscẽdi ratio quæritur ex ijs locis, si plura aut maiora officia, quàm malefi-

Deprecatio.

cia, uidebũtur constare: si qua uirtus aut nobilitas erit in eo, qui supplicabit, si qua spes erit, usui futurum, si sine supplicio discesserit, si ipse ille supplex, mansuetus & misericors in potestatibus ostendetur fuisse, si ea, quæ peccauit, non odio, non crudelitate, sed officio, & recto studio commotus fecit, si tali de caussa alijs quoque ignotum est, si nihil ab eo periculi nobis futurũ uidebitur, si eũ missum fecerimus, si nulla aut à nostris ciuibus, aut ab aliqua alia ciuitate uituperatio ex ea re suscipietur. Loci communes, de humanitate, fortuna, misericordia, rerum commutatione. His locis omnibus ex contrario utetur is, qui contradicet, cum amplificatione & enumeratione omnium peccatorum. Hæc caussa iudicialis fieri non potest, ut in primo libro ostendimus, sed, quòd potest uel ad senatum, uel ad consilium uenire, non uisa est supersedenda.

Remotio criminis.

Cùm à nobis crimen remouere uolemus, aut in rem, aut in hominem, nostri peccati caussam conferemus. Si caussa in hominem conferetur, quærendũ erit primũ, potuerit ne tantũ, quantũ reus demonstrabit, is, in quem caussa conferentur, & ecquonam modo aut honestè, aut sine periculo potuerit obsisti, si maximè ita sit, nũ ea re concedi reo cõueniat, quod alieno inductu fecerit, deinde in coniecturalẽ trahetur cõtrouersiã. & quæretur, nũ consultò factũ sit. Si caussa in rẽ quandam conferetur, & hæc eadem ferè, & omnia, quæ de necessitudine præcepimus, consideranda erũt.

Argumẽtationes quomodo sint tractandæ.

QVONIAM *satis ostendisse uidemur, quibus argumentationibus in unoquoq; genere caussa iudicialis uti conueniret, cõsequi uidetur, ut doceamus, quẽadmo-*

admodū ipsas argumentationes ornatè, & absolutè tractare possimus. nā ferè non difficilè est inuenire, quid sit caussæ adiumento: difficillimum uerò est inuentum expolire, & expeditè pronuntiare. hæc.n. res facit, ut neq; diutius, quàm satis sit, in eisdē locis cōmoremur, neq; eodem identidem reuoluamur, neq; inchoatam argumentationem relinquamus, neque incommodè ad aliam deinceps transeamus. Itaq; hac ratione & ipsi meminisse poterimus, quid quoquo loco dixerimus: & auditor cum totius caussæ, tū uniuscuiusq; argumentationis distributionē percipere, & meminisse poterit. Ergo absolutissima, & perfectissima argumentatio est ea, quæ in quinq; partes est distributa, propositionem, rationem, rationis confirmationē, exornationem, complexionem, propositio est, per quam ostendimus summatim, quid sit, quod probare uolumus. Ratio est caussa, quæ demonstrat id uerum esse, quod intēdimus, breui subiectione. Rationis confirmatio est ea, quæ pluribus argumentis corroborat breuiter expositam rationem. Exornatio est, qua utimur rei honestandę & collocupletandæ caussa, confirmata argumentatione. Complexio est, quæ concludit, breuiter colligens partes argumentationis. Hisce igitur quinq; partibus ut absolutissimè utamur, hoc modo tractabimus argumentationem. Caussam ostendemus Vlyssi fuisse quare interfecerit Aiacem, inimicum enim acerrimum de medio tollere uolebat, à quo sibi non iniuria summum periculū metuebat. uidebat illo incolumi, se incolumē non futurum. sperabat illius morte, se salutem sibi compa-

rare. consueuerat, si iure non poterat, quauis iniuria inimico exitiũ machinari: cui rei mors indigna Palamedis testimonium dat. ergo & metus periculi hortabatur eum interimere, a quo supplicium uerebatur: & consuetudo peccandi, maleficij suscipiendi remouebat dubitationem. Omnes enim cùm minima peccata cum caussa suscipiunt, tũ uero illa, quæ multo maxima sunt maleficia, aliquo certo emolumento inducti suscipere conantur. Si multos induxit in peccatũ pecuniæ spes, si complures scelere se contaminauerunt imperij cupiditate; si multi leue compendium fraude maxima commutauerunt, cui mirum uidebitur, istum a maleficio propter acerrimam formidinem non temperaße? Virum fortissimũ, integerrimum, inimicitiarum persequentissimum, iniuria lacessitum, ira excitatum, homo timidus, nocens, cõscius sui peccati, insidiosus, inimicum incolumen eße noluit, cui tandem hoc mirum uidebitur? nam cùm feras bestias uideamus alacres & erectas uadere, ut alteri bestię noceant, non est incredibile putandum istius quoq; animum ferum, crudelem atq. inhumanum cupidè ad inimici perniciẽ profectũ, præsertim cùm in bestijs nullam neq; bonã, neq; malã rationem esse uideamus, in isto plurimas & pessimas rationes semper fuisse intelligamus. Si ergo pollicitus sum, me daturum caussam, qua inductus Vlysses acceßerit ad maleficium; & si inimicitiarum acerrimam rationem, & periculi metum intercessisse demonstraui, non est dubium quin confiteatur caußam maleficij fuisse. Ergo absolutissima est argumentatio ea, quæ ex quinque par-

tibus

tibus constat: sed ea non semper necesse est uti. tum enim complexione supersedendum est, si res breuis est, ut facilè memoria comprehendatur: tum exornatio prætermittenda est, si parum locuples ad amplificandum, & exornandum res uidetur esse. Sin & breuis erit argumentatio, & res tenuis, aut humilis: tum exornatione & complexione supersedendum est. In omni autem argumentatione de duabus partibus postremis, hęc, quam exposui, ratio est habenda. Ergo amplissima est argumentatio quinque partita; breuißima est tripartita; mediocris, sublata aut exornatione, aut complexione quadripartita.

GENERA *sunt duo uitiosarũ argumentationum, unũ, quod ab aduersario reprehendi potest, idq; pertinet ad caussam: alterum, quod tametsi nugatorium est, tamen non indiget reprehensione. Quę sint q̃ reprehensione confutari cõueniat, quę tacitè cõtemni, atq; uitari sine reprehensione, si exempla subiecero, intelligere dilucidè nõ poteris. Hęc cognitio uitiosarũ argumẽtationũ duplicem utilitatem afferet: nã et uitare in argumẽtatione uitiũ admonebit, & ab alijs non uitiatũ cõmoda reprehendere docebit. Quoniam igitur ostendimus perfectum & plenam argumentationem ex quinque partibus constare: in unaquaque parte argumentationis, quę uitia euitanda sunt, cõsideremus, ut & ipsi ab his uitijs recedere, & aduersariorũ argumentationes hac pręceptione in omnibus partibus tentare, et ab aliqua parte labefactare possimus. Expositio uitiosa est, cùm ab aliqua, aut à maiori parte ad omnes confertur id, quod non necessa-* Argumẽtationem uitiosa.

riò est omnibus attributũ: ut siquis hoc modo exponat, Omnes, qui in paupertate sunt, malũt maleficio parare diuitias, quàm officio paupertatem tueri. Si quis hoc modo exposuerit argumentationẽ, ut nõ curet quęrere, qualis ratio aut rationis confirmatio sit, ipsã facile reprehẽdemus expositionẽ, cũ ostẽdemus id, quod in aliquo paupere improbo sit, in omnes pauperes falsò & iniuria conferri. Item uitiosa expositio est, cùm id, quod rarò fit, fieri omnino negatur, hoc modo: Nemo potest uno aspectu, neq; prętериens in amorem incidere: nã cùm nõ nemo deuenerit in amorem uno aspectu, & cùm ille neminem dixerit, omninò nihil differt rarò id fieri, dummodo aliquando fieri, aut posse fieri intelligatur. Item uitiosa expositio est, cùm omnes res ostendemus non collegisse, & aliquam rem idoneã pręterimus, hoc modo: Quoniam igitur hominem occisum constat esse, necesse est aut à pręodonibus, aut ab inimicis occisum esse, aut abs te, quem ille hęredem testamento ex parte faciebat. pręodones illo loco nunquam sunt uisi: inimicum nullum habebat: relinquitur, si neq; à pręodonibus, neq; ab inimicis occisus est, quod alteri non erant, alteros nõ habebat, ut abs te sit interemptus. nam in huiuscemodi expositione, reprehensione utemur, si quos pręter eos, quos ille dixerit, potuiße suscipere maleficium ostenderimus: uelut in hoc exẽplo cũ dixerit necesse esse aut à pręodonibus, aut ab inimicis, aut à nobis occisum eße, dicemus potuisse uel à familia, uel à cohæredibus nostris. cùm hoc modo illorum collectionem disturbauerimus: nobis latiorem locum defendendi relin-

Expositio uitiosa.

relinquemus. ergo hoc quoq; uitandum est in expositione, ne quãdo, cùm o͞ia collegisse uideamur, aliquã idoneam partem reliquerimus. Itẽ uitiosa expositio est, quæ constat ex falsa enumeratione: ut si cùm plura sunt, pauciora dicamus, hoc modo. Duæ res sunt, iudices, quæ homines ad maleficium impellũt, luxuries, et auaritia. Quid amor? inquit quispiã. quid ambitio? quid religio? quid metus mortis? quid imperij cupiditas? quid deniq; alia permulta? Item falsa enumeratio est, cũ pauciora sunt, & plura dicimus, hoc modo: Tres res sunt, quæ o͞es homines sollicitant, metus, cupiditas, ægritudo. Satis fuerat dixisse metum, & cupiditatem: quoniã ęgritudinem cum utraq; re cõiunctã esse necesse est. Item uitiosa expositio est, quę nimiũ longè repetitur, hoc modo: O͞ium malorum stultitia est mater, quæ parit immensas cupiditates: immensę porrò cupiditates infinitæ, et immoderatæ sũt, hæ pariunt auaritiã, auaritia porrò ho͞iem ad q͞d uis maleficiũ impellit, igitur auaritiæ inducti aduersarij nostri hoc i͞ se facinus admiserũt. Hìc id, q͞d extremũ dictũ est, satis fuit exponere, ne Enniũ & cæteros poetas imitetur, quibus hoc modo loqui concessum est: Enumeratio falsa. Vide Critinum li. 15. cap. 6.

Vtinam ne in nemore Pelio securibus
Cęsa cecidisset abiegna ad terram trabes;
NeVe inde nauis inchoandæ exordium
Cępisset, quę nunc nominatur nomine
Argo, qua uecti Argiui delecti uiri,
Petebant illam pellem inauratam arietis
Colchis, imperio regis Peliæ per dolum;
Nam nunquã hera errãs mea, domo efferret pedem

Medea, animo ægra, amore sæuio saucia.
nam hic satis erat dicere, (si id modò, quod esset satis, curasset poeta)
Vtinamne hera errans mea, domo efferret pedem
Medea, animo ægra, amore sæuo saucia.
Ergo hæc quoq; ab ultimo repetitione in expositionibus magnopere supersedendũ est. non. n. reprehensione eget, sicut aliæ cõplures, sed sua sponte uitiosa est.

Ratio uitiosa. *VITIOSA ratio est, quæ ad expositionem non est accommodata uel propter infirmitatem, uel propter uanitatem.*

Infirma. *Infirma ratio est, quæ non necessariò ostendit ita esse, quemadmodum expositum est: uelut apud Plautum,*
Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus; uerùm in ætate utile,
Et conducibile.
Hæc expositio est. uideamus quæ ratio afferatur.
Nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commertia noxia.

Vana. *Ex eo, quod ipse facturus est, non ex eo, quod fieri cõuenit, utile quid sit, ratiocinatur. Vana ratio est, quæ ex falsa caussa constat, hoc modo: Amor fugiendus non est: nam ex eo uerissima nascitur amicitia. Aut hoc modo: Philosophia est uitãda: affert enim socordiam, atq; desidiã. Nam hæ rationes nisi falsæ essent, expositiones quoque earum ueras esse confiteremur. Item infirma ratio est, quæ non necessariam caussam affert expositionis: uelut Pacuuius, Fortunam insaniam esse & cæcam et brutam perhibent philosophi. Saxoq; illam instare globoso prædicant uolubili.*

Ideo

Ideoq; quo ſaxum impulerit fors, eo cadere fortunam autumant.

Cæcam ob eam rem eſſe iterant, quia nihil cernat, quo ſeſe applicet.

Inſana autẽ aiũt, quia atrox, incerta, inſtabilisq; ſit;

Brutam, q̃a dignũ atq. indignũ nequeat internoſcere.

Sunt autem alij philoſophi, qui contra fortuna negẽt

Eſſe ullam, ſed temeritate oĩa autumẽt regi. id magis

Veriſimile aiunt, quod uſus reapſe experiũdo edocet.

Velut Oreſtes modò fuit rex, modò mendicus factus eſt.

Naufragio res cõtigit. nempe ergo haud fortuna obtigit.

Nam hic Pacuuius infirma ratione utitur, cũ ait, uerius eſſe temeritate, quam fortuna res regi. nam utraque opinione philoſophorũ fieri potuit, ut is, qui rex fuiſſet, mendicus factus eſſet. Item infirma ratio eſt, quæ uidetur pro ratione afferri, ſed idem dicit, quod in expoſitione dictum eſt, hoc modo: Magno malo eſt omnibus auaritia, iccirco ꝙ homines magnis & multis incõmodis conflictantur propter immẽſam pecuniæ cupiditatẽ. Nam hic alijs uerbis idẽ per rationem dicitur, quod dictum eſt per expoſitionem. Itẽ infirma ratio eſt, quæ minus idoneam, quam res poſtulat, cauſſã ſubijcit expoſitioni, hoc modo: Vtilis eſt ſapientia, propterea quod qui ſapientes ſunt, pietatem colere conſueuerũt. Item Vtile eſt amicos ueros habere. habes enim quibuſcũ iocari poſſis. Nam huiuſmodi in rationibus non uniuerſali neq; abſoluta, ſed extenuata ratione expoſitio confirmatur. Item infirma ratio eſt, quæ uel alij expoſitioni poteſt accommodari, ut fa-

ut facit Pacuuius, qui eandem affert rationem, quare cæca; eandem, quare bruta fortuna dicatur.

Confirmatio uitiosa.

IN *confirmatione rationis multa uitanda in nostra, & obseruanda in aduersariorum ratione sunt uitia, propterea; diligentius consideranda sunt, quod accurata confirmatio rationis totam uehementer mè comprobat argumentationem.*

Vtuntur igitur studiosi in confirmanda ratione duplici conclusione, hoc modo:

Iniuria abs te afficior indigna pater.
Nam si improbum Chresphontem existimaueras:
Cur me huic locabas nuptijs sin est probus:
Cur talem inuitam inuitum cogis linquere?

Quæ hoc modo concludenter, aut ex contrario conuertentur, aut ex simplici parte reprehendentur,

Ex contrario hoc modo:

Nulla te indigna nata afficio iniuria.
Si probus est; bene locaui, sin autem est improbus;
Diuortio te liberabo incommodis.

Ex simplici parte reprehendentur, si ex duplici conclusione alterutra pars diluitur, hoc modo:

Nam si improbum Chresphontem existimaueras:
Cur me huic locabas nuptijs? Duxi probum,
Erraui, pòst cognoui, & fugio cognitum.

Ergo reprehẽsio huius cõclusionis duplex est, acutior illa superior, facilior hæc posterior ad excogitandum. Item uitiosa est cõfirmatio rationis, cùm ea re, quæ plura significat, abutimur pro certo unius rei signo, hoc modo: Necesse est, quoniã pallet, ægrotasse: aut, necesse est peperisse, quoniam sustinet puerũ infantem.

fantem. Nam hęc sua sponte certa signa non habent, si non cætera quoq; similia concurrant, quòd si cõcurrerint, non nihil huiusmodi signa adaugent suspicionẽ. Item uitiosum est, cùm uel in aliũ, uel in eum ipsum, qui dicit, id, quod in aduersarium dicitur, potest conuenire, hoc modo, Miseri sunt, qui uxores ducunt, aut tu duxisti alteram. Item uitiosum est id, quod uulgarem habet defensionem, hoc modo, Iracundia inductus peccauit, aut adolescentia, aut amore. Huiuscemodi enim deprecationes si probabuntur, impunè maxima peccata dilabentur. Item uitiosum est, cùm id pro certo sumitur, quod inter omnes non constat, quia etiã nũc in controuersia est, hoc modo, Eho tu, dij, quibus est potestas motus superum atque inferum, Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Nã ita pro suo iure hoc exemplo usum Chresphontẽ Ennius induxit, quasi iã satis certis rationibus ita esse demõstrasset. Itẽ uitiosum est, quod iã quasi serò atq; acto negotio dici uidetur, hoc modo: In mẽtẽ mihi si uenißet quirites, non cõmisißem, ut hunc in locũ res ueniret, nã hoc aut hoc fecissem, sed metũ hæc ratio fugit. Item uitiosũ est, cũ id, qđ in aperto delicto positũ est, tamẽ aliqua leui tetigitur defensione, hoc mõ:

Cùm te expetebant omnes, florentissimo
Regno, reliqui: nunc desertum ab omnibus
Summo periclo sola ut restituam paro.

Itẽ uitiosũ est, quod in aliã partẽ, ac dictũ sit, potest accipi. Id est huiusmodi, ut si quis potens ac factiosus in concione dixerit, Satius est uti regibus, quàm malis legibus. Nam hoc tametsi rei arguenda

caussa

caussa potest sine malitia dici, tamen propter potentiam eius, qui dicit, non dicitur sine atroci suspicione. Item uitiosum est, falsis aut uulgaribus definitionibus uti. Falsæ sunt huiusmodi, si quis dicat iniuriam nullam eße, nisi quæ ex pulsatione, aut conuitio constet. Vulgares sunt, quæ nihilominus in aliam rē trāsferri possunt, ut si quis dicat, Quadruplator, ut breuiter describam, capitalis est, est enim improbus, & pestifer ciuis. Nam nihilo magis quadruplatoris, quam furis, quàm sicarij aut proditoris attulit definitionem. Item uitiosum est, pro argumento sumere quod in disquisitione positum est, ut si quis quem furti arguat, dicat eum esse hominem improbum, auarum, fraudulentum, ei rei testimonium esse, quòd sibi furtum fecerit. Item uitiosum est controuersiam controuersia dissoluere, hoc modo: Non conuenit censores istum uobis satisfacere, ex eo quòd ait se non potuisse adesse, ita ut iuratus fuerat, quòd si ad exercitū non uenisse, & id ne tribuno militū diceret? Hoc ideo uitiosum est, quia non expedita, aut iudicata res, sed impedita & in simili controuersia posita exempli loco profertur. Item uitiosum est, cum id, de quo summa controuersia est, parum expeditur, & quasi transactum sit, relinquitur, hoc modo:

Apertè fatur dictio, si intelligas:
Tali dari arma, qualis qui gessit fuit,
Iubet, potiri si studeamus Pergamo.
Quæ ergo profiteor eße mea. nam me æquum est frui
Fraternis armis, mihiq; adiudicarier.
Vel quòd propinquus, uel quòd uirtute æmulus.

Item

Item uitiosum est, ipsum sibi in sua oratione dissentire, & contra ea, quæ antè dixerit, dicere, hoc modo:

Qua re accusem hunc, nequeo exputando euoluere:
Nam si ueretur: quid eum accusem, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet.
Quid eum accusem, quid id parui auditu existimet?

Non incommoda ratione uidetur sibi ostẽdisse, quare non accusaret. Quid quod postea ait?

Nunc ego te ab summo iam detexam exordio.

Item uitiosum est; quod dicitur contra iudicis uolũtatẽ, aut eorũ qui audiunt, si aut partes, quibus illi, student, aut homines, quos illi caros habent, læduntur, aut aliquo huiusmodi uitio læditur auditoris uolũtas. Item uitiosũ est, non omnes res confirmare, quas pollicitus sis in expositione. Item uerendũ est, ne de alia re dicatur, cum alia de re controuersia sit, inq; huiusmodi uitio considerandũ est, ne aut ad rem addatur quid aut quippiam de re detrahatur, aut tota caussa mutata in aliam caußam deriuetur. uti apud Pacuuium Zethus cum Amphione, quorum controuersia cum de musica inducta sit, disputatio in sapientiæ rationem & uirtutis utilitatem consumitur. Itẽ considerandum est, ne aliud accusatoris criminatio contineat, aliud defensoris ratio purget: quod sæpe consultò multi ab reo faciunt angustijs caußę coacti. uti si quis cũ accusetur ambitu magistratũ petijsse, ab imperatoribus sæpe numero se apud exercitũ donatum eße dicat. Hoc si diligenter in aduersariorum oratione obseruauerimus, sæpe deprehendemus, & in huiusmodi deprehensione ostendemus eos, de ea re quid dicant,

cant, non habere. Item uitiosum est, artem, aut scientiam, aut studium quodpiam uituperare propter eorum uitia, qui in eo studio sunt, ueluti qui rhetoricã uituperant, propter alicuius oratoris uituperandam uitam. Item uitiosum est, ex eo, quod perperam factũ esse constat, putare ostendi à quo homine factum est, hoc modo. Mortuũ deformatũ tumore præditum, corpore decoloratum fuiße constat, ergo ueneno necatus est. Deinde si sit usque adeò in eo occupatus, ut multi faciunt, uenenũ datum, uitio non mediocri conflictetur. nõ enim factumne sit quæritur, sed à quo factum sit. Item uitiosum est, in comparandis rebus alteram rem efferre, de altera mentionem non facere, aut negligentius disputare, ut si comparetur, utrum satius sit populum frumentum accipere, an non accipere, quę commoda sint in altera re curet enumerare, quæ in altera re incommoda sint, uelut depressa prætereant, aut ea, quæ minima sunt, dicat. Item uitiosum est, in rebus comparandis necesse putare alteram rem uituperari cùm alteram laudes. Quod genus, si quæratur, utris maior honor habendus sit, Albensibus, an Venusinis. quòd reip. & populo R. profuerunt; & is, qui dicat alteris, alteros lædat. non enim necesse est, si alteros præponas, alteros uituperare. fieri enim potest, ut cùm alteros magis laudaris, aliquam alteris laudis partem attribuas, nè cupidè pugnasse contra ueritatem puteris. Item uitiosum est, de nomine & uocabulo eius rei controuersiam struere, quam rem consuetudo potest optimè iudicare, uelut Sulpicius, qui intercesserat, ne exules, quibus caussam

dice-

dicere non licuisset, reducerentur: idem posterius immutata uoluntate, cùm eandem legem ferret, aliam sese ferre dicebat propter nominum commutationẽ: nam non exules, sed ui eiectos se reducere aiebat, perinde quasi id fuisset in controuersia, quo illi nomine appellarentur à populo R. aut perinde quasi non omnes, quib. aqua & igni interdictum est, exules appellentur. uerum illi fortasse ignoscimus, si cum caussa fecit: nos tamen intelligamus uitiosum esse intendere controuersiam propter nominum mutationem.

QVONIAM *exornatio constat ex similibus, & exemplis, & amplificationibus, & iudicatis, & cęteris rebus, quę pertinent ad exaggerandam, & collocupletandam argumentationem, quæ sint ijs rebus uitia consideremus. Simile uitiosum est, quod ex aliqua parte dissimile est, nec habet parem rationem comparationis, aut sibi ipsi obest, qui affert. Exemplum uitiosum est, si aut falsum est, ut reprehendantur, aut si improbum, ut non sit imitandum, aut maius, aut minus, quàm res postulabit. Res iudicata uitiosè profertur, si aut dissimili de re proferatur, aut de ea re, de qua controuersia non est, aut si improba, aut huiusmodi, ut aut plures, aut magis idoneę res iudicatæ ab aduersarij, proferri possint. Itẽ uitiosum est id, quod aduersarij factum esse confiteantur, de eo argumentari, & planum facere factum esse: nam ad tantùm augeri oportet. Item uitiosum est, id augere, quod conuenit doceri, hoc modo: Vt si quis quem arguat hominem occidisse, & antè quàm satis idoneas argumentationes attulerit, augeat peccatum, & dicat nihil indi-* Exornatio vitiosa.

gnius esse, quàm hominem occidere. non enim utrum indignum sit an non, sed factum ne sit, q̃ritur. Complexio uitiosa est, q̃ non, ut quidque primum dictum est, primum complectitur, & q̃ non breuiter concludit, & q̃ nō ex enumeratione certum & constans aliquid relinquit; ut intelligatur quid propositum in argumẽtatione sit, quid deinde ratione, quid confirmatione, quid tota argumentatione demonstratum.

Cóplexio uitiosa.

Conclusiones.

CONCLVSIONES, q̃ apud Grecos ἐπίλογοι nominantur, tripartitæ sunt: nam constant ex enumeratione, amplificatione, & commiseratione. In quatuor locis uti possumus conclusionibus: in principio, secundum narrationem, secundum firmissimam argumentationem, in conclusione. Enumeratio est per quam colligimus, & commonemus, quibus de rebus uerba fecerimus, breuiter, ut renouetur, non redintegretur oratio, & ordine, ut quicquid erit dictum, referemus: ut auditor, si memoriæ mandauerit, ad id, quod ipse meminerit, reducatur. Item curandum est, ne aut ab exordio, aut à narratione repetatur orationis enumeratio, ficta enim & dedita opera comparata oratio uidebitur esse artificij significandi, aut ingenij uenditandi, aut memorię ostentandę caussa. quapropter initium enumerationis sumendum est à diuisione. deinde ordine breuiter exponendę sunt res, q̃ tractatæ erunt in confirmatione, & confutatione. Amplificatio est res, quæ per locum communem instigationis auditorum caussa sumitur. Loci communes ex decem præceptis commodissimè sumuntur ad augendi criminis caussa. Primus locus sumitur ab

Enumeratio.

Amplificatio.

Locis cō. munes unde sumuntur.

ab auctoritate, cum commemoramus, quātæ curæ ea res fuerit dijs immortalibus, aut maioribus, nostris, regibus, ciuitatibus, nationibus, hominibus sapientissimis, senatui: item maximè, quomodo de his reb. in legibus sancitum sit. Secundus locus est, cùm considerамus, illæ res, de quibus criminamur, ad quos pertineant, utrum ad omnes, quod atrocissimum est; an ad superiores, quod genus hi sunt, à quibus auctoritatis locus communis sumitur; an ad pares, hoc est, in eisdem partibus animi, corporis, fortunarum positos; an ad inferiores, qui omnibus his rebus antecelluntur. Tertius locus est, quo percunctamur, quid sit euenturum, si omnibus idem concedatur: & ea re neglecta, ostendemus, quid periculorū aut incommodorū consequatur. Quartus locus est, quo demōstratur, si huic sit remissum, multos alacriores ad maleficia futuros; quos adhuc expectatio iudicij remoratur. Quintus locus est, per quem ostendimus, si semel aliter iudicatum sit, nullā rem fore, quæ incommodo mederi, aut erratum iudicium corrigere possit. Quo in loco non incommodū erit uti cæterarū rerum comparatione, ut ostendamus alias res posse aut uetustate sedari, aut consilio corrigi: huius rei aut leniendę, aut corrigendæ nullam rem adiumento futuram. Sextus locus est, cùm ostendemus ex consulto factum, & dicemus uoluntario facinori nullam esse excusationem, sed imprudentiæ iustam deprecationem paratam. Septimus locus est, quo ostendemus tetrum facinus, crudele, nefarium, tyrannicum esse: quod genus iniuriæ mulierum, aut earum rerum aliquid, quarū rerū caussa

bella suscipiũtur, & cum hostibus de uita dimicatur. Octauus locus est, quo ostendimus non uulgare, sed singulare esse maleficium, spurcum, nefarium, inusitatum, quò maturius & atrocius uindicandum sit. Nonus locus constat ex peccatorum comparatione, quasi cùm dicemus maius esse maleficium stuprare ingenuam, quàm sacrum lædere; quod propter ægestatem alterum, alterum propter intemperantem superbiam fiat. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negocio gerendo acta sunt, quæq; rem consequi solent, exponemus acriter, & criminosè, & diligenter, ut agi res, & geri negotium uideatur rerum consequentium enumeratione.

Misericordia mouetur animus.

Misericordia commouebitur auditoris animus, si uariam fortunarũ commutationem dicemus; si ostendemus in quibus cõmodis fuerimus, quibusq; incommodis simus comparatione. Si quæ nobis futura sint, nisi caussam obtinuerimus, enumerabimus & ostendemus. Si supplicabimus, & nos sub eorum, quorum misericordiam captabimus, potestatem subijciemus. Si quid nostris parentibus, liberis, cęteris necessarijs casurum sit propter nostras calamitates, aperiemus, & simul ostendemus, illorum nos sollicitudine & miseria, non nostris incommodis dolere. Si de clementia, humanitate, misericordia nostra, qua in alios usi sumus, aperiemus. Si nos semper, aut diu in malis fuisse ostendemus. Si nostrum fatum, aut fortunam conqueremur. Si animum nostrum fortem, patientem incommodorum ostendemus futurum. Commiserationẽ breuem esse oportet. nihil enim lacrymas citius

tius

tius arescit. Ferè locos obscurissimos totius artificij tractauimus in hoc libro: quapropter huic uolumini modus hic sit. reliquas praeceptiones, quoad uidebitur, in tertium librum transferemus. Haec si ut conquisitè conscripsimus, ita tu diligenter fueris consecutus, & nos industriae fructus ex tua scientia capiemus, & tute nostram diligentiam laudabis, tuaque perceptione laetabere; tu scientior eris pręceptorum artificio, nos alacriores ad reliquum persoluendum. uerùm haec futura satis scio: te enim non ignoro, sed nos deinceps ad caetera pręcepta transeamus, ut, quod libentissimè facimus, tuę uoluntati rectissimè morem geramus.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER III.

AD OMNEM iudicialem caussam quemadmodum conueniret inuentionem rerũ accommodari, satis abundanter ut arbitror, superioribus libris demonstratum est. nunc earum rationem rerũ inueniendarum quę pertinebant ad caussas deliberatiuas & demonstratiuas in hunc librum transtulimus, ut omnis inueniendi praeceptio tibi quamprimùm persolueretur. Reliquae quatuor partes erant artificij. De tribus partibus in hoc libro dicemus, dispositione, pronuntiatione, & memoria. de elocutione, quia

plura dicenda uidebantur, in quarto libro conscribere maluimus: quem, ut arbitror tibi librum celeriter absolutum mittemus, ne quid tibi rhetoricæ artis deesse possit. interea prima quæq; et nobiscū cùm uoles, & interdum sine nobis legēdo consequere, ne quid impediare, quin ad hanc utilitatem pariter nobiscum progredi possis. nunc tu fac ut attentum te præbeas: nos proficisci ad instituta pergemus.

De genere demonstratiuo.

Deliberationes partim sunt huiusmodi, ut quæratur utrum potius faciendum sit; partim huiusmodi, ut quid potissimum faciendum sit, consideretur, hoc modo: Vtrum potius Carthago tollenda, an relinquenda uideatur. Quid potissimum, hoc pacto: ut si Hannibal consultet, cùm ex Italia Cathaginem accersitur, in Italia remaneat, an domum redeat, an in Aegyptum profectus occupet Alexandriam. Item deliberationes partim ipsæ propter se consultandæ sunt; ut si deliberet Senatus, captiuos ab hostibus redimat, an non: partim propter aliquam extraneam caussam ueniunt in deliberationem & consultationem; ut si deliberet Senatus, bello Italico soluat ne legibus Scipionem, ut eum liceat ante tempus consulem fieri: partim & propter se sunt deliberandæ, & magis propter extraneam caussam ueniunt in consultationem; ut si deliberet Senatus, bello Italico socijs ciuitatem det, an non. In quibus caussis rei natura faciet deliberationem, omnis ratio ad ipsam rē accomodabitur. In quibus extranea caussa conficiet deliberationē, in his ea ipsa erit caussa adaugenda aut deprimenda. Omnem rationem eorum, qui sententiam

tiam dicent, finem sibi conueniet utilitatis proponere, ut omnis eò totius orationis ratio conferatur. Vtilitas in duas partes in ciuili consultatione diuiditur, tutam, & honestam. Tuta est, quę conficit instantis aut consequentis periculi uitationem qualibet ratione. Hæc distribuitur in uim & dolum, quorum aut alterum separatim, aut utrunq; sumemus coniunctim. Vis secernitur per exercitus, classes, arma, tormenta, euocationes hominum, & alias huiusmodi res. Dolus consumitur in pecuniam, pollicitationes, dissimulationes, maturationes, mẽtitiones, & cæteras res, de quibus magis idoneo tempore loquemur, si quando de re militari, aut de administratione reip. scribere uelimus. Honesta res diuiditur in rectum & laudabile. Rectum est, quod cum uirtute & officio fit. id diuiditur in prudentiam, iustitiam, fortitudinem, modestiam: Prudentia est calliditas, quæ ratione quadam potest delectum habere bonorum & malorum. dicitur item prudentia, scientia cuiusdam artificij. itẽ appellatur prudentia, multarum rerum memoria, & usus complurium negotiorum. Iustitia est æquitas, ius unicuiq; tribuens pro dignitate cuiusque. Fortitudo est rerũ magnarũ appetitio, & rerũ humiliũ contemptio, & laboris cũ utilitatis ratione perpessio. Modestia est in animo continens moderatio cupiditatum. Prudentiæ partibus utemur in docendo, si commoda cũ cõmodis conferemus, cũ alterũ sequi, uitare alterũ cohortabimur: aut si quem ad rẽ recohortabimur aliquẽ, cuius rei aliquã disciplinabilẽ scientiã poterimus habere, &, quo modo, aut qua quidq; ratione fie-

Vtilitas. Vis. Dolus. Rectum. Prudẽtia. Iustitia. Fortitudo. Modestię. Prudẽtię partes.

ri oporteat, ostendemus, aut si suadebimus, quippiam cuius rei gestæ aut præsentem, aut auditam memoriã poterimus habere. qua in re facilè, id, quod uelimus, exemplo allato persuadere possimus. Iustitiæ partibus utemur, si aut innocentum, aut suppliciũ dicemus misereri oportere: si ostendemus bene merentibus gratiam referri conuenire: si demonstrabimus ulcisci malè meritos oportere: si fidem magnopere censebimus conseruandam: si leges & mores ciuitatis egregiè dicemus seruari oportere: si societates, atq; amicitias studiosè dicemus coli conuenire: si, quod ius in parentes, deos, patriam natura comparauit; id religiosè colendum demonstrabimus: si hospitia, clientelas, cognationes, affinitates castè colendas esse dicemus, si nec prece, nec pretio, nec gratia, nec periculo, nec simultate auia recta ostendemus deduci oportere: si dicemus in oĩbus æquabile ius statui conuenire. His atq; huiusmodi partibus iustitię si quam rem in concione, aut in consilio faciendam censebimus; iustã esse ostendemus, contrarijs iniustam ita fiet, ut eisdẽ locis & ad suadẽdũ, & ad dissuadendũ simus parati. Sin fortitudinis retinendæ caussa faciendũ quid esse dicemus; ostendemus res magnas & excelsas sequi & appeti oportere; & item res humiles & indignas uiris fortibus uiros fortes propterea cõtẽnere oportere, nec idoneas dignitate sua iudicare. Item, à nulla re honesta periculi aut laboris magnitudine deduci oportere; antiquiorẽ mortẽ turpitudine haberi; nullo dolore cogi, ut ab officio recedatur; nullius pro rei ueritate metuere inimicitias; quodlibet pro patria,

Iustitiæ partes.

Fortitudinis partes.

tria, parentibus, hoſpitibus, amicis, & ijs rebus, quas iuſtitia colere cogit, adire periculum, & quemlibet ſuſcipere laborē. Modeſtiæ partibus utemur, ſi nimias libidines honoris, pecuniæ, ſimiliumq́; rerum uituperabimus, ſi unāquanq; rē certo naturæ termino definiemus. ſi deniq;, quod cuiq; ſatis ſit, oſtendemus, & nimiùm progredi diſſuadebimus, & modū unicuique rei ſtatuemus. Huiuſmodi partes ſunt uirtutis amplificandæ, ſi ſuadebimus; attenuandę, ſi ab his dehortabimur, ut hæc attenuentur, quæ ſuprà demonſtraui. nam nemo erit, qui cenſeat à uirtute recedendū. uerùm aut res huiuſmodi non dicatur eſſe, ut uirtutem poſſimus egregiam experiri, aut in contrarijs potius rebus, quàm in his uirtus conſtare oſtendatur: Itē ſi quo pacto poterimus, quam is qui contradicet, iuſtitiam uocarit, nos demonſtrabimus ignauiam eſſe & inertiam ac prauam liberalitatem. Quam prudentiam appellarit, ineptam & garrulam & odioſam ſcientiam eſſe dicemus. Quam ille modeſtiam dicet eſſe, eam nos inertiam & diſſolutam negligentiam dicemus. Quam ille fortitudinem nominarit, eam nos gladiatoriam & inconſideratam appellabimus temeritatem. Laudabile eſt, quod conficit honeſtam & p̄ſentem & ſequentem commemorationem. Hoc nos eò à recto ſeparauimus, non quod hæ quatuor partes, q̄ ſubijciuntur ſub uocabulo recti, hanc honeſtatis commemorationem dare non ſoleant, ſed quanquàm ex relicto laudabile naſcatur; tamen in dicendo ſeorſum tractandum eſt hoc ab illo. neque.n. ſolum laudis cauſſa rectum ſequi conuenit, ſed ſi laus conſequitur

Modeſtiæ partes.

Laudabile.

tur

tur, duplicatur recti appetendi uoluntas. Cùm igitur erit demonstratum rectum, laudabile esse demonstrabimus aut ab idoneis hominibus; ut si qua res honestiori ordini placet, quæ à deteriore ordine improbetur; aut ab aliquibus socijs, aut omnibus ciuibus, exteris nationibus, posterisq; nostris. Cùm huiusmodi locorum diuisio sit in consultatione, breuiter aperienda est totius tractatio caussæ: Exordiri licebit uel à principio, uel ab insinuatione, uel ab ijsdē rationibus, quibus in iudiciali caussa. Si cuius rei narratio incidet, eadem ratione narrare oportebit. Quoniam in huiusmodi caussis finis est utilitas, & ea diuiditur in rationem tutam atq; honestam: si utrunq; poterimus ostendere, utrunque pollicebimur nos in dicendo demonstraturos esse: sin alterum demōstraturi erimus, simpliciter, quod dicturi sumus, ostendemus. At si nostram rationem tutam esse dicemus, diuisione utemur in uim, & consilium. nam quod in docendo rei dilucidandæ caussa dolum appellauimus, id in dicendo honestius consilium appellabimus. Si rationes nostræ sententiam rectam esse dicemus, & omnes partes recti incident, quadripartita diuisione utemur, si non incident, quot erūt, tot exponemus in dicendo. In cōfirmatione & confutatione utemur locis, quos antè ostendimus; nostris confirmandis, contrarijs confutandis. Argumentationis artificiosæ tractandæ ratio de secundo libro petetur. Sed si acciderit, ut in consulatione alteri ab tuta ratione, alteri ab honesta sententia sit, ut in deliberatione eorum, qui à Pœnis circunsessi deliberant quid agant: qui tutam

ratio-

rationem sequi suadebit, his locis utetur: nullam rem utiliorem esse incolumitate: uirtutibus uti neminem posse, qui suas rationes in tuto non collocarit: nec deos quidem esse auxilio ijs, qui se inconsultò in periculum mittant: honestum nihil oportere existimari, quod non salutem pariat. Qui tutæ rei preponet rationem honestam, his locis utetur, uirtutem nullo tempore relinquendam, uel dolorem, si is timeatur; uel mortem, si ea formidetur, dedecore & infamia leuiorem esse, considerare quę sit turpitudo consecutura. At non immortalitatem, neque æternam incolumitatem consequi, nec esse exploratum, illo uitato periculo, nullum in aliud periculum uenturos: uirtute, uel ultrò ad mortem proficisci eße preclarum, fortitudini fortunam quoque esse adiumento solere, eum tutè uiuere, qui honestè uiuat, non qui in præsentia incolumis sit, & eum, qui turpiter uiuat, incolumen in perpetuum esse non posse. Conclusionibus ferè similibus in his, & iudicialibus caussis uti solemus, nisi quòd his maximè conducit quamplurima rerum antè gestarum exempla proferre. Nunc ad demonstratiuum genus caussæ transeamus.

De genere deliberatiuo.

QVONIAM hæc caußa diuiditur in laudē & uituperationē, quibus ex rebus laudem constituerimus, ex contrarijs rebus erit uituperatio comparanda. Laus igitur potest esse rerum externarum, & corporis, & animi. Rerum externarum sunt ea, quę casu aut fortuna secunda, aut aduersa accidere poßunt; ut genus, educatio, diuitię, potestates, gloriæ, ciuitates, amicitiæ, & quæ huiusmodi sunt, & ea, quæ his

Laus.

sunt

sunt contraria. Corporis sunt ea, quæ natura corpori attribuit commoda aut incommoda; ut uelocitas, uires, dignitas, ualetudo, & quæ contraria sunt. Animi sunt ea, quæ consilio & cogitatione nostra constant, ut prudentia, iustitia, fortitudo, modestia, & quæ contraria sunt. Erigit igitur hæc confirmatiò, & confutatio nobis. In huiusmodi igitur caussa principio sumetur aut a nostra, aut ab eius, de quo loquemur, aut ab eorũ, qui audient, persona, aut ab re. Ab nostra, si laudabimus, dicemus aut officio facere, quòd caussa necessitudinis intercedat; aut studio, ꝙ eiusmodi uirtutis sit, ut oẽs commemorare debeant uelle; aut ꝙ rectũ sit, ex aliorũ laude ostendere qualis noster animus sit. Si uituperabimus, aut meritò facere, quòd ita tractati sumus; aut studio, quòd utile putemus esse ab omnibus unicam malitiam atque nequitiam cognosci; aut ꝙ placeat ostendi, quid nobis displiceat, ex aliorum uituperatione. Ab eius persona, de quo loquemur, si laudabimus, uereri nos dicemus, ut illius facta uerbis consequi possumus, omnes homines illius uirtutes prędicare oportere; ipsa facta omnium laudatorum eloquentiam anteire. Si uituperabimus, ea, quę uidebimus contraria, paucis uerbis commutatis, dici poße dicemus, ut paulò antè suprà exempli caussa demonstratum est. Ad auditorum persona, si laudabimus, dicemus, quoniam non apud ignotos laudemus, nos monendi caussa, pauca esse dicturos, aut si erunt ignoti, ut talem uirum uelint cognoscere, petemus, quoniam in eodem uirtutis studio sint apud quos laudemus, quo ille, qui laudatus fuerit, sperare

Vituperatio.

nos

nos facilè ijs, quibus uelimus, huius facta probaturos. Contraria uituperatio, quoniā norint, pauca de nequitia eius nos esse dicturos: quòd si ignorent, petemus ut cognoscant, uti malitiam uitare possint: quoniam dissimiles sint qui audiunt, atq; ille, qui uituperatur, nos sperare nos illius uitam uehementer improbaturos. Ad rebus ipsis, in certos eße quid potissimū laudemus: uereri nos, ne, cū multa dixerimus, plura prætereamus, & quæ similes sententias habebunt: quibus sententijs contraria sumuntur à uituperatione. Principio tractato, tū ab re, tum ab aliqua harum, quas antè commemorauimus, rationū, narratio non erit ulla, quę neceßariò consequatur: sed si qua inciderit, cùm aliquod factum eius, de quo loquemur, nobis narrandum sit cum laude, aut uituperatione, præceptio narrandi de primo libro repetetur. Diuisione hac utemur: primo exponemus, quas res laudaturi sumus, aut uituperaturi. deinde, ut quæq;, quoue tempore res erit gesta, ordine dicemus, ut, quid quamq; tutè cauteq; egerit, intelligatur. Sed exponere oportebit animi uirtutes, aut uitia: deinde commoda aut incommoda corporis, aut rerum externarum, quomodo ab animo tractata sint, demonstrare. Ordinem hunc adhibere in demonstranda uita debemus. Ab externis rebus genus in laude, quibus maioribus natus sit: si bono genere, parem aut excelsiorem fuisse: si humili genere, ipsum in suis, non in maiorū uirtutib. habuisse p̄sidiū. In uituperatione, si bono genere dedecori maiorib. fuisse: si malo, tamen his ipsis detrimento fuisse. Educatio in laude, benè & hone-

Vere demonstrandi ordo.

honestè, in bonis disciplinis per oẽm pueritia educatũ esse: in uituperatione, è cõtrario. Deinde transire oportet ad corporis cõmoda. A natura in laude: si sit dignitas atq; forma, laudi fuisse eã, nõ, quemadmodũ cæteris, detrimento atq; dedecori: si uires atq; uelocitas egregia, honestis hæc exercitationibus & industrijs dicemus comparata: si ualetudo, ex perpetua diligentia & temperantia cupiditatũ. In uituperatione, si erunt hęc corporis commoda, malè his usum dicemus, qu ocasu & fortuna tanquam quilibet gladiator habuerit: si non erunt, pręter formam omnia ipsius culpa & intemperantia nõ fuisse dicemus. Deinde reuertemur ad extraneas res; & in is, animi quę uirtutes, aut quę uitia fuerint, considerabimus: diuitiæ an paupertas fuerit, & quæ potestas, quæ glorię, quæ amicitię, quæ inimicitiæ, & quid fortiter in inimicitijs gerendis fecerit; cuius caussa susceperit inimicitias; qua fide, beneuolentia; officio gesserit amicitias: in diuitijs qualis, aut in paupertate cuiusmodi fuerit, quemadmodum habuerit in potestatibus gerendis animum: si interierit, cuiusmodi mors eius fuerit, cuiusmodi res mortem eius sit consecuta. Ad omnes autem res, in quibus animus hominis maximè consideratur, illæ quatuor animi uirtutes erunt accommodandę, ut, si laudemus, aliud iustè, aliud fortiter, aliud modestè, aliud prudenter factum esse dicamus: sin uituperemus, è contrario aliud iniustè, aliud ignauè, aliud immodestè, aliud stultè factum esse dicamus. Perspicuum est iam nimirum ex hac dispositione, quemadmodũ sit tractanda tripartita

tita

tita diuisio laudis & uituperationis, si illud et assumpserimus, non necesse esse, nos oẽs has partes in laudem aut uituperationem transferre: propterea quòd sępe ne incidunt quidem; sępe ita tenuiter incidunt, ut non sint necessariæ dictu. quapropter eas partes, q̃ firmissimæ uidebuntur, legere oportebit. Conclusionibus breuibus utemur, enumeratione ad exitum caussę: in ipsa caussa crebras & breues amplificationes interponemus per locos communes. Nec hoc genus caussæ, eò quòd rarò accidit in uita, negligentius considerandum est. neque enim id, quod potest accidere, ut faciendum sit aliquando, non oportet uelle quàm accommodatissimè posse facere. Et si separatim hæc caussa minus sæpe tractatur: at in iudicialibus, & in deliberatiuis caussis sępe magnę partes uersantur laudis, aut uituperationis. quare in hoc quoque genere caussę nõ nihil industriæ conferendum putauimus. Nunc, absoluta nobis difficillima parte rhetoricæ, hoc est, inuentione perpolita, atque ad omne caussæ genus accommodata, tempus est ad cæteras partes proficisci. Deinceps igitur de dispositione dicemus.

De dispositione.

QVONIAM dispositio est, per q̃ illa, q̃ inuenimus, in ordinem redigimus, ut certo quidq; loco pronuncietur, uidẽdũ est, cuiusmodi rationem in disponendo habere conueniat. Genera dispositionis sunt duo, unum ab institutione artis profectum, alterum ad casum temporis accommodatum. Ex institutione artis disponemus, cum sequemur eam præceptionem, quam in primo libro exposuimus, hoc est, ut utamur principio, narratione, diuisione, confirmatione, confutatione,

con-

conclusione: & hunc ordinem, quemadmodum pceptum est antè, in dicendo sequemur. Itē ex institutione artis non modò totas caussas per orationem, sed singulas quoq; argumētationis partes disponemus, quē admodum in secundo libro docuimus, idest, expositionem, rationem, confirmationem rationis, exornationem, complexionem. Hæc igitur duplex dispositio est, una per orationes, altera per argumentationes, ab institutione artis profectá. Est autem alia dispositio, q̄ cum ab ordine artificioso recedendum est, oratoris iudicio ad tempus accommodatur: ut si à narratione dicere incipiamus, aut ab aliqua firmissima argumentatione, aut à litterarum aliquarum recitatione: aut si secundum principium confirmatione utamur, deinde narratione: aut si quam huiusmodi permutationem ordinis faciamus, quorum nihil, nisi caussa postulet, fieri oportebit. nam si uehementer aures auditorum obtusa uidebuntur, atque animi defatigati ab aduersarijs multitudine uerborum, commodè poterimus principio supersedere, & exordiri caussam aut à narratione, aut ab aliqua firma argumentatione. Deinde si commodum erit, quia non semper necesse est, ad principij sententiam reuerti licebit. Si caussa nostra magnam difficultatem uidebitur habere, ut ne mo æquo animo principium possit audire: à narratione cum inceperimus, ad principij sententiam reuertamur licebit. Si narratio parum probabilis est, exordiemur ab aliqua firma argumentatione. His commutationibus, & translationibus partium sæpe uti necesse est, cùm ipsa res artificiosam dispositionem

artifi-

cogit. In confirmatione & confutatione argumentationum dispositiones huiusmodi conuenit habere, firmissimas argumentationes in primis & postremis caussæ partibus collocare; mediocres & neq; inutiles ad dicendum, neq; necessarias ad probãdum, quæ si separatim, ac singulę dicantur, infirmę sunt, cum cęteris coniunctæ, firmæ & probabiles fiunt, interponi & in medio collocari oportet. nam re narrata statim expectat animus auditoris, ex qua re caussa confirmari possit. Quapropter continuò firmam aliquam oportet inferre argumentationem. & quoniã nuperrimè dictum facilè memoriæ mandatur, utile est, cùm dicere desinamus, recentem aliquam relinquere in animis auditorum bene firmam argumentationem. Hæc dispositio locorum, tanquam instructio militum, facillimè in dicendo, sicut illa in pugnando, parare poterit uictoriam.

Pronuntiationem multi maximè oratori utilem dixerunt esse, & ad persuadendum plurimùm ualere. nos, quid unum de quinq; rebus plurimum prosit, non facilè dixerimus; nec egregiè magnam esse utilitatem in pronuntiatione sola audacter confirmauerimus. nam cõmodæ inuentiones, & concinnę uerborum elocutiones, & partiũ caussæ artificiosę dispositiones, et horũ omniũ diligens memoria, sine pronũtiatione non plus, quàm sine his rebus pronuntiatio sola, ualere poterit. quare, quia nemo de ea re diligẽter scripsit, (nam omnes uix posse putarũt de uoce, uultu, gestu dilucidè scribi, cùm hęres ad sensus nostros pertinerẽt) & quia magnopere ea pars à nobis Exempla, unde petẽda.

ad dicendum comparanda est, non negligenter uidetur tota res consideranda. Diuiditur igitur pronuntiatio in uocis figuram, & corporis motũ. Figura uocis est, quę suum quendam possidet habitum, ratione, & industria, comparatum ea diuiditur in tres partes, magnitudinem, firmitudinem, mollitudinem. Magnitudinem uocis maximè comparat natura: nonnihil hanc auget, sed maximè cura cõseruat. Formitudinem uocis maximè natura cõparat nõnihil adauget, & maximè conseruat exercitatio declamationis. Mollitudinẽ uocis, hoc est, ut eam torquere in dicendo pro nostro cõmodo possimus, maximè faciet exercitatio declamationis. Quapropter de magnitudine uocis et firmitudinis parte, quoniam altera natura, altera cura comparatur, nihil ad nos attinet commonere, nisi ut ab ijs, qui non inscij sunt eius artificij, ratio curãdę uocis petatur. de ea parte firmitudinis, quæ conseruatur ratione declamationis, & de mollitudine uocis, q̃ maximè necessaria est oratori, quoniam ea quoq; moderatione declamationis comparatur, dicendũ uidetur. Firmam igitur quàm maximè poterimus in dicendo uocem conseruare, si quàm maxime sedata & depressa uoce principia dicemus. nã ledũtur arterię, si antè, quàm leui uoce permulsæ sunt, acri clamore compleantur. Etiam interuallis longioribus uti conueniet. recreatur enim nox spiritu, & arterię reticendo acquiescunt. Et continuum clamorem remittere, & ad sermonem transire oportet: commutationes enim faciũt, ut, nullo genere uocis effuso, in omni uoce integri simus. Et acutas uocis exclamationes

Figura uocis.

uitare

uitare debemus ictus enim fit, & uulnerantur arteriç acuta atque attenuata nimis acclamatione, & si qs. splendor est uocis, consumitur uno clamore uniuersus. Et uno spiritu continenter multa dicere in extrema conuenit oratione fauces enim calefiunt, & arteriæ complentur, & uox, quç uarie tractata est, reducitur in quendam sonum æquabilem atq; constantē. Sæpe rerum naturæ gratia quædam iure debetur; uelut accidit in hac re. nam quæ diximus ad uocem seruandam prodeße, eadem attinent ad suauitatem pronuntiationis: ut quod nostræ uoci prosit, idem uoluptate auditoris probetur. Vtile est ad firmitudinem uocis, sedata uox in principio. quid insuauius, quàm clamor in exordio caußæ? Interualla uocem confirmant, eodem sententias concinniores diuisione reddunt, & auditori spatium cogitandi relinquunt. Conseruat uocem continui clamoris remissio, & auditorem quidem uarietas maximè delectat, cū sermone animum eius retinet, aut exuscitat clamore. Acuta exclamatio uocem & fauces uulnerat: eadem lædit auditorem. habet enim quiddam illiberale, & ad muliebrem potius uociferationem, quàm ad uirilem dignitatem in dicendo accommodatum. In extrema oratione continens uox remedio est uoci. quid? hæc eadem nonne animum uehementißimè calefacit auditoris, in totius conclusione caussæ? Quoniam igitur res eadem uocis firmitudinè, & pronuntiationis suauitudini prosunt; de utraque rei simul erit in præsentia dictum, de firmitudine, quç uisa sunt, & de suauitate, quæ coniuncta fuerunt: cçtera suo

loco paulò post dicemus. Mollitudo igitur uocis, quoniam omnis ad rhetoris preceptionem pertinet, diligentius nobis consideranda est. Eam diuidimus in sermonem, contentionem, amplificationem. Sermo est oratio remissa, & finitima quotidianæ locutioni. Contentio est oratio acris, & ad confirmandum & cōfutandū accommodata. Amplificatio est oratio, q̄ aut ad iracundiam inducit, aut ad misericordiam trahit auditoris animum. Sermo diuiditur in partes quatuor dignitatem, demonstrationem, narrationem, iocationem. Dignitas est oratio cum aliqua grauitate & uocis remissione. Demonstratio est, quæ docet remissa uoce: quomodo quid fieri potuerit, aut non potuerit. Narratio est rerum gestarum, aut perinde ut gestarum expositio. Iocatio est oratio, quę ex aliqua re ipsum pudentem & liberalem potest comparare. Contentio diuiditur in continuationem, & distributionem. Continuatio est orationis enuntiandę acceleratio clamosa. Distributio est in contentione oratio frequens, cum raris & breuibus interuallis, acri uociferatione. Amplificatio diuiditur in cohortationem & conquestionem. Cohortatio est, quæ aliquod peccatum amplificans, auditorem ad iracundiam adducit. Conquestio est oratio, quæ incommodorum amplificatione animum auditoris ad misericordiam perducit. Quoniam igitur mollitudo uocis in tres partes diuisa est, & hę partes ipsæ in octo partes alias distributæ: harum octo partium, quæ cuiusq; idonea pronuntiatio sit, demonstrandum uidetur. Sermo cùm est in dignitate, plenis faucibus quam sedatissima

ma

ma et depreſſiſſima uoce uti conueniet,ita tamẽ,ut ne ab oratoria conſuetudine ad tragicã trãſeamus: Cùm aũt eſt in demonſtratione, uoce paululum attenuata, crebris interuallis & diuiſionibus oportet uti,ut ipſa pronunciatione eas res,quas demonſtrabimus,inſerere,atq; interſecare uideamur in animis auditorũ. Cùm autem ſermo in narratione eſt,tũ uocũ uarietate opus eſt,ut quò quidq; pacto geſtũ ſit, ita narrari uideatur. Strenuè quod uolumus oſtendere factum, celeriuſculè dicemus: at aliud, otiosè retardabimus. Deinde modò acriter,tũ clemẽter,modeſtè, bilariter in omnes partes cõmutabimus,ut uerba: ita pronuntiationẽ. Si qua inciderint in narratione dicta, rogata,reſpõſa,ſi q̃ admirationes, de quibus nos narrabimus,diligenter animaduertemus, ut oĩum perſonarũ ſenſus,atq; animos uoce exprimamus. Sin erit ſermo in iocatione,leniter tremebunda uoce,cũ parua ſignificatione riſus,ſine ulla ſuſpicione nimiæ cachinnationis,leniter oportebit à ſermone ſerio torquere ad liberalem iocũ uocem. Cùm aũt contendere oportebit, quoniam id aut per continuationem,aut per diſtributionem faciendũ eſt, in continuatione adaucto mediocriter ſono uocis, uerbis continuandis, uocem quoq; adaugere oportebit,& torquere ſonũ,& celeriter cũ clamore uerba cõficere, ut uim uolubilem orationis uociferatio conſequi poſſit. In diſtributione uocem ab imis faucibus exclamatione quã clariſſima adhibere oportet: & quantũ ſpatij per ſingulas exclamationes ſumpſerimus, tantum in ſingula interualla ſpatij conſumere iubemur. In amplificationibus,cũ cohortatione

tione utemur uoce attenuatissima, clamore leui, sono æquabili, cõmutationib. crebris, maxima celeritate. in conquestione utemur uoce depressa, inclinato sono, crebris interuallis, longis spatijs, magnis commutationibus. De figura uocis satis dictũ est: nunc de corporis motu dicendũ uidetur. Motus est corporis gestus, & uultus moderatio quędam, q̃ pronuntianti conuenit, quæ probabiliora reddit ea, quæ pronuntiantur. Conuenit igitur in uultu pudorẽ & acrimoniã esse. In gestu nec uenustatem conspicuam, nec turpitudinẽ esse, ne aut histriones, aut operarij uideamur esse. Ad easdem igitur partes, in quas uox est distributa, motus quoq; corporis ratio uidetur esse accõmodanda. nam si erit sermo cũ dignitate, stantes in uestigio, leui dexteræ motu loqui oportebit, hilaritate, tristitia, mediocritate uultus ad sermonis sententias accommodata. Sin erit in demonstratione sermo, paululum corpus à ceruicibus demittemus: nam hoc est à natura datum, ut quàm proximè tum uultum admoueamus ad auditores, si quam rem docere eos, & uehemẽter instigare uelimus. Sin erit in narratione sermo, id motus poterit idoneus esse, qui paulò antè demonstrabatur in dignitate. Sin erit in iocatione, uultu quandam debebimus hilaritatem significare, sine cõmutatione gestus. Sin contendemus per continuationẽ, brachio celeri, mobili uultu, acri aspectu utemur. Sin contentio fiet per distributionẽ, celeri porrectione brachij, inambulatione, pedis dextri rara supplosione, acri & defixo aspectu uti oportet. Sin utemur amplificatione per cohortationem, paulò tar-

Motus corporis.

diore

diore & consideratiore gestu conueniet uti, similibus cæteris rebus, atq; in contentione per continuationẽ. Sin utemur amplificatione per conquestionem, fœmineo plangorẽ, & capitis ictu, nonnunquam sedato, & constanti gestu, mœsto, & conturbato uultu uti oportebit. Non sum nescius, quantum susceperim negotij, qui motus corporis exprimere uerbis, & imitari scriptura conatus sim uoces. uerùm nec hoc confisus sum posse fieri, ut de his rebus satis commodè scribi posset: nec, si id fieri non poßet, hoc, quod feci, fore inutile putabam: propterea quòd hic admonere uoluimus, quòd oporteret; reliqua trademus exercitationi. hoc scire tamen oportet, pronunciationem bonam id perficere, ut res ex animo agi uideatur. Nũc ad thesaurum inuentorum, atq; omnium partium rhetoricę custodem memoriam transeamus.

MEMORIA *utrum habeat quiddam artificij, an omnis à natura proficiscatur, aliud dicendi tempus magis idoneũ dabitur. nunc, perinde atq; constet in hac re multum ualere artem & præceptionem, ita ea de re loquemur. placet. n. nobis esse artificium memorię quare placeat, aliàs ostendemus in præsentia cuiusmodi sit ea, aperiemus. Sunt igitur duæ memorię, una naturalis, altera artificiosa. Naturalis est ea, quæ nostris animis insita, & simul cum cogitatione nata. Artificiosa est ea, quam confirmat inductio quædã, & ratio præceptionis. Sed quia in cæteris rebus ingenij bonitas imitatur sæpe doctrinã, ars porrò naturæ cõmoda cõfirmat et auget: ita fit in hac re, ut nõnunquã naturalis memoria, si cui data est egre-*

De memoria.

Naturalis.

Artificiosa.

gia, similis sit huic artificiosæ. Porrò hæc artificiosa naturæ cōmoda retinet, & amplificat ratione doctrinæ. quapropter & naturalis memoria præceptione confirmanda est, ut sit egregia: & hæc quæ doctrina datur, indiget ingenij. Nec hoc magis, aut minus in hac re, quàm in cæteris artibus fit, ut ingenio, doctrina, præceptione, natura nitescat. quare & illis, qui natura memores sunt, utilis hæc erit institutio; quod tute paulò post poteris intelligere. quòd si illi freti ingenio nostra præceptione non indigerent: tamen iusta caussa daretur, quare ijs, qui minus ingenij habent, adiumento uelimus esse. Nunc de artificiosa memoria loquemur. Constat igitur artificiosa memoria ex locis & imaginibus. Locos appellamus eos, qui breuiter, perfectè, insigniter, aut natura, aut manu sunt absoluti, ut eos facilè, naturali memoria comprehendere & amplecti queamus, ut ædes, intercolumnium, angulū, fornicem, & alia, quæ his similia sunt. Imagines sunt formæ quædam, & notæ, & simulacra eius rei, quam meminisse uolumus: quod genus equi, leones, aquilæ: quorum memoriam si uolemus habere, imagines eorum certis in locis collocare nos oportebit. Nunc cuiusmodi locos inuenire, & quo pacto reperire, & in locis imagines constituere oporteat, ostendemus. Quemadmodum igitur qui literas sciunt, possunt id, quod dictum est, scribere, & recitare quod scripserunt ita qui μνημονικὰ didicerunt, possunt, quæ audierunt, in locis collocare, & ex his memoriter pronuntiare. Loci enim ceræ, aut chartæ simillimi sunt, imagines literis, dispositio & collocatio imaginum

scri-

ſcripturæ, pronunciatio lectioni. Oportet igitur, ſi uolumus multa meminiſſe, multos nobis locos cõparare, ut in multis locis multas imagines collocare poſſimus. Itẽ putamus oportere ex ordine hos locos habere, ne quãdo perturbatione ordinis impediamur, quò ſecius, quoto quoq; loco libebit, uel à ſuperiore, uel ab inferiore, uel à media parte imagines ſequi, ea, quæ mandata locis erunt, edere & proferre poſſimus. nã ut, ſi in ordine ſtantes notos cõplures uiderimus, nihil noſtra interſit utrũ à ſummo, an ab imo, an ab medio nomina eorũ dicere incipiamus: itẽ in locis ex ordine collocatis eueniet, ut in quãlibet partẽ, quoto quoq; loco libebit, imaginib. commoniti dicere poſſimus id, quod locis mandauerimus. Quare placet & ex ordine locos comparare, & locos, quos aſſumpſerimus, egregiè cõmeditari oportebit, ut perpetuò nobis hærere poſſint. nã imagines, ſicut literæ, delentur, ubi nihil illis utimur: loci, tanquam cera remanere debent. Et ne fortè in numero locorum falli poſſimus, quintũ quemq; locũ placet notari: qđ genus, ſi in quinto loco manũ aureã collocemus, & ſi in decimo aliquẽ notũ, cui prænomen ſit Decimo: deinde facile erit ſimiles notas quinto quoq; loco collocare. Itẽ cõmodius eſt in derelicta, quàm in celebri regione locos cõparare, ꝓpterea quòd frequentia & obambulatio hominũ conturbat, & infirmat imaginum notas: ſolitudo conſeruat integras ſimulacrorum figuras. Præterea diſſimiles forma, atq; natura loci comparãdi ſunt, ut diſtinctè interlucere poſſint: nã ſi quis multa intercolũnia ſumpſerit, cõturbabitur ſimilitudine locorũ, ut ignoret

ret quid in quoquo loco collocarit. Et magnitudine modica, & mediocres locos habere oportet. nam & præter modum ampliuagas imagines reddunt, & nimis angusti sępe non uidentur posse capere imaginũ collocationem. Tum nec nimis illustres, nec uehementer obscuros locos haberi oportet: ne obcæcentur tenebris imagines, aut splendore pręfulgeant. Interualla locorum mediocria esse placet, ferè paulò plus aut minus pedum tricenum. nam ut aspectus, ita cogitatio minus ualet, siue nimis procul amoueris, siue uehementer prope admoueris id, quod oportet uiderì. Sed quanquam facile est ei, qui paulò plura explorauerit, quãuis multos & idoneos locos cõparare: tamen si quis ad ista satis idoneos inuenire se non putabit, ipsæ sibi constituat quàm uolet multos licebit. cogitatio.n. quamuis regionem potest amplecti, & in ea situm loci cuiusdam ad suum arbitrium fabricari & architectari. quare licebit, si hac prompta copia contenti non erimus, nosmetipsos nobis cogitatione nostra regionem constituere, & idoneorum locorum commodissimam distinctionem comparare. De locis satis dictum est: nunc ad imaginum rationem transeamus. Quoniam ergo rerum similes imagines esse oportet, & ex omnibus uerbis notas nobis similitudines eligere debemus, duplices similitudines esse debent, unæ rerũ, alteræ uerborum. Rerum similitudines exprimuntur, cum summatim ipsorum negotiorum imagines cõparamus. Verborum similitudines constituuntur, cum uniuscuiusq; nominis & uocabuli memoria imagine notatur. Rei totius memoriã sæ-

pe

*pe una nota, & imagine simplici comprehendemus, hoc modo: Vt si accusator dixerit ab reo hominē ueneno necatum, & hęreditatis caussa factum arguerit, & eius rei multos dixerit testes & conscios esse. Si hoc primum, ut ad defendendum nobis expeditum sit, meminisse uolemus: in primo loco rei totius imaginem conformabimus, ęgrotum in lecto cubantem faciemus ipsum illum, de quo agetur, si formam eius detinebimus: si eum non agnouerimus, aliquem ęgrotum non de minimo loco sumemus, ut citò in mentem uenire possit, & reum ad lectū eius adstituemus, dextera poculū, sinistra tabulas, medico testiculos arietinos tenentem. Hoc modo & testium, & hæreditatis, & ueneno necati memoriam habere poterimus. Item deinceps cætera crimina ex ordine in locis ponemus: & quotiescunq; rem meminisse uolemus, si formarū dispositione, & imaginum diligenti notatione utemur, facilè ea, quæ uolemus, memoria consequemur. Cùm uerborum similitudines imaginibus exprimere uolemus, plus negotij suscipiemus, & magis ingenium nostrum exercebimus. Id nos hoc modo facere oportebit: Iam*domi ultionem reges Atridę parāt.* Domi ultionem. *In loco constituere oportet manus ad cœlū tollentem Domitiū, cùm à regibus Martijs Loris cædatur. Hoc erit, Iam domi ultionem reges. In altero loco Aesopum et Cimbrum subornare Iphigeniam, Agamemnonem, & Menelaum: hoc erit, Atridæ parant, hoc modo omnia uerba erunt expressa. Sed hæc imaginū confirmatio tū ualet, si naturalem memoriam exuscitauerimus hac notatione, ut uersu posito, ipsi nobiscū*

pri-

primùm transeamus bis, aut ter eum uersum, deinde cũ imaginibus uerba exprimamus: hoc modo naturæ suppeditabitur doctrina: nã utraq;, altera separata, minus erit firma, ita tamẽ ut multo plus in doctrina, atq; arte p̃sidij sit. quod docere non grauaremur; ni metueremus, ne cũ ab instituto nostro recessissemus, minus cõmodè seruaretur hæc dilucida breuitas præceptionis. Nunc, quoniam solet accidere, ut imagines partim firmæ & acres, & ad mouendũ idoneæ sint; partim imbecilles & infirmæ, quę uix memoriam possint excitare: qua de caussa utrunq; fiat, considerandum est, ut, cognita caussa, quas uitemus, & quas sequamur imagines, scire possimus. Docet igitur nos ipsa natura, quid oporteat fieri. nam si quas res in uita uidemus paruas, usitatas, quotidianas, eas meminisse non solemus: propterea quòd nulla nisi noua, aut admirabili re cõmouetur animus: at, si quid uidemus, aut audimus egregiè turpè, aut honestũ, inusitatum, magnum, incredibile, ridiculũ; id diu meminisse cõsueuimus. itaq; quas res ante ora uidemus, aut audimus, obliuiscimur plerunq;: quæ acciderunt in pueritia, meminimus optimè sæpe: nec hoc alia de caussa potest accidere, nisi quòd usitatæ res facilè à memoria elabuntur, insignes & nouæ manent diutius. Solis exortus, cursus, occasus nemo admiratur, propterea quòd quotidie fiunt: at eclipses Solis mirantur, quia rarò accidunt: & solis eclipses magis mirantur, quàm Lunæ, quoniam hę crebriores sunt. Docet ergo se natura uulgari, et usitata re nõ exsuscitari; nouitate uerò et insigni quodam negotio commoueri. Imitetur igitur

ars

*ars naturā, &, quod ea desiderat, * inueniat; si quod ostendit, sequatur. nihil est. n. quod aut natura extremum inuenerit, aut doctrina primum, sed rerum principia ab ingenio profecta sunt, & exitus disciplina comparantur. Imagines igitur nos in eo genere constituere oportebit, quod genus manere in memoria diutissimè potest. id accidet, si quam maximè motas similitudines constituemus, si non mutas, nec uagas, sed aliquid notum agentes imagines ponemus. si egregiā pulchritudinē, aut unicam turpitudinem eis attribuemus, si aliqua re exornabimus, ut si coronis, aut ueste purpurea, quò nobis notior sit similitudo; aut si qua re deformabimus, ut si cruentam, aut cœno oblitam, aut rubrica delibutā inducamus, quò magis insignita sit forma, aut si ridiculas res aliquas imaginibus attribuemus. nam ea res quoq; faciet, ut facilius meminisse possimus. nam quas res ueras facilè meminimus, easdem fictas, & diligenter notatas meminisse non est difficile. Sed illud facere oportebit, ut identidem primos quosq; locos imaginū renouandarū caussa celeriter animo percurramus. Scio plerosq; Græcos, qui de memoria scripserunt, fecisse, ut multorū uerborū imagines conscriberēt, uti, qui eas ediscere uellent, paratas haberent, ne quid in q̄rendo consumerent operæ: quorū rationem aliquot de caussis improbamus: Primùm, ꝙ in uerborū innumerabilium multitudine ridiculū sit mille uerborum imagines comparare. quantulum. n. poterunt hęc ualere, cùm ex infinita uerborum copia, modò aliud, modò aliud nos uerbū meminisse oportebit? Deinde cur uolumus*

Ars imitatur naturam, inueniret si.

lumus ab industria quenquam remouere, ut ne quid ipse quærat, cum illi omnia parata quæsitaque tradamus? Præterea similitudine alia alius magis commouetur, nam ut sępe, formam si quam similem cuipiam dixerimus esse, non omnes habemus assensores, quòd alij uidetur aliud: ita fit in imaginibus, ut, quæ nobis diligenter notæ sint, eę parum uideantur insignes alijs, quare sibi quenque suo commoda conuenit imagines comparare. Postremò præceptoris est docere, quemadmodum quæri quidque conueniat, aut unum aliquod aut alterum, non omnia, quæ eius generis erunt, exempli caussa subijcere, quò res possit esse dilucidior: ut cum de proœmijs quærendis disputamus, rationem damus quærendi, non mille proœmiorum genera conscribimus, ita arbitramur de imaginibus fieri conuenire.

Verbum memoria.

Nunc ne fortè uerborum memoriam, aut nimis difficilem, aut parũ utilem arbitreris, & ipsarum memoria rerũ contentus sis, quòd & utiliores sint, & plus habeant facilitatis, admouendus es, quare uerborum memoriam non improbemus. nam putamus oportere eos, qui uelint res faciliores sine labore et molestia facilè meminisse, in rebus difficiliorib. esse ante exercitatos. nec nos hanc uerborũ memoria inducimus, ut uersus meminisse possimus; sed ut hac exercitatione illa rerum memoria, q̃ pertinet ad utilitatem, confirmetur: ut ab hac difficili consuetudine sine labore ad illam facilitatem transire possimus. Sed cũ in omni disciplina infirma est artis præceptio sine summa assiduitate exercitationes, tum

uerò

uerò in μνημονικοῖς minimum ualet doctrina, nisi industria, studio, labore, diligentia comprobetur. Quàm plurimos locos ut habeas, & quàm maximè ad pcepta accommodatos, curare debebis. In imaginibus collocandis exerceri quotidie conueniet. non enim, sicut à cæteris studijs abducimur nonnunquam occupatione, ita ab hac re nos potest caussa deducere aliqua. nunquam est enim, quin aliquid memoriæ tradere uelimus, & tum maximè, cùm aliquo maiore negotio detinemur. quare cùm sit utile facile meminisse, non te fallit, quod tantopere utile sit, quanto labore sit appetendum: quod poteris existimare utilitate cognita. Pluribus uerbis ad eam te hortari nō est sententia, ne aut tu nostro, aut nos tuo studio diffidere, aut minus, quàm res postulat, dixisse uideamur. De quinta parte rhetoricæ deinceps dicemus, tu primas quasq; partes in animo frequenta, &, quod maximè necesse est, exercitatione confirma.

RHETORICORVM AD C. HERENNIVM LIBER IIII.

QVONIAM in hoc libro C. Herenni de elocutione cōscripsimus, & quibus in rebus opus fuit exemplis uti, nostris exemplis usi sumus; & id fecimus præter consuetudinem Græcorum, qui de hac re scripserunt, necessariò faciundum est, ut paucis rationem

nostri

nostri consilij demus. atque hoc nos necessitudine facere, non studio satis erit signi, quòd in superioribus libris nihil neque ante rem, neque prçter rem locuti sumus. nunc, si pauca, quç res postulat, dixerimus, tibi id, quod reliquum est artis, ita uti instituimus, persoluemus. sed facilius nostram rationem intelliges, si prius, quid illi dicant, cognoueris. Compluribus de causis putant oportere, cum ipsi præceperint, quo pacto oporteat ornare elocutionem, uniuscuiusque generis ab Oratore, aut Poeta probato sumptum ponere exemplum. & primùm se id modestia commotos facere dicunt, propterea quòd uideatur esse ostentatio quçdam, non satis habere prçcipere de artificio, sed ipsos etiam uideri uelle artificiosè gignere exempla. hoc est, inquiunt, ostentare se, non artem ostendere. quare pudor in primis est ad eam rem impedimento; ne nos solos probare, nos amare, alios contemnere, & deridere uideamur. etenim cùm possimus ab Ennio sumptum, aut à Graccho ponere exemplum uidetur esse arrogantia illa relinquere, & ad sui deuenire. Prçterea exempla testimoniorum locum obtinent. id enim, quod admonuerit, & leuiter fecerit preceptio, exemplo sicut, testimonio comprobatur. non igitur ridiculus sit, si quis in lite, aut in iudicio domestico pugnet, & sui ipsius testimonio abutatur? ut enim testimonium, sit exemplum rei confirmandç caussa sumitur. non ergo oportet hoc, nisi à probatissimo; sumi ne, quod aliud confirmare debeat, egeat ipsum confirmationis. etenim necesse

De pronũtiatione.

est,

*est, aut se omnibus anteponant, & sua maximè probent: aut negent optima esse exempla, quæ à probatissimis oratoribus aut poetis sumpta sunt. Si se omnibus anteponant, intolerabili arrogantia sunt, si quos sibi pręponant, & eorum exempla suis exemplis non putent præstare: non possunt dicere, quare sibi illos anteponant. Quid igitur ipsa auctoritas antiquorum? Nam cùm res probabiliores, tum hominum studia, ad imitandum alacriora reddit, imò erigit omniū cupiditates, & acuit industriam, cùm spes iniecta est posse imitando Gracchi, aut Crassi consequi facultatem. Postremò hoc ipsum est summum artificium, res uarias & dispares in toto poematibus & orationibus sparsas, & uagè disiectas. ita diligenter eligere, ut unumquodque genus exemplorum sub singulos artis locos subijcere possis. Hoc si industria solùm fieri posset; tamen essemus laudandi, cùm talem laborem non fugissemus, nunc uerò sinę summo artificio non potest fieri. Quis est enim, qui * non, cùm summè teneat artem, possit ea, quę iubeat ars, de tanta & tam diffusa scriptura notare & separare? Cęteri cùm legunt orationes bonas, aut poemata, probant oratores & poetas, neq; intelligūt quare commoti probent, quòd scire non possunt ubi sit, nec quid sit, nec quo modo factū sit id, quod eos maximè delectet. At is, qui & hæc omnia intelligit, & idonea maxime eligit, & omnia in arte maximè scribenda redigit in singulas rationes pceptionis, necesse est eius rei summus artifex sit. Hoc igitur ipsum maximū artificiū est, in arte sua poße & alienis exem-*

* Nisi summe.

 plis

plis uti. Hæc illi cùm dicunt, magis nos auctoritate sua commouent, quàm ueritate disputationis. Illud enim ueremur, ne cui satis sit ad contrariam rationem probãdam, quòd ab ea steterint ij, qui & inuentores huius artificij fuerunt, & uetustate iam satis omnibus probati sunt. Quòd si illorum auctoritate remota,* res omnes uolent cum re comparare; intelligent non omnia esse concedenda antiquitati. Primũ igitur, quod ab eis modestia dicitur, uideamus, ne nimium inutiliter & pueriliter proferatur. Nam si tacere, & nihil scibere modestia est, cur quicquã scribunt, aut loquuntur? Sin aliquid suum scribunt, cur quẽ secius omnia scribant, impediuntur modestia? quasi si quis ad Olympiacum uenerit cursum, & steterit ut mittatur, impudentesq; illos dicat esse, qui currere cœperint, ipse intra carcerem stet, & narret alijs, quomodo Ladas, aut Boius cum Sicyonijs cursitarint: Sic isti, cùm in artis curriculũ descenderũt, illos, qui in eo, quod est artificij, elaborent, aiunt facere immodestè: ipsi aliquem antiquum oratorem, aut poetam laudant, aut scripturã, sic ut in studium artis rhetoricę prodire non audeant. Non ausim dicere, sed tamen uereor, ne, qua in re laudem modestiæ uenentur, in ea ipsa re sint impudentes. Quid enim tibi uis? aliquis inquiet. artem tuam scribis, gignis nobis nouas præceptiones, eas ipse confirmare non potes, ab alijs exempla sumis, uide ne facias impudenter, qui tuo nomini uelis ex aliorum laboribus libare laudem. Iã si eorum uolumina prehenderint antiqui oratores, & poetæ, & suũ quisque de libris suis tule-

* rem omnino.

tulerint nihil istis, quod suũ uelint, relinquetur. At exempla, quoniam testimoniorum similia sunt, item conuenit, ut testimonia, ab hominibus probatissimis sumi. Primùm omniũ exempla ponuntur hic non cõfirmãdi, neq; testificandi caußa, sed demõstrandi. Nõ enim, cùm dicimus esse exornationẽ, quę, uerbi caussa, constet ex similiter desinentibus uerbis, & ponimus hoc exemplum Crasso, quibus possumus & debemus, testimonium collocamus, sed exemplum. Hoc igitur interest inter exemplum & testimoniũ. Exemplo demonstratur id, quod dicimus, cuiusmodi sit. Testimonio esse illud ita, ut nos dicimus, confirmatur. Prętèrea, oportet testimonium cũ re conuenire, aliter enim rem non potest confirmare, at id, quod illi faciunt, cùm re non conuenit. Quid ita? quia pollicẽtur artem se scribere, & exempla proferunt ab ijs plerunq;, qui artem nescierunt. Tum quis est qui possit id, quod de arte scripserit, comprobare, nisi aliquid scribat ex arte? Contraq; faciunt, quàm polliceri uidentur. nam cùm scribere artem instituũt, uidentur dicere se excogitasse quod alios docerent, cùm uerò scribunt, ostendunt nobis, quid alij excogitarint. At hoc ipsum difficile est, inquiunt, eligere de multis. Quid dicitis difficile? utrũ laboriosum, an artificiosũ? Si laboriosum; nõ statim praeclarũ. Sunt enim multa laboriosa, quae si faciatis, nõ continuò gloriemini, nisi fortè etiam si uestra manu fabulas, aut orationes totas tanscripsissetis, gloriosum putaretis. Sin autem istud artificium egregium dicitis, uidete, ne insueti rerũ maiorũ uideamini, si uos parua res, sicuti

Exẽplum & testimonium differunt.

magna delectat. Nã isto modo eligere rudis quidem nemo potest, sed sine summo artificio multi. Quisquis enim audierit de arte paulò plus, in elocutione præsertim, omnia uidere poterit, quæ ex arte dicuntur, facere nemo poterit, nisi eruditus. Ita ut, si de tragœdijs Ennij uelis sententias eligere, aut de Pacuuianis periodos; sed, quia planè rudis id facere nemo poterit, cùm feceris te literatissimum putes: impetus sis, propterea quod id facilè faciat quiuis mediocriter literatus. Item, si cùm ex orationib. aut poematibus elegeris exempla, quę certis signis artificij notata sunt, quia rudis id nemo facere possit, artificiosissimè te fecisse putes, erras, propterea quod isto signo uidemus te nonnihil eius scire, alijs signis te scire multa intelligimus. Quòd si artificiosum est intelligere quæ sunt ex arte scripta, multò est artificiosius ipsum scribere ex arte. Qui.n. scribit artificiosè, ab alijs cõmodè scripta facilè intelligere poterit, qui eliget facilè, non continuò ipse cõmodè scribit. Et si est maximè artificiosum, alio tẽpore utantur ea facultate, non tũ cùm parere ipsi, & gignere, & proferre debent. Postremò in eo uim artificij consumant, ut ipsi ab alijs potius eligendi, quam aliorũ boni electores existimentur. Contra ea, q̃ ab ijs dicuntur, quid dicunt alienis se exemplis uti oportere, satis est dictũ. Nunc, q̃ separatim dici possunt, consideremus. Dicimus ergo eos omnes, ideo quod alienis utantur, peccare: tũ etiam magis delinquere, quod à multis exẽpla sumant, sed de eo, quòd posteà diximus, antè uideamus. Si concederem aliena oportere assumere exempla, uincerem

unius

unius oportere: Primùm, quòd contra hoc nulla staret eorum ratio. liceret enim eligerent, & probarent quemlibet, qui sibi in omnes res suppeditaret exempla, uel poetam, uel oratorem, cuius auctoritate niterentur. Deinde interest magni eius, qui discere uult, utrum unum omnia, an omnia neminem, sed aliud alium putet consequi posse. Si enim putabit posse omnia penes unum consistere, ipse quoque ad omnium nitetur facultatem: si id disperabit, in paucis se exercebit, ipsis enim contentus erit. nec mirnm, cùm ipse prçceptor artis omnia penes unum reperire non potuerit, Allatis igitur exemplis à Catonis, à Gracchis, à Lçlio, à Scipione, Galba, Porcina, Crasso, Antonio, cæterisque, item sumptis alijs à poetis, & historiarum scriptoribus, necesse erit eũ, qui discet, ab omnibus putare omnia ab uno pauca, uix potuisse sumi. Quare si unius alicuius esse similem satis habebit, omnia, quæ omnes habuerint, solum habere se poße diffidet. ergo inutile est ei, qui discere uult, putare non unum omnia posse. Igitur nemo in hanc incidet opinionem, si ab uno exempla sumpsissent. nunc hoc signi est ipsos artis scriptores non putasse unum potuisse in omnibus elocutionis partibus enitere, quoniam neque sua protulerunt, neque unius alicuius, aut deniq; duorum, sed ab omnibus oratoribus, & poetis exempla sumpserunt. Deinde, si quis uelit artem demonstrare nihil prodesse ad dicendum, non male utatur hoc adiumento, quòd unus omnes artis partes consequi nemo potuerit. Quod igitur iuuat horum rationem, qui omnino

improbent artem, id non ridiculum est, ipsum scriptorem artis suo iudicio comprobare? Ergo ab uno sumẽda fuisse docuimus exempla, si semper aliunde sumerentur. Nunc omnino aliunde sic intelligemus sumenda non fuisse. Primùm omnium, quod ab artis scriptore affertur exemplum, de eius artificio debet esse, non ut si quis purpuram, aut aliud quippiam tendens, dicat, Sume à me, sed huius exemplum aliunde rogabo, tibiq; ostendam. Si merces ipsi qui uenditant, aliunde exemplum quęritent aliud mercis, ut si aceruos se dicant tritici habere, & eorum exemplum pugno non habeant quod ostẽdant, si Triptolemus, cũ hominibus semẽ largiretur, ipse ab alijs hominib. id mutuaretur, aut si Prometheus, cùm mortalibus ignẽ diuidere uellet, ipse à uicinis cũ testa ambulans, carbunculos corrogaret, non ridiculũ uideretur? Isti magistri, omnium dicendi praeceptores non uidentur, sibi ridiculè facere, cùm id, quod alijs pollicentur, ab alijs quaerunt. Si qui se fontes maximos penitus absconditos aperuisse dicat, & hęc sitiẽs quã maximè loquatur, neque habeat quo sitim sedet, non irrideatur? Isti cùm non modò dominos se fontium, sed seipsos fontes esse dicant, & omnium rigare debeant ingenia; non putant fore ridiculum, si, cùm id polliceantur alijs, arescant ipsi siccitate. Chares à Lysippo statuas facere non isto modo didicit, ut Lysippus capus ostẽderet Myronis, brachia Praxitelis, pectus Polycletis, sed omnia coram magistrum facientem uidebat, caeterorum opera uel sua sponte cõsiderare poterat. Isti credũt, eos, qui, haec uelint disce-

re,

re, alia ratione doceri posse commodius. Praeterea ne possunt quidem ea, quae sumuntur ab alijs, exempla, tam esse accommodata ad artem, quàm propria, propterea quòd in dicendo leuiter unusquisq; locus plerunq; tangitur, ne ars appareat; in praecipiendo expressè conscripta ponere oportet exempla, ut in artis formam conuenire possint; & pòst in dicendo, ne possit ars eminere, & ab omnibus uideri, facultate oratoris occultatur. Ergo etiam ut magis ars cognoscatur, suis exemplis melius est uti. Postremò hęc quoq; res nos duxit ad hanc rationem, quòd nomina rerum Graeca, quę conuertimus, ea remota sunt à cō suetudine. Quae enim res apud nostros non erant, earum rerum nomina non poterant esse usitata. Ergo haec asperiora primò uideantur necesse est, idq; fiet rei, non nostra difficultate. Reliquum scripturae consumetur in exemplis. haec aliena si posuissemus, factum esset, ut, quod commodius esset in hoc libro, id nostrum non esset: quod asperius & inusitatum, id propriè nobis attribueretur. Ergo hanc quoque incommoditatem fugimus. His de caussis, cùm artis inuentionem Graecorum probassemus, exemplorum rationem secuti non sumus. Nunc tempus postulat, ut ad elocutionis praecepta transeamus. Bipertita erit igitur nobis elocutionis praeceptio. Primùm dicemus, quibus in generibus semper omnis oratoria elocutio debeat esse: Deinde ostendemus, quas res semper habere debeat.

SVNT igitur tria genera, quae nos figuras appellamus, in quib. omnis oratio non uitiosa consumitur: unam Tres dicē di figurae

unam grauem, alteram mediocrem, tertiam extenuatam uocamus. Grauis est, quæ constat ex uerborum grauium magna, & ornata constructione. Mediocris est, quæ constat ex humiliore, neq; tamen ex infima, & peruulgatissima uerborum dignitate. Attenuata est, quæ demissa est usq; ad usitatissimam puri sermonis consuetudinem. In graui figura consumetur oratio, si quæ cuiusque rei poterunt ornatissima uerba reperiri, siue propria, siue translata, siue extranea, ad unamquanque rem accommodabuntur: & si graues sententiç, quæ in amplificatione & commiseratione tractantur, eligentur: & si exornationes sententiarum aut uerborum, quæ grauitatem habebũt, de quibus post dicemus, adhibebuntur. In hoc genere figuræ erit hoc exemplum: Nam quis est uestrùm iudices, qui satis idoneam possit in eum pœnam excogitare, qui prodere hostibus patriam cogitarit? quod maleficium cum hoc scelere comparari: quod huic maleficio dignum supplicium potest inueniri? In ijs, qui uiolassent ingenuam, matremfamiliàs constuprassent, pulsassent aliquem, aut postremo necaßent, maxima supplicia maiores nostri consumpserunt: huic truculentissimo ac nefario facinori singularem pœnam non reliquerunt? Atq; in alijs maleficijs ad singulos, aut ad paucos ex alieno peccato iniuria peruenit, huius sceleris qui sunt affines, uno consilio uniuersis ciuib. atrocißimas calamitates machinantur. O feros animos, ò crudeles cogitationes, ò derelictos ab humanitate homines. Quid agere ausi sunt, aut cogitare potuerunt? Quo pacto hostes, reuulsis maiorũ

sepul-

ſepulchris, deiectis mœnibus ouãtes irruerẽt in ciuitatẽ; quomodo, deùm ſpoliatis templis, optimatibus trucidatis, alijs arreptis in ſeruitutem matribus familias, & ingenuis ſub hoſtilem libidinem ſubiectis, urbs acerbiſsimo cõcidat incendio conflagrata: qui ſe non putant id, quod uoluerint, ad exitum perduxiſſe, niſi ſanctiſſimæ patriæ miſerandum ſcelerati uiderẽt cinerem? Nequeo uerbis conſequi iudices, indignitatẽ rei: ſed uegligentius id fero, quia uos mei non indigetis. Veſter enim uos animus amantiſsimus reip. facilè edocet, ut eũ, qui fortunas omniũ uoluerit prodere, pręcipitẽ perturbetis ex ea ciuitate, quã iſte ſpurciſſimorũ hoſtium dominatu nefario uoluerit obruere.

In mediocri figura uerſabitur oratio, ſi hæc, ut antè dixi, aliquantulum demiſerimus, neque tamen ad infimum deſcenderimus, ſic: Quibuſcum bellum gerimus, iudices uidetis: cũ ſocijs, qui pro nobis pugnare, & imperium noſtrum nobiſcum ſimul, uirtute & induſtria conſeruare ſoliti ſunt. Hic cùm ſe, & opes ſuas, & copiam neceſſariorum norunt, tum uerò nihil minus propter propinquitatem, & omnium rerum ſocietatem, quid in omnibus rebus populus R. poſſet, ſcire & æſtimare poterant. Hi, cùm deliberaßent nobiſcum bellum gerere, quæſo, quæ res erat, qua freti bellum ſuſcipere conarentur, cùm multo maximam ſociorum partẽ in officio manere intelligerent? cum ſibi non multitudinem militum, non idoneos Imperatores, non pecuniam publicam præſtò eſſe uiderent? non deniq; ullam rem, quæ res pertinet ad bellum adminiſtrandũ? Si cũ finitimis de finibus

bellum

bellum gererent; si totũ certamen in uno prælio positum putarent: tamen omnibus rebus instructiores, ac paratiores uenirent, nedũ illud imperiũ orbis terrę, cui imperio omnes gentes, reges, nationes, partim ui, partim uoluntate consenserunt, cùm aut armis, aut liberalitate à populo R. superati essent, ad se transferre tantulis uiribus conarentur. Qu ret aliquis, Quid? Fregellani, non sua sponte conati sunt? Eò quidẽ minus isti facilè conarentur, quo illi, quemadmodum desciſsent, uidebant. Nam rerũ imperiti, qui uniuscuiusq; rei de rebus antè gestis exempla petere non poßunt, ij per imprudentiam facilè deducuntur in fraudem. At ij, qui sciunt quid alijs acciderit, facilè ex aliorũ euentu suis rationibus poſſunt prouidere. Nulla igitur re inducti, nulla spe freti arma sustulerunt? Quis hoc credat, tantam amentiam quemquã tenuisse, ut imperiũ populi R. tentare auderet, nullis copijs fretus? Ergo aliquid fuisse necesse est. quid aliud, nisi id quod dico, potest eßse? In attenuato figurę genere, qđ ad infimũ, & quotidianũ sermonẽ demissum est, hoc erit exemplũ: Nã, ut fortè hic in balneas uenit, cœpit, postquã perfusus est, defricari. Deinde, ubi uisum est ut in alueũ descenderet, ecce ibi iste de transuerso, Heus, inquit, adolescens, pueri tui modò me pulsauerunt, satisfacias oportet. Hic, qui id ætatis ab ignoto præter consuetudinẽ appellatus esset, erubuit. Iste clarius eadẽ, & alia dicere cœpit. Hic uix tandẽ inquit, sine me cõsiderare. Tum uerò iste cœpit clamare uoce ista, quæ facilè cuius rubores eijcere poßet: Ita petulans es atq; acer, ut ne ad solariũ quidẽ idoneus, ut

mihi

mihi uidetur, sed penes scenam, & in eiusmodi locis exercitus sis? Cōturbatus est adolescens: nec mirum, cui etiam nunc pędagogi lites ad auriculas uersarentur, imperito eiusmodi conuiciorum. ubi enim iste uidisset scurram ex hausto rubore, qui se putaret nihil habere, quod de existimatione perderet, ut omnia sine famæ detrimēto facere posset? Igitur genera figurarū ex ipsis exēplis intelligi poterunt. erit enim & attenuata uerborum constructio quędā, & item alia in grauitate, alia posita in mediocritate. Est autem cauendum, ne, dum hęc genera consectemur, in finitima & propinqua uitia ueniamus. nam graui figuræ quę laudāda est, propinqua est ea, quæ fugienda est, q̄ rectè uidebitur appellari, si sufflata nominabitur. nam ut corporis bonam habitudinem tumor imitatur sępe, ita grauis oratio sæpe imperitis uidetur ea, quæ turget & inflata est, cùm aut nouis, aut priscis uerbis, aut duriter aliunde translatis, aut grauioribus, quàm res postulat, aliquid dicitur, hoc modo; Nam qui perduellionibus uenditat patriā, non satis supplicij dederit, si præceps in Neptunias depultus erit lacunas. Pœnitet igitur istum, qui montes belli fabricatus est, cāpos sustulit pacis. In hoc genus plerique cùm declinassent, & ab eo, quò profecti sunt, aberrauerūt, & specie grauitatis fallūtur, nec prospicere possunt orationis tumorem. Qui in mediòcre genus orationis profecti sunt, si peruenire eò nō potuerunt, errantes perueniunt ad confine genus eius generis, quod appellamus fluctuās & dissolutū, eò quòd sine neruis & articulis fluctuat huc & illuc, nec pōt

Vitia abutentium figuris dicē di.

confir-

confirmare, nec uiriliter sese expedire. idest huiusmodi: Socij nostri cùm belligerare nobiscum uellent, profectò ratiocinati essent etiam atq; etiam quid possent facere, si quidem sua sponte facerent, & non haberent hinc adiutores multos, & malos homines, et audaces. solent enim diu cogitare omnes, qui magna negotio uolunt agere. Non potest huiusmodi sermo tenere attentum auditorem: diffluit enim totus, neq; quicquam comprehendens perfectis uerbis amplectitur. Qui non possunt in illa facetissima uerborum attenuatione commodè uersari, ueniunt ad aridum & exangue genus orationis, quod non alienum est exile nominari, cuiusmodi est hoc: Nam istic ille in balneas accessit: ad hunc postea dixit, Hic tuus seruus ne pulsauit. postea dixit hic illi, Considerabo. pòst ille huic conuicium fecit, & magis magisq; præsentibus multis clamauit. Friuolus hic quidem iam et illiberalis est sermo. non enim adeptus est id, quod habet attenuata figura, puris uerbis, & electis compositam orationē. Omne genus orationis, & graue, & mediocre, & attenuatam dignitate afficiunt exornationes, de quibus post loquemur: quæ si raræ dispo nentur, distinctam sicuti coloribus; si crebrę collocabuntur, oblitam reddunt orationem. Sed figuram in dicendo commutari oportet, ut grauem mediocris, mediocrem excipiat attenuata. deinde identidem commutentur, ut facilè satietas uarietate uitetur.

De ornamentis.

QVONIAM, quibus in generibus elocutio uersari debeat, dictum est, uideamus nunc quas res debeat habere elocutio cōmoda & pfecta. Quæ maximè ad modum

modum oratori accommodata est, tres in se debet habere, elegantiam, compositionem, dignitatem. Elegantia est, q̃ facit, ut unumquidque purè & apertè dici uideatur. Hęc distribuitur in latinitatem & explanationem. Latinitas est, quę sermonem purum conseruat ab omni uitio remotum. Vitia in sermone, quò minus is latinus sit, duo poßunt esse, solœcismus, & barbarismus. Solœcismus est, cum in uerbis pluribus consequens uerbũ superiori non accommodatur. Barbarismus est, cum uerbum aliquod uitiosę effertur. Hęc qua ratione uitare poßimus, in arte grãmatica dilucidè discemus. Explanatio est, q̃ reddit apertam & dilucidam orationem. Ea cõparatur duabus rebus, usitatis uerbis & proprijs. Vsitata sunt ea, q̃ uersantur in sermone, & consuetudine quotidiana. Propria, quę eius rei uerba sunt, aut esse poßunt, q̃a de re loquemur. Cõpositio est uerborũ cõstructio, quæ facit omnes partes orationis æqualiter perpolitas. Ea conseruabitur, si fugiemus crebras uocalium concursiones, quæ uastam atq; biantem orationẽ reddũt, ut hoc est: Baccę æneæ amœnißimæ impẽdebãt. Et si uitabimus eiusdem literæ nimiam aßiduitatẽ, cui uitio uersus hic erit exemplo, nam hic nihil prohibet in uitijs, alienis exemplis uti: O Tite tute Tati tibi tanta tyranne tulisti. Et hic eiusdẽ poetæ: Quicquam quisquã cuiquam, quod conueniet, neget. Et si eiusdem uerbi aßiduitatem nimiam fugiemus. ea est huiusmodi: Nã cuius rationis ratio non extet, ei rationi ratio non est fidẽ habere. Et si nõ utemur cõtinẽter similiter cadentibus uerbis, hoc modo: Flentes,

ploran-

plorantes, lachrymantes, obteſtantes. Et ſi uerborũ transiectionẽ uitabimus, niſi quæ erit concinna, qua de re poſterius loquemur. quo in uitio eſt Lucilius aſſiduus, ut hoc eſt in priore libro: Has res ad te ſcriptas Luci miſimus Aeli. Item, fugere oportet longã uerborum continuationem, quę & auditoris aures, & oratoris ſpiritum lædit. His uitijs in compoſitione uitatis, reliquum operis conſumendum eſt in dignitate. Dignitas eſt, quæ reddit ornatam oratione uarietate diſtinguens. Hęc & in uerborũ, & ſententiarum exornationem diuiditur. Verborum exornatio eſt, q̃ ipſius ſermonis inſignita continetur perpolitione. Sententiarum exornatio eſt, quę nõ in uerbis, ſed in ipſis rebus quandam habet dignitatem.

De uerborum exornationib.

REPETITIO *eſt, cũ continẽter ab uno, atq; eodem uerbo in reb. ſimilibus & diuerſis principia ſumuntur, hoc modo: Vobis iſtud attribuendum eſt; uobis gratia habenda, uobis res iſta erit honori. Itẽ, Scipio Numantiam ſuſtulit, Scipio Carthaginem deleuit, Scipio pacem peperit, Scipio ciuitatem ſeruauit, Item, Tu in forum prodire, tu lucem conſpicere, tu in horum conſpectum uenire conaris? Audes uerbum facere, audes quicquã ab iſtis petere, audes ſupplicium deprecari? Quid eſt, quod poſſis defendere? quid eſt, quod audeas poſtulare? quid eſt, quod tibi putes concedi oportere? Non iuſiurandũ reliquiſti? non amicos prodidiſti? non parenti manus intuliſti? non denique in omni dedecore uolutatus es? Hęc exornatio, cùm multum uenuſtatis habet, tum grauitatis & acrimoniæ plurimum. Quare uidetur eſſe*

adhi-

adhibenda & ad exornandam, & ad augendam orationem. Conuersio est, per quam non, ut antè, primũ repetimus uerbum, sed ad postremum continenter reuertimur, hoc modo: Pœnos Populus R. iustitia uicit, armis uicit, liberalitate uicit. Item, Ex quo tẽpore concordia de ciuitate sublata est, libertas sublata est, fides sublata est, amicitia sublata est. Item, C. Lęlius homo nouus erat, ingeniosus erat, doctus erat, bonis uiris & studiosis amicus erat, ergo in ciuitate primus erat. Item, Nam cùm istos, ut absoluãnt te, rogas, ut perirent, rogas, ut existimationem negligant, rogas, ut leges populi R. tuæ libidini largiantur, rogas. Complexio est, quæ utranque complectitur exornationem, & hanc, & quam ante exposuimus, ut & repetatur idem primum uerbum sæpius, & crebrò ad idem postremum reuertamur, hoc modo: Qui sunt qui fędera sæpe ruperunt? Carthaginienses. qui sunt, qui crudele bellũ in Italia gesserũt? Carthaginienses. qui sunt, qui Italiam deformauerunt? Carthaginienses. qui sunt, qui sibi postulat ignosci? Carthaginienses. uidete ergo, quid conueniat eos impetrare. Item, Quem Senatus damnarit, quem populus Ro. damnarit, quem omnium existimatio damnarit, eum uos sententijs uestris absoluetis? Traductio est, quæ facit, ut cùm idem uerbum crebrius ponatur, non modò non offendat animum, sed etiam concinniorem orationem reddat, hoc pacto: Qui nihil habet in uita iucũdius uita, is cum uirtute uitam non potest colere. Item, Eum tu hominem appellas, qui si fuisset homo, nũquã tam crudeliter uitã hominis petijsset.

Cõuersio.

Complexio.

Traductio.

tijsset. At erat inimicus: ergo inimicum sic ulcisci uoluit, ut ipse sibi reperiretur inimicus: Itē, Diuitias sine diuitum esse, tu uerò uirtutem præfer diuitijs. nā si uoles diuitias cū uirtute comparare: uix satis idoneæ tibi uidebuntur diuitiæ, quæ uirtutis pedißequæ sint. Ex eodem genere exornationis est, cùm idē uerbum modò ponitur in hac, modò in altera re, hoc modo: Cur eam rem tam studiosè curas, quæ multas tibi dabit curas? Item, Amari iucundum est, si curetur ne quid insit amari. Item, Veniam ad uos, si mihi Senatus det ueniam. In his quatuor generibus exornationum, quæ adhuc propositæ sunt, non inopia uerborum fit, ut ad idem uerbum redeatur sæpius, sed inest festiuitas quædā, quæ facilius auribus adijudicari, quàm uerbis demonstrari potest. Contentio est, cùm ex contrarijs uerbis, oratio conficitur, hoc pacto: Habet, assentatio iucunda principia, eadem exitus amarißimos affert: Item inimicis te placabilem, amicis inexorabilem præbes. Item, In otio tumultuaris, in tumultu solus es otiosus, in re frigidißima cales, in feruentißima friges. Tacito cùm opus est, clamas: cū loqui conuenit, obmutescis. Ades, abesse uis, abes, reuerti cupis. In pace bellum quæritas, in bello pacem desideras. In concione de uirtute loqueris, in prælio præ ignauia tubæ sonitum perferre non potes. Hoc genere si distinguemus orationem, & ornati & graues poterimus esse. Exclamatio est, quæ conficit significationem doloris, aut indignationis alicuius, per hominis, aut urbis, aut loci, aut rei cuiuspiam cō pellationem, hoc modo: Te nunc alloquor Africane,

Cōtētio.

Exclamatio.

cuius

cuius mortui quoq; nomē splēdori ac decori est ciuitati.tui clarissimi nepotes suo sanguine abluerunt inimicorum crudelitatem.Item,O perfidiosæ Fregellę, quàm facilè scelere uestro cōtabuistis, ut cuius nitor urbis Italiā nuper illustrauit, eiùs nūc uix fundamētorum reliquiæ maneânt. Item, Bonorū insidiatores latrocinio uitam innocentissimi cuiusq; petistis, tantamne ex iniquitate iudiciorū uestris calumnijs aßumitis facultatem? Hac exclamatione, si loco utemur,& rarò,& cū rei magnitudo postulare uidebitur,ad q̄ uolemus indignationem animū auditoris adducemus. Interrogatio. *Interrogatio non omnis grauis est,neq; cōcinna,sed hęc, q̄, cùm enumerata sunt ea, q̄ obsunt caußę aduersariorum confirmet superiorem orationem,hoc pacto:Cùm igitur hæc omnia faceres, diceres,administrares,utrū animos sociorum a repub.re mouebas & alienabas?an non? & utrumne aliquē exornari oportuit, qui ista prohiberet, ac fieri non sineret,an non?* Ratiocinatio. *Ratiocinatio est,per quam nos ipsi à nobis rationem poscimus quare quidq; dicamus, & crebro nosmet à nobis petimus uniuscuiusq; propositionis explanationem.Ea est huiusmodi:Maiores nostri si quam unius peccati mulierem damnabant,simplici iudicio multorū maleficiorum conuictam putabant.Quo pacto? quoniam quam impudicam iudicarant, eam ueneficij quoq; damnatam existimabant. Quid ita? quia necesse est eam, quæ suū corpus addixerit turpissime cupiditati,temere permultos. Quos istos? uirum,parentes,cæteros,ad quos uidet sui dedecoris infamiam pertinere.Quid postea? quos tan-*

topere timeat,eos necesse est,ut quoquo modo possit, ueneficio petat. Cur? quia nulla potest honesta ratio retinere eam,quam magnitudo peccati facit timidā, intemperantia audacem,natura muliebris inconsideratam. Quid ueneficij damnatam? quid? putabant impudicam quoq; necessariò. Quare? quia nulla facilius ad id maleficiū caussa, quàm turpis amor & intemperans libido cōmouere potuit,cùm cuius animus mulieris esset corruptus, eius corpus castū esse nō putarint. Quid in uiris? idem ne hoc obseruabāt? minimè. Quid ita? q̨ uiros ad unūquodq; maleficiū singulę cupiditates impellūt: mulieres ad omnia maleficia cupiditas una ducit. Item: Bene maiores nostri hoc comparauerunt,ut neminem regem,quem armis cepissent,uita priuarent. Quid ita? quia quam nobis facultatem fortuna dedisset,iniquum erat in eorum supplicio consumere,quos eadem fortuna paulò antè in amplissimo statu collocarat. Quid,quòd exercitum contraduxit? desino meminisse. Quid ita? quia uiri fortius est,qui de uictoria contendant, eos hostes putare; qui uicti sunt,eos homines iudicare,ut possit bellum fortitudo minuere, pacem humanitas augere. At ille,si uicisset,num idem fecisset? non profectò tā sapiens fuisset. Quid igitur ei parcis? quia talem stultitiam cōtemnere,non imitari consueui. Hæc exornatio ad sermonem uehementer accommodata est, & animū auditoris reddit attentū, tū uenustate sermonis,tū rationū expectatione. Sentētia. *Sentētia est oratio sumpta de uita,q̃,aut quid sit,aut quid esse oporteat in uita,breuiter ostēdit,hoc modo: Difficile est primū uir-*

tutem

tutem reuereri, qui semper secunda fortuna sit usus. Item: Liber est is existimandus, qui nulli turpitudini seruit. Item: Egens aequè est is, qui non satis habet, & is, cui nihil satis potest esse. Item: Optima uiuendi ratio est eligenda, eam iucundam consuetudo reddet. Huiusmodi sententiae simplices non sunt improbãdę, propterea quòd habet breuis expositio, si rationis nullius indiget, magnam delectationem. Sed illud quoq; probandum est genus sententiae, quod confirmatur subiectione rationis, hoc modo: Omnes bene uiuendi rationes in uirtute sunt collocandae, propterea quòd sola uirtus in sua potestate est, omnia praeter eam subiecta sunt fortunę dominationi. Item, Qui fortunis alicuius inducti amicitiam eius secuti sunt, hi, simulac fortuna dilapsa est, deuolant omnes. cùm enim recessit ea res, quae fuit consuetudinis caussa, nihil superest, quare possint in amicitia retineri. Sunt itẽ sententiae, q̃ dupliciter efferuntur, hoc modo sine ratione: Errãt qui in prosperis reb. omnes impetus fortunae se putant fugisse. Sapienter cogitant, qui temporibus secundis casus aduersus reformidant. Cũ ratione, hoc pacto: Qui adolescentiũ peccatis ignosci putant oportere, fallũtur, propterea ꝙ ętas illa non est impedimento bonis studijs, at hi sapienter faciũt, qui adolescẽtes maximè castigant, ut quib. uirtutib. omnẽ uitã tueri possint, eas in aetate maturissima uelint cõparare. Sententias interponi raro conuenit, ut rei actores, non uiuendi praeceptores, esse uideamur. cùm ita interponentur, multum afferent ornamenti, nam necesse est, animo eã comprobet tacitus auditor,

cùm ad caussam uideat accommodari rem certam ex uita & moribus sumptam. Contrariũ idem ferè est, quod contentio. Contrariũ est, quod ex rebus diuersis duabus, alteram breuiter & facilè confirmat, hoc pacto: Nam qui suis rationibus inimicus fuerit semper, eum quomodo alienis rebus amicum fore speres? Item, Nam quem in amicitia perfidiosum cognoueris, eum quare putes inimicitias cum fide habere posse? Et qui priuatus intolerabili superbia fuerit, eum commodũ & sui cognoscentem uidere in potestate quis speret? Et qui in sermonibus & conuentu amicorũ uerũ dixerit nunquam, eum sibi in concionibus credis à mendacio temperaturũ? Item, Quos ex collibus deiecimus, cũ his in cãpo metuimus dimicare? Qui cũ plures erant, paucis nobis exæquari non poterant. hi postquam pauciores sunt, metuimus, ne sint superiores? Hoc exornationis genus breuibus et continuatis uerbis perfectũ eße debet, & cùm commodũ est auditu propter breuem & absolutam conclusionem, tũ uerò uehemẽter id, quod opus est oratori, comprobat contrariare, & ex eo, quod dubium non est, expedit illud, quod dubiũ est, ut aut dilui non possit, aut multo difficillime possit. Membrum orationis appellatur res breuiter absoluta sine totius sentẽtiæ demõstratione q̃ denuo alio membro orationis excipitur, hoc modo: Et inimico prod eras, id est uuum, q̃d appellatur mẽbrum, deinde hoc excipiatur oportet ab altero, Et amicum lędebas. Ex duobus membris hęc exornatio potest cõstare, sed commodissima et absolutissima est, quę ex tribus constat, hoc pacto:

Mẽbrum.

Et

Et inimico proderas, & amicũ lædebas, & tibi ipsi non consulebas. Item, Nec reip. consuluisti, nec amicis profuisti, nec inimicis restitisti. Articulus dicitur cùm singula uerba interuallis distinguuntur cæsa oratione, hoc modo: Acrimonia, uoce, uultu aduersarios perterruisti. Itẽ, inimicos inuidia, iniurijs, potentia, perfidia sustulisti. Inter huius generis & illius superioris uehementiã hoc interest, ꝙ illud tardius & rarius uenit, hoc crebrius & celerius peruenit. Itaq; in illo genere ex remotione brachij & contortione dextrę gladius ad corpus afferri, in hoc autẽ crebro & celeri uulnere corpus consauciari uidetur. Continuatio est densa & continens frequentatio uerborũ cum absolutione sententiarũ. ea utemur commodissimè tripertitò, in sententia, in contrario, in conclusione. In sententia, hoc pacto: Ei non multũ potest obesse fortuna, qui sibi firmius in uirtutem, quàm in casu præsidium collocauit. In contrario, hoc modo: Nam si quis spei nõ multum collocarit in casu; quid est, quòd ei magnopere casus obesse possit? in conclusione, hoc pacto: Quòd si in eos plurimùm fortuna potest, qui suas rationes omnes in casum contulerunt; non sunt omnia committenda fortunæ, ne magnã nimis in nos habeat dominationem. In his tribus generibus ad cõtinuationis uim adeò frequẽtatio est necessaria, ut infirma facultas oratoris uideatur, nisi sententiam, & contrariũ, & conclusionem frequentibus efferat uerbis. Sed & aliàs quoq; nonnunquam non alienum est; tametsi necesse non est, eloqui res aliquas per hujuscemodi continuationes. Compar appellatur, quod

Articulus

Continuatio.

Compar.

habet in se membra orationis, de quib. antè diximus, quæ constăt ex pari ferè numero syllabarum. hoc nō de enumeratione nostra fiet. nam id quidem puerile est, sed tantum affert usus & exercitatio facultatis, ut animi quodam sensu par membrum superiori referri possimus, hoc modo: In prælio mortē pater oppetebat, domi filius nuptias comparabat: hæc omnia graues casus administrabant. Item, Illi fortuna felicitatem dedit, huic industria uirtutem comparauit. In hoc genere sæpe fieri potest, ut non planè par sit numerus syllabarū, & tamē esse uideatur, si una aut ēt altera syllaba est alterū breuius, aut si cum in altero plures sunt in altero longior aut lōgiores, plenior aut pleniores syllabæ erūt, ut longitudo aut plenitudo harū, multitudinē alterius assequatur & exequet. Similiter cadens, exornatio dicitur, cū in eadē constructione uerborū duo aut plura sunt uerba, quę similiter ijsdē casib. efferuntur, hoc modo: Hoīem laudas egentē uirtutis, abundantem fęlicitatis. Item, Cuius omnis in pecunia spes est, eius à sapientia est animus remotus. Diligentia cōparat diuitias, negligentia corrumpit animū, & tamen, cùm ita uiuit., neminem ꝑ se ducit hominem. Similiter desinens est, cū tametsi casus nō insunt in uerbis. tamē similes exitus sūt, hoc pacto; Turpiter audes facere, nequiter studes dicere. Viuis inuidiose, delinquis studiose, loqueris odiose. Item, Audacter territas, humiliter placas. Hæc duo genera, quorum alterū in exitus, alterū in casus similitudine uersatur, inter se uehementer conueniunt, & ea re, qui his bene utuntur, plerunq; simul ea collo-

Similiter cadens.

Similiter desinens.

cant

cant in ijsdē partibus orationis. Id hoc pacto facere oportet: Perditissima ratio est amorem petere, pudorem fugere, diligere formam, negligere famam. Hic & ea uerba, quæ casus habent, ad casus similes, & illa, q̄ nō habēt, ad similes exitus ueniūt. Annominatio est, cùm ad idē uerbū & idē nomen acceditur cō mutatione uel additione unius literę, aut literarum, syllabæ aut syllabarū; aut ad res dissimiles similia uerba accommodantur. Ea multis & uarijs rationibus conficitur. Attenuatione aut complexione eiusdem literæ, sic: Hic, q se magnificè iactat atq; ostentat, uenijt à te antè, quàm Romā uenit. Ex contrario: Hic, quos homines alea uincit, eos ferro statim uincit. Productione eiusdē literæ, hoc modo: hunc auiū dulcedo ducit ad auium. Breuitate eiusdem literæ, hoc modo: Hic tametsi uidetur esse honoris cupidus; tamen non tantùm curiā diligit, quantū Curiā. Addendis literis, hoc pacto: Hic sibi posset temperare, nisi amori mallet obtemperare. Demendis literis, sic: Si lenones, tanquā leones uitasset, uitæ se tradidisset. Transferendis literis, sic: Videte iudices, utrum homini nauo, an uano credere malitis. Item, Nolo esse laudator, ne uidear adulator. Cōmutandis, hoc modo: Deligere oportet, quē uelis diligere. Hę sunt annominationes, q̄ in literarū commutatione, breuitate, aut productione, aut trāslatione, aut aliquo huiusmodi genere uersantur. Sunt aūt alię, quæ non habent tā propinquā in uerbis similitudinē, & tamē dissimiles non sunt, quibus de generibus unū est huiusmodi: Quid ueniā, qui sim, quare ueniā, quem insimulem, cui prosim, quem

Annominatio.

postulem, breui cognoscetis. Nam hic est in quibusdã uerbis quædam similitudo non tam affectanda, quàm illæ superiores, sed tamen adhibenda nonnunquam. Alterum genus huiusmodi: Demus operam, Quirites, ne omnino P.C. Circumscripti putentur. Hæc annominatio magis accedit ad similitudinem, quàm illa superior, sed minus, quàm illæ superiores: propterea quòd non solùm additæ, sed uno tempore demptę quoque literæ sunt. Tertium genus est, quod uersatur in casuum commutatione, aut unius, aut plurium nominum. Vnius nominis, hoc modo: Alexander Macedo summo labore animũ ad uirtutes à pueritia cõfirmauit. Alexandri uirtutes per orbẽ terræ cũ laude & gloria uulgatæ sunt. Alexãdrũ omnes maximè metuerunt, itẽ plurimùm dilexerunt. Alexandro si uita data longior esset; trans Oceanum Macedonum gloria transuolasset. Variè hic unum nomen in commutatione casuum uolutatum est. Plura nòmina, casibus commutatis, hoc modo facient annominationẽ: Tib. Gracchum, remp. administrantem, indigna prohibuit, nec diutius in ea commorari. C. Graccho similiter occasio oblata est, quę uirum reip. amantissimũ subitò de sinu ciuitatis eripuit. Saturninum fide captum malorum perfidia per scelus uita priuauit. Tuus, ò Druse, sanguis domesticos parietes, & uultũ parentis aspersit. Sulpicio, cui paulò antẽ õia concedebant, eum breui spatio non modò uiuere, sed etiam sepeliri prohibuerunt. Hæc tria genera proxima exornationum, quorum unum in similiter cadentibus, alterum in similiter desinentibus uerbis, tertium in

anno-

annominationibus positum est, per rarò sumenda sunt, cùm in ueritate dicemus: propterea quòd non hęc uidentur reperiri posse sine elaboratione & operæ consumptione. Eiusmodi autem studia ad delectationẽ, quã ad ueritatem, uidentur accommodatiora. Quare fides & grauitas & seueritas oratoria minuitur his exornationibus frequenter collocatis: & nõ modò tollitur auctoritas dicẽdi, sed offenditur quoque in eiusmodi oratione auditor: propterea quòd est in his lepos & festiuitas, non dignitas neq; pulchritudo. quare quę sunt ampla, & pulchra, diu placere possunt: quę lepida & concinna, citò satietate afficiũt aurium sensum fastidiosissimum. Quo modo igitur, si crebrò his generib. utemur, puerili uidebimur elocutione delectari: ita si rarò has interseremus exornationes, & in caussa tota uariè dispergemus, commodè luminibus distinctis illustrabimus orationem. Subiectio

Subiectio est, cùm interrogamus aduersarios, aut quęrimus ipsi, quid ab illis, aut quid contra nos dici possit: deinde subijcimus id, quod dici oportet, aut quod non oportet, aut nobis adiumẽto futurũ sit, aut obfuturũ illis è cõtrario, hoc modo: Quęro igitur unde iste tã pecuniosus sit factus. Amplũ patrimoniũ relictũ est? at patris bona uenierũt. Hęreditas aliqua obuenit? nõ potest dici: sed etiã à necessarijs omnib. exhęredatus est. Præmiũ aliquod ex lite aut iudicio cœpit? nõ modo id nõ fecit, sed etiã insuper ipse grãdi spõsione uictus est. Ergo si his rationib. locupletatus nõ est, sicut omnes uidetis, aut isti domi nascitur aurum, aut unde licitũ non est, pecunias accepit. Itẽ, Sæpe iu-

dices

dices animaduerti multos aliqua ex honestá re, quã ne inimici quidem criminari possint, sibi præsidium petere, quorum nihil potest aduersarius facere. Nã utrum ad patris uirtutem confugiet? at eum uos iurati capite damnastis. An ad suam reuertetur antiquam uitam alicubi honestè tractatam? at hic quidē ante oculos ueſtros quomodo uixerit, scitis omnes. An cognatos suos enumerabit, quibus uos conueniat commoueri? at qui quidem nulli sunt. Amicos proferet? at nemo est, qui sibi non putet turpe, istius amicum nominari. Item, Credo inimicum, quem nocentem putabas, in iudicium adduxisti? non: nam indemnatum necasti. Leges, quæ id facere prohibent, ueritus es? at ne scriptas quidem iudicasti. Cùm ipse te ueteris amicitiæ commonefaceret, commotus es? at nihilominus, sed etiam studiosius occidisti. Quid? cùm tibi pueri ad pedes uolutarentur, misericordia motus es? at eorum patrem crudelissimè sepultura quoque prohibuisti. Multum inest acrimoniæ & grauitatis in hac exornatione: propterea quòd cùm quæsitum est quid oporteat, subijcitur id non esse factum, quare facillimè fit, ut augeatur indignitas negotij. Ex eodem genere ut ad nostram quoque personam referamus subiectionem, sic: Nam quid me facere conueniret, cùm à tanta multitudine Gallorum circumsederer? an dimicarem? at cùm parua manu tum prodiremus, locum quoque inimicissimum habebamus. Sederem in castris? at neq; subsidium, quod expectarem, habebamus, neq; erat quò uitā produceremus. Castra relinquerē? at obsidebamur. Vitam

mili-

militum negligerẽ? at ea uidebar eos accepisse conditione, ut, quoad possem, incolumes patriæ, & parentibus conseruarem. Hostium conditionem repudiarem? at salus antiquior est militum, quàm impedimẽtorum. Huiusmodi consequuntur identidem subiectiones, ut ex omnib. ostendi uideatur, nihil potius, quàm quòd factum sit, faciundum fuisse. Gradatio est, in qua non antè ad consequens uerbum descenditur, quàm ad superius conscensum est, hoc modo: Nã quę reliqua spes manet libertatis, si illis & quodlibet, licet, & quod licet, possunt, &, quod possunt, audent, &, quod audent, faciunt, & quod faciunt, uobis molestum non est? Item, Non sensi hoc, & non suasi, neq; suasi, & non ipse statim facere cœpi, neq; facere cœpi, & non perfeci, neque perfeci, & non probaui: Item, Africano industria uirtutem, uirtus gloriam, gloria ęmulos comparauit. Itẽ, Imperium Gręciæ fuit apud Athenienses, Atheniensium potiti sunt Spartiatę, Spartiatas superauere Thebani, Thebanos Macedones uicerunt, qui ad imperium Græcię breui tempore adiunxerunt Asiam bello subactam. Habet in sequendam leporem superioris cuiusq; crebra repetitio uerbi, quæ propria est huius exornationis. Definitio est, quæ rei alicuius proprias amplectitur potestates breuiter et absolutè, hoc modo: Maiestas reip. est in qua continetur dignitas & amplitudo ciuitatis. Item, Iniuriæ sunt, quæ aut pulsatione corpus, aut conuicio aures, aut aliqua turpitudine uitam cuiuspiam uiolant. Itẽ, non est ista diligentia, sed auaritia, ideo quòd di-

Gradatio

Definitio

ligentia est accurata cōseruatio suorum; auaritia iniuriosa appetitio alienorum. Item, Non est ista fortitudo, sed temeritas: propterea quòd fortitudo est contemptio laboris & periculi cum ratione utilitatis, & compensatione commodorum: temeritas est cum inconsiderata laborum perpessione gladiatoria periculorum susceptio. Hæc ideo commoda putatur exornatio, quòd omnem rei cuiuspiam uim & potestatem ita dilucidè proponit, & breuiter explicat, ut neq; pluribus uerbis oportuisse dici uideatur, neque dilucidius potuisse dici putetur.

Trāsitio. *Transitio uocatur, quæ, cum ostendit breuiter quod dictum sit, proponit item breui quod consequatur, hoc modo: In patriam cuiusmodi fuerit, habetis: nunc, in parentes qualis extiterit, considerate. Item, Mea, in istum beneficia cognoscitis: nunc, quomodo iste mihi gratiam retulerit, accipite. Proficit hæc aliquantùm exornatio ad duas res: nam &, quid dixerit, commonet, & ad reliquum comparat auditorem.*

Correctio *Correctio est, quę tollit id, quod dictum est, & pro eo id, quod magis idoneū uidetur, reponit, hoc pacto: Quòd si iste suos hospites rogasset, imò innuißet modò, hoc facilè perfici poßet. Item, Nam postquam isti uicerunt, atq; adeò uicti sunt, eam quomodo uictoriam appellem, quæ uictoribus plus calamitatis, quam boni dederit? O uirtutis comes inuidia, quæ bonos insequeris plerunque; atque adeò insectaris. Commouetur hoc genere animus auditoris. res enim communi uerbo elata, tantummodo dicta uidetur: ea post ipsius oratoris correctionem magis idonea fit pronuntiatione.*

tione. Non igitur ſatius eſſet, dicet aliquis, ab initio, preſertim cùm ſcribas, ad optimum & electiſſimum uerbũ deuenire? eſt, cùm non eſt ſatius, ſi commutatio uerbi id erit demonſtratura, eiuſmodi rem eſſe, ut, cùm eam communi uerbo appellaris, leuius dixiſſe uidearis, cùm ad electius uerbum accedas, inſigniorẽ rem facias. Quòd ſi continuò ueniſſes ad id uerbum, nec rei, nec uerbi gratia animaduerſa eſſet. Occupatio eſt, cum dicimus nos preterire, aut non ſcire, aut nolle dicere id, quod tunc maximè dicimus, hoc modo: Nam de pueritia quidem tua, quam tu omni intemperantiæ addixiſti, dicerem, ſi hoc tempus idoneum putarem, nunc conſultò relinquo, & illud p̃terea, quòd rei militaris te infrequentem tradidiſti, deinde, quòd iniuriarum ſatis feciſti L. Labeoni, nihil ad rem pertinere puto. Horum nihil dico, reuertor ad illud, de quo iudicium eſt. Item, Non dico te ab ſocijs pecunias accepiſſe, nõ ſum in eo occupatus, quòd ciuitates, regna, domos omniũ depeculatus es, furta, rapinas omnes tuas omitto. Hæc utilis eſt exornatio, ſi aut rem, quam non pertineat alijs oſtẽdere, occultè admonuiſſe prodeſt, aut ſi longum eſt, aut ignobile, aut planũ, aut non poteſt fieri, aut facilè poteſt reprehendi, ut utilius ſit occultè feciſſe ſuſpicionẽ, quã huiuſmodi intẽdiſſe orationẽ, q̃ redarguatur. Diſiunctio eſt, cũ eorũ, de quib. dicimus, aut utrumq;, aut unumquodq; certo concluditur uerbo, ſic: Populus R. Numantiã deleuit, Carthaginẽ ſuſtulit, Corinthũ diſiecit, Fregellas euertit. Nihil Numantinis uires corporis auxiliatæ sũt, nihil Carthaginẽſib. ſciẽ- Occupatio. Diſiũctis.

tia

tia rei militaris adiumento fuit, nihil Corinthijs erudita calliditas præsidij tulit, nihil Fregellanis morum & sermonis societas opitulata est. Item, Formę dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate extinguitur. Hic utrunque, & in superiore exemplo unamquanq; rem certo uerbo concludi uidemus. Cōiūctio. Cōiunctio est, cùm interpositione uerbi & superiores orationis partes comprehenduntur & inferiores, hoc modo: Formę dignitas aut morbo deflorescit, aut uetustate. Adiūctio. Adiunctio est, cùm uerbum, quo res comprehenditur, non interponimus, sed aut primum aut postremnm collocamus. Primum, hoc pacto: Deflorescit formæ dignitas, aut morbo, aut uetustate. Postremum, sic: Aut morbo, aut uetustate formę dignitas deflorescit. Ad festiuitatem disiunctio est apposita. quare rarius utemur ea, ne satietatem pariat. Breuitatem parit coniunctio. quare sæpius adhibēda est. Hæ tres exornationes de simplici genere manāt.

Cōduplicatio. Conduplicatio est, cum ratione amplificationis, aut commiserationis, eiusdem unius, aut plurium uerborum iteratio, hoc modo: Tumultus C. Gracchi, tumultus domesticos & intestinos comparat. Item, Commotus non es, cum tibi mater pedes amplexaretur, non es commotus. Item, Nunc etiam audes in horū conspectum uenire proditor patriæ, proditor, inquam, patriæ, uenire audes in horum conspectū? Vehementer auditorem commouet eiusdem redintegratio uerbi, & uulnus maius efficit in contrario caussæ, quasi aliquod telum sæpius perueniat in eandem partē corporis. Interpretatio. Interpretatio est, quæ non iterans idē redintegrat

grat uerbum, sed id commutat, quod positum est, alio uerbo, quod idem ualeat, hoc modo: Remp. radicitus euertisti, ciuitatem funditus deiecisti. Item, Patrem nefariè uerberasti, parenti manus sceleratè intulisti. Necesse est eius, qui audit, animum commoueri, cùm grauitas prioris dicti renouatur interpretatione uerborum. Commutatio est, cum duæ sententiæ inter se discrepantes ex transiectione ita efferuntur, ut à priore posterior, contraria priori proficiscatur, hoc modo. Esse oportet ut uiuas, non uiuere ut edas. Item, Ea re poemata non facio, quia cuiusmodi uolo, non possum, cuiusmodi possum, nolo. Item, Quæ de illo dicuntur, dici non possunt, quæ dici possunt, non dicũtur. Itẽ, Si poema loquens pictura est: pictura tacitũ poema debet esse. Item, Quia stultus es, ea re taces, non tamen quia taces, ea re stultus es. Non potest dici, quin commodè fiat, cum contrariæ sententiæ translatione uerba quoque conuertantur. Plura subiecimus exempla, ut quoniam difficile est hoc genus exornationis inuentu, dilucidam esset, ut cùm bene esset intellectum, facilius in dicendo inueniretur. Permissio est, cùm ostendimus in dicendo nos aliquam rem totam tradere & concedere alicuius uoluntati, sic: Quoniam omnib. reb. ereptis, solum mihi superest animus & corpus, hæc ipsa, quæ mihi de multis sola relicta sunt, uobis & uestræ condono potestati. uos me, quo pacto uobis uidetur, utamini, atq; abutamini licebit impunè, in me, quicquid libet, statuite, dicite, atque obtemperabo. Hoc genus tametsi aliàs quoque nonnunquam tractandum

Commutatio.

Permissio.

Compar.

dum

dum est, tamen ad misericordiam commouendā uehementissimè est accommodatū. Dubitatio. *Dubitatio est, cū q̄rere uidetur orator, utrum de duob. potius, aut quid de plurib. potissimū dicat, hoc modo: Obfuit eo tempore plurimum reipub. consulum, siue stultitiam, siue malitiam dicere oportet, siue utrunque. Item, Tu istud ausus es dicere homo omniū mortalium? q̄ro, quonam te digno morib. tuis appellem nomine?* Expeditio. *Expeditio est, cùm rationib. complurib. enumeratis, quibus aliqua res aut fieri, aut non fieri potuerit, cęteræ tolluntur, una relinquitur. quam nos intendimus, hoc modo: Necesse est, cùm constet istum nostrū fundum fuisse, ostendas te aut uacuum possedisse, aut usu tuum fecisse, aut emisse, aut hæreditate tibi uenisse: Vacuum, cùm ego adessem, possidere non potuisti, tuum usu fecisse etiam nunc non potes, emptio nulla profertur, hęreditate tibi me uiuo mea pecunia uenire non potuit. relinquitur ergo, ut me uide meo fundo deieceris. Hęc exornatio plurimùm iuuabit coniecturales argumentationes, sed non erit tanquam in plerisque, ut, cùm uelimus, ea possimus uti. nam facere id non poterimus, nisi nobis ipsa negotij natura dabit facultatem.* Dissolutio. *Dissolutio est, quæ, coniunctionibus uerborum è medio sublatis, separatis partibus effertur, hoc modo: Gere morem parenti, pare cognatis, obsequere amicis, obtempera legibus. Item, Descende in integram defensionem, noli quicquam recusare, da seruos in quæstionem, stude uerum inuenire. Hoc genus & acrimoniam habet in se, & uehementissimum est,*

& ad-

& ad breuitatem accommodatum. Præcisio est, cũ dictis quibusdam reliquum, quod cæptum est dici, relinquitur, in audientium iudicio, sic: Mihi tecum præcertatio non est, ideo quòd populus R. me nolo dicere, ne cui fortè arrogans uidear, te autẽ sæpe ignominia dignum putauit. Item, Tu ista nunc audes dicere, qui nuper alienæ domui? non ausim dicere, ne cũ te digna dixero, me indignum quidpiam dixisse uidear. Hic atrocior tacita suspicio, quàm diserta explanatio facta est. Conclusio est, quæ breui argumentatione ex ijs, quæ antè dicta sunt, aut facta, conficit id, quod necessariò consequatur, hoc modo: Quòd si Danais datum erat oraculum non posse capi Troiam sine Philoctetæ sagittis, hę autem nihil aliud fecerunt, nisi Alexandrum perculerunt, hunc extinguere, id nimirum capi fuit Troiam. Præcisio. Cõclusio

RESTANT *etiam decem exornationes uerborũ, quas iccirco non uagè dispersimus, sed à superioribus separauimus, quòd omnes in uno genere positæ sunt. nam earũ omnium hoc proprium est, ut ab usitata uerborum potestate recedatur, atq; in aliam rationem cum quadam uenustate oratio cõferatur. De quibus exornationibus nominatio est prima, quę nos admonet, ut cui rei nomen aut non sit, aut satis idoneũ non sit, eã nosmet idoneo uerbo nominemus, aut imitationis, aut significationis caussa. Imitationis hoc mõ, ut maiores rudere & uagire, & mugire, & murmurare, & sibilare appellauerũt. Signific ãdæ rei caussa, sic: Postq̃ iste in rẽp. fecit impetũ fragor ciuitatis in primis ẽ auditus. Hoc genere raro est* Exortationes uerborum. Nominatio.

utendũ, ne noui uerbi assiduitas odium pariat, sed si commodè quis eo utatur & rarò, nõ modò non offen
Prænominatio. det nouitate, sed etiam exornabit orationem. Pronominatio est, quæ sicuti cognomine quodam extraneo demonstrat id, quod suo nomine appellari non potest, ut si quis, cùm loquatur de Gracchis, At nõ Africani nepotes, inquiet, istiusmodi fuerunt. Item, si quis de aduersario dicat: Videte nunc, inquit, iudices, quẽadmodum me, Plagiosippus iste tractarit. Hoc pacto non inornatè poterimus & in laudãdo, & in lædendo aut in corpore, aut in animo, aut in extraneis rebus dicere, sicuti cognomen, quod pro certo nomine
Denominatio. collocamus. Denominatio est, quæ à propinquis & finitimis rebus trahit orationem, qua possit intelligi res, quę non suo uocabulo sit appellata. Id aut ab inuentore conficitur, ut si quis de Tarpeio loquens, eũ Capitolinum nominet: Aut ab inuentu, ut si quis pro Libero uinum, pro Cerere frugem appellet: Aut ab instrumento dominũ, ut si quis Macedonas appellarit, hoc modo: Non tam citò Sarissæ Græcia potitę sunt. Aut idem Gallos significans dicat: Nec tam facilè ex Italia materis transalpina depulsa est. Aut id, quod fit, ab eo, qui facit, ut si quis, cum bello uelit ostendere aliquid quempiam fecisse, dicat: Mars istud necessariò te facere coegit. Aut si quod facit, ab eo, quòd fit, ut cùm desidiosam artem dicemus, quia desidiosos facit; & frigus pigrum, quia pigros facit. Ab eo, quod continet, id, quod continetur, hoc modo denominabitur: Armis Italia non potest uinci, nec Græcia disciplinis, nam hic pro Gręcis & Italis, quæ

continent, notata sunt. Ab eo, quod continetur, id, quod continet, ut si quis aurum uel argentum, aut ebur nominet, cùm diuitias uelit nominare. Harum omnium denominationum magis in præcipiendo diuisio, quàm in quærendo difficilis inuentio est, ideo quòd plena consuetudo est non modò poetarum & oratorum, sed etiam quotidiani sermonis, huiusmodi denominationum. Circuitio est oratio rem simplicem aßumptam circunscribens elocutione hoc pacto: Scipionis prouidentia Carthaginis opes fregit. Nam hic, nisi ornandi ratio quædam esset habita, Scipio potuit & Carthago simpliciter appellari. Transgressio est, quæ uerborum perturbat ordinem peruersione aut transiectione. Peruersione sic: Hoc uobis deos immortales arbitror dedisse uirtute pro uestra. Trāsiectione hoc modò: Instabilis in istum plurimum fortuna ualuit. Item, Omnes inuidiose eripuit tibi bene uiuendi casus facultates. Huiusmodi transiectio, quæ rem non reddit obscuram, multùm proderit ad continuationes, de quibus antè dictum est: in quib. oportet uerba sicut à poetis in quendam extruere numerum, ut perfectè & perpolitissimè possint esse absolutę. Superlatio est oratio superans ueritatem alicuius augendi, minuendiue caussa. Hæc sumitur separatim, aut cum comparatione. Separatim sic: Quòd si concordiam retinebimus in ciuitate, imperij magnitudinem Solis ortu atque occasu metiemur. Cum comparatione, aut à similitudine, aut à præstantia superlatio sumitur. A similitudine sic: Corpore niueum candorem, aspectu igneum ardorem

Circuitio

Transgressio.

Superlatio.

assequebatur. A prestantia hoc modo: Cuius ore sermo melle dulcior profluebat. Eodem genere hoc est: Tantus erat in armis splendor, ut Solis fulgor obscurior uideretur. Intellectio. *Intellectio est cum res tota parua de parte cognoscitur, aut de toto pars. De parte totum sic intelligitur. Non illæ te nuptiales tibiæ eius matrimonij commonebant? nam hic omnis sanctimonia nuptiarum, uno signo tibiarũ intelligitur. De toto pars, ut si quis ei, qui uestitum aut ornatũ sumptuosum ostentet, dicat, Ostentas mihi diuitias, & locupletes copias iactas. Ab uno plura intelliguntur, hoc modo: Peno fuit Hispanus auxilio, fuit immanis ille transalpinus, in Italia quoq; idem non nemo togatus, sensit. A pluribus unũ sic intelligitur: Atrox calamitas pectora mærore pulsabat: Itaq; anhelãs, eximis pulmonibus præ cura spiritus ducebatur. Nam in superiorib. plures, Hispani, & Galli, & Togati, & hic unum pectus & unus pulmo intelligitur, & erit illic diminutus numerus festiuitatis, hic adauctus grauitatis gratia.* Abusio. *Abusio est, quæ uerbo simili & propinquo pro certo & proprio abutitur, hoc modo, uires hominis breues sunt, aut parua statura, aut longum in homine consilium, aut oratio magna; aut uti pauco sermone. Nam hic facile est intellectu, finitima uerba rerum dissimilium, ratione abusionis esse traducta.* Trãslatio *Translatio est, cùm uerbum in quandam rem transfertur ex alia re, quod propter similitudinem rectè uidetur posse trãsferri. Ea utimur rei ante oculos ponendæ caussa, sic: Hic Italiam tumultus expergefecit terrore subito. Breuitatis caussa; sic;*

Recens

Recens aduentus exercitus subitò ciuitatem extinxit. Obscœnitatis uitãdæ caussa, sic: Cuius mater quotidianis nuptijs, delectatur. Augendi caussa, sic: Nullius mæror, & calamitas istius explere inimicitias, & nefariam saturare crudelitatem potuit. Minuendi caussa, sic: Magno se prædicat auxilio fuisse; quia paululum in reb. difficillimis aspirauit. Ornandi caussa, sic: Aliquando reip. rationes, quæ malitia nocentium exaruerunt, uirtute optimatum reuirescunt. Translationem dicunt pudentẽ esse oportere, ut cum ratione in consimilẽ rẽ transeat, ne sine delectu temerè & cupidè uideatur in dissimilem transcurriße. Permutatio est oratio, alius uerbis aliud sententia demonstrans. Ea diuiditur in tres partes, similitudinem, argumentum, contrarium. Per similitudinem sumitur, cùm translationes una, aut plures frequenter ponuntur à simplici ratione ductę, sic: Nam cùm canes fungantur officijs luporũ, cuinam prętsidio pecuaria credemus? Per argumentũ, tractatur, cùm à persona, aut à loco, aut à re aliqua à similitudo augendi aut minuendi caussa ducitur, ut si quis Drusum, Gracchum, Numitorem obsoletum dicat. Ex contrario ducitur, sic ut si quis hominem prodigum & luxuriosum illudens, parcum & diligentem appellet. Et in hoc postremo, quod ex contrario sumitur, & illo primo, quod à similitudine ducitur, per translationem argumento poterimus uti. Per similitudinem, sic: Quid ait hic rex atque Agamemnon noster, siue ut crudelitas est, potius Atreus? Ex contrario, si quem impiũ, qui patrem uerberauerit, Permutatio.

Aeneã uocemus, intẽperantẽ & adulterũ Hippolytũ nominemus. Hęc sunt ferè, quę dicẽda uidebantur de uerborũ exornationibus. Nunc res ipsa monet, ut deinceps ad sententiarum exornationes transeamus.

Exornationes sententiarum.

DISTRIBVTIO *est, cùm in plures res aut personas certas negotia quædam dispertiuntur, hoc modo: Qui uestrûm iudices nomen Senatus diligit, hũc oderit necesse est: petulãtissimè .n. semper iste oppugnauit senatum. Qui equestrem locum splendidissimũ cupit esse in ciuitate, is oportet istum maximas pœnas dedisse uelit, ne* ista sua turpitudine ordini honestissimo maculæ atq; dedecori sit. Qui parentes habetis, ostendite istius supplicio uobis homines impios non placere. Quibus liberi sunt, statuite exemplum, quantæ pœnæ in ciuitate sint hominibus huiusmodi comparatæ. Item, Senatus officium est, consilio ciuitatem iuuare. Magistratus officium est, opera & diligentia consequi Senatus uolũtatem. Populi officium est res optimas & homines idoneos maximè suis sententijs eligere & probare. Accusatoris officiũ est inferre crimina: Defensoris, diluere & propulsare. Testis est, dicere quæ scierit, aut audierit. Quæsitoris est, unumquenq; horum in officio suo continere. Quare, L. Cassi, si testem, præterquam quod sciat, aut audierit, argumentari, & coniectura prosequi patieris, ius accusatoris cum iure testimonij commiscebis, testis improbi cupiditatẽ confirmabis, reo duplicem defensionem parabis. Est hæc exornatio copiosa. comprehendit enim breui multa, & suum cuiq; tribuens, officium separat, & res diuidit plures.* Licentia. *Licentia est, cùm apud eos,*

* iste

os,quos aut uereri,aut metuere debemus, tamē aliquid pro iure nostro dicimus, quod eos minimè offendat, aut quos hi diligunt, cùm in aliquo errato uerè reprehendi poße uideātur.hoc modo: Miramini Quirites,ꝙ ab omnib. uestrę rationes deserantur, quòd caußam uestram nemo suscipiat, quòd se nemo uestri defensorem profiteatur: id tribuite uestrę culpę, atque desinite istud mirari. quid enim est, quare non omnes istam rem fugere ac uitare debeant? recordamini,quos habueritis defensores,studia eorum uobis ante oculos proponite: deinde omniū exitus considerate:tum uobis ueniet in mentem, ut uerè dicā, negligentia uestra,siue ignauia potius, illos omnes ante oculos uestros trucidatos eße,inimicos eorum uestris suffragijs in amplissimum locum perueniße. Itē,Nā quid fuit iudices, quare in sententijs ferendis dubitaueritis,aut istū hominem nefarium ampliaueritis? non apertissimæ res erant crimini datæ? non omnes hæ testib.comprobatę?non contrà tenuiter,& nugatoriè responsum? Hìc uos ueriti estis, si primo cœtu condemnassetis,ne crudeles existimaremini. Dū eam uitastis uituperationem,quæ longè à uobis erat abfutura, eā inuenistis,ut timidi atq; ignaui putaremini. Maximas & priuatas & publicas calamitates accepistis:cùm etiā maiores impēdere uideātur, sedetis & oscitamini.Luce,noctem,nocte lucem expectatis. Aliquid quotidie acerbi atq; incōmodi nuntiatur, & eū,cuius opera uobis hæc accidunt, remoramini diutius & alitis,ac reip. pniciē retinetis,quoad potestis, in ciuitate. Eiusmodi licētia si nimiū uidebitur acri-

moniæ habere, multis mitigationibus lenietur; nam continuò aliquid huiusmodi dicebit inferre: Hic ego uirtutem uestram quæro, sapientiam desidero, ueterem consuetudinem requiro, ut, quod erat commotũ licentia, id laude mitigetur, ut altera res ab iracũdia & molestia remoueat, altera res aberrato deterreat. Hæc res sicut in amicitia, ita in dicendo, si loco sit maximè facit, & ut illi, qui audiens, à culpa absint, & nos, qui dicimus, amici eorũ, & ueritatis esse uideamur. Est autem quoddam genus licentiæ in dicendo, quod astutiore ratione comparatur, cùm aut ita obiurgamus eos, qui audiunt, quomodo ipsi se cupiunt obiurgari, aut id, quod scimus facilè omnes audituros, dicimus nos, timere quomodo accipiant, sed tamen ueritate commoueri, ut nihilo secius dicamus. Horum amborum generum exempla subijciemus. Prioris, huiusmodi: Nimiùm Quirites animis estis simplicibus & mansuetis, nimiùm creditis unicuiq;, existimatis unũquenq; eniti, ut perficiat quæ uobis pollicitus sit, erratis, & frustra falsa spe iam diu detinemini, stultitia uestra est, quia, quod erat in uestra potestate, ab alijs petere, quàm ipsi sumere maluistis. Posterioris lucentiæ hoc erit exemplum: Mihi cum isto iudices, fuit amicitia, sed ista tamen amicitia, tametsi uereor quomodo accepturi sitis, uos me priuastis. quid ita? quia ut uobis eßem probatus, eum, qui uos oppugnabat, inimicum, quàm amicum, habere malui. Ergo hæc exornatio, cui licẽtiæ nomen est, sicuti demonstrauimus, duplici ratione tractabitur acrimonia, quæ si nimiũ fuerit aspera, mitigabitur laude

& assi-

& assimulatione: de qua superius diximus, quæ non indiget mitigationis, propterea quòd imitatur licentiam, & sua sponte ad animum auditoris se accommodat. Diminutio est, cũ aliquid esse in nobis aut in ijs, quod defendimus, aut natura, aut fortuna, aut industria dicemus egregium, quod, ne qua significetur arrogans ostẽtatio, diminuitur, & attenuatur ratione; hoc modo: Nam hoc pro meo iure, iudices, dico me labore, & industria curasse, ut disciplinam militarem non in postremis tenerem. Hic siquis dixißet, ut optimè tenerem, tametsi uerè dixisset, tamen arrogans uisus esset, nunc & ad inuidiam uitandam, & ad laudem comparandam satis dictum est. Item, Vtrum igitur auaritiæ caussa, aut egestatis accessit ad maleficium? auaritiæ? at largissimus fuit in amicos, quod signum liberalitatis est, quæ contraria auaritiæ est. Egestatis? at huic quidem pater, nolo nimium dicere, non tenuissimum patrimonium reliquit. Hic quoq; uitatum est, ne magnum aut maximum diceretur. Hoc igitur in nostris, aut eorum, quos defendemus, egregijs commodis proferendis obseruabimus. nam eiusmodi res & inuidiam contrahunt in uita, et odiũ in oratione, si inconsideratè tractes. Quare quemadmodum ratione in uiuendo fugitur inuidia, sic in dicendo consilio uitatur odium. Descriptio nominatur, quæ rerum consequentium continet perspicuam & dilucidam cum grauitate, expositionem, hoc modo: Quòd si istum, iudices, uestris sententijs liberaueritis, statim sicut è caueà leo missus, aut aliqua teterrima bellua soluta ex catenis uolitabit, & nagabitur

Diminutio.

Descriptio.

gabitur in foro, acuens dentes multos in cuiusque fortunas, in omnes amicos atq; inimicos, notos atq; ignotos incursans, aliorum famam depeculans, aliorum caput oppugnans, aliorum domum ac omnem familiam perfringens, rempub. funditus labefactans. Quare iudices eijcite eum de ciuitate, liberatæ omnes formidine, uobis deniq; ipsis cõsulite. nã si istum impunitum dimiseritis; in uosmetipsos, mihi credite, feram & truculentam bestiam iudices immiseritis. Item, Nam si de hoc iudices grauem sententiã tuleritis; uno iudicio simul multos iugulaueritis. grandis natu parens, cuius spes senectutis omnis in huius adolescentia posita est, quare uelit in uita manere, non habebit: filij parui priuati patris auxilio ludibrio, & despectu paternis inimicis erunt oppositi: tota domus huius indigna cõcidet calamitate: at inimici statim sanguinolenta palma crudelissimã uictoria potiti insultabunt, in horum miserias superbire simul, & uerbis inuehentur. Item, Nam neminem nostrum fugit, Quirites, capta urbe, quæ miseriæ consequi soleant: arma qui contrà tulerint, statim crudelissimè trucidantur: cęteri, qui possunt per ętatem et uires laborem ferre, rapiuntur in seruitutem: qui non possunt, uita priuantur: uno deniq; atq; eorum tempore domus hostili flagrat incendio; & quos natura aut uoluntas necessitudine aut beneuolentia coniunxerit, distrahuntur: liberi partim è gremijs parentum diripiuntur, partim in sinu iugulantur, partim ante pedes constuprantur. nemo iudices, est, qui possit satis rem consequi uerbis, nec referre oratio-

ne

ne magnitudinem calamitatis. Hoc genere exornationis uel indignatio, uel misericordia potest commoueri, cùm res consequentes comprehensę uniuersæ perspicua breuiter exprimuntur oratione. Diuisio est Diuisio. *quę rem summouens à re, utranq; absoluit ratione subiecta, hoc modo: Cur ego nunc tibi quicquam obijciam? si probus es, non meruisti: sin improbus, non commoueris. Item, Quid nunc ego de meis proprijs meritis prædicem? si meministis, obtundã: sin obliti estis, cùm re nihil egerim, quid est, quod uerbis proficere possim? Item. Duę res sunt, quæ poßunt homines ad turpe compendium commouere, inopia atque auaritia: te auarũ in fraterna diuisione cognouimus, inopem atq; egentem nũc uidemus: qui potes igitur ostendere caußam maleficij non fuiße? Inter hanc diuisionem, & illam, quę de partib. orationis tertia est, de qua in libro primo diximus secundũ narrationem, hoc interest: Illa diuidit per enumerationem, aut per expositionem, quib. de rebus in tota oratione disputatio futura sit: hæc se statim explicat, & breui duabus, aut plurib. partibus subijciens rationes, exornat orationem. Frequentatio est, cùm res in tota caußa* Frequentatio. *dispersę coguntur unum in locum, quò grauior, aut acrior, aut criminosior oratio sit, hoc pacto: A quo tandem abest iste uitio? quid est, iudices, cur uelitis eum liberare? suæ pudicitiæ proditor est, insidiator alienę, cupidus, intemperans, petulans, superbus, impius in parentes, ingratus in amicos, infectus in cognatos, in superiores contumax, in æquos & pares fastidiosus, in inferiores crudelis, deniq; in omnes intolera-*

intolerabilis. Eiusdem generis est illa frequentatio, quæ plurimum coniecturalibus caussis opitulatur, cùm suspiciones, quæ separatim dictæ, minutæ & infirmè erant, unum in locum coactæ rem uidentur perspicuam facere, non suspiciosam hoc pacto: Nolite igitur iudices: nolite ea, quæ dixi separatim spectare: sed omnia colligite, & conferte in unũ. Si et commodũ ad istũ ex illius morte ueniebat, ẽt uita hominis est turpissima, animus auarissimus, fortuna familiaris rei attenuatissima, & res ista bono nemini præter istum fuit, neque alius quisquam æquè commodè, neq; iste commodioribus alijs rationibus facere potuit, neque præteritum quicquam est ab isto, quod opus fuerit ad maleficium, neq; factum, quod opus non fuerit, & cùm locus idoneus maximè quæsitus, tum occasio aggrediendi commoda, tempus adeundi opportunissimum, spatium conficiendi longissimum sumptum est, non sine maxima occultandi & perficiendi maleficij spe, & præterea antè, quàm occisus homo is est, iste uisus est eo loco, in quo est occisio facta, solus. Paulò pòst in ipso loco maleficij, uox illius, qui occidebatur, audita est, deinde post occisionem istum multa nocte demum redijsse constat postera die titubanter & inconstanter de occisione illius locutum, (hæc partim testimonijs, partim quæstionibus & argumentis omnia comprobantur, & rumore populi, quem ex argumentis natum, necesse est esse uerum) Vestrum, iudices est, his in unum locum collatis, certam sumere scientiam, non suspicionem maleficij. Nam unum aliquid aut alte-

rum

rum potest in istũ casu cecidisse suspiciosè, ut omnia inter se à primo ad postremum conueniant maleficia, necesse est casu non posse fieri. Vehemens est hæc exornatio, & in coniecturali constitutione causę fermè semper necessaria, & in cæteris generibus causarum, & in omni oratione adhibenda nonnunquam. Expolitio est, cùm in eodem loco manemus, & aliud atque aliud dicere uidemur. Ea dupliciter fit, si aut eandem planè dicimus rem, aut de eadem re. Eandem rem dicimus non eodem modo, nam id quidem obtundere auditorem est, non rem expolire, sed commutare. Commutabimus tripliciter, uerbis, pronuntiando, tractando. Verbis commutabimus, cum re semel dicta iterum aut sæpius alijs uerbis, quæ idem ualeant, eadem res profertur, hoc modo: Nullum tantum est periculum, quod sapiens pro salute patriæ uitãdum arbitretur. Cùm augetur incolumitas perpetua ciuitatis, qui bonis erit rationibus præditus, profectò nullum uitæ discrimen sibi pro fortunis reip. fugiendum putabit: & erit in ea sententia semper, ut pro patria studiose quamuis in magnam descendat uitæ dimicationem. Pronuntiando commutabimus; si tum in sermone, tum in acrimonia, tum in alio atq; alio genere uocis atq; gestus, eadem uerbis commutando, pronuntiatione quoq; uehemẽtius immutabimus. Hoc neq; commodissime scribi potest, neque parum est apertum. quare non eget exempli. Tertium genus est commutationis, quod tractando conficitur, si sententiam traijciemus, aut ad sermocinationem, aut ad exuscitationem. Sermocinatio est Expolitio.

tio est, de qua planius paulò pòst suo loco dicemus: Nunc breuiter; ad hanc rem quod satis sit, attingemus; in qua constituetur alicuius personę oratio accommodata ad dignitatem hoc modo, ut quò facilius res cognosci possit, ne ab eadem sentētia recedamus: Sapiens, qui omnia reip. causa suscipienda pericula putabit, sæpe ipse secum loquitur: Non mihi soli, sed etiam atq; adeò multo potius natus sum patrię, uita, quæ fato debetur, saluti patrię potissimùm soluatur. Aluit hęc me tutè, atq; honestè pduxit usq; ad hāc ætatem, muniјt meas rationes bonis legibus, optimis moribus, honestissimis disciplinis. Quid est, quod à me satis ei persolui possit, unde hæc accepta sunt? Quia hęc loquitur secum sapiens, sæpe ego in periculis reip. nullum ipse periculum fugi. Item mutatur res tractando, si traducitur ad exuscitationem, cùm & nos commoti dicere uideamur, & auditoris animum commouemus, sic: Quis est tam tenui cogitatione præditus, cuius animus tantis angustijs inuidiæ continetur, qui non hunc hominem studiosissimè laudet, & sapientissimum iudicet? qui pro salute patrię, pro incolumitate ciuitatis, pro reip. fortunis, quamuis magnum atque atrox periculum studiosè suscipiat, & libenter subeat? Equidem hūc hominē magis cupio satis laudare, quā possū, idemq; hoc certò scio uobis omnib. usu uenire. Eadem res igitur his tribus in dicendo commutabitur rebus, uerbis, pronuntiando, tractando; sed tractando dupliciter, sermocinatione & exuscitatione. Sed de eadem re cùm dicemus, pluribus utemur commutationib.

Nam

Nam cum res ſimpliciter pronuntiauerimus, rationem poterimus ſubijcere. Deinde du licem, uel ſine rationibus, uel cum rationibus pronuntiare ſententiam. Deinde afferre contrarium. de quibus omnib. diximus in uerborum exornationibus. Deinde ſimile & exemplum, de quo ſuo loco plura dicemus. Deinde concluſionem, de qua in ſecundo libro, quæ opus fuerunt, diximus, demonſtrantes argumentationem; quemadmodum concludere oporteat. in hoc libro docuimus, cuiuſmodi eſſet exornatio uerbi, cui concluſioni nomen eſt. Ergo huiuſmodi uehementer ornata poterit eſſe expolitio, quæ conſtabit ex frequentibus uerborum exornationibus & ſententiarum. Hoc modo igitur ſeptem partibus tractabitur, ſed ab eiuſdem ſententiæ non recedamus exemplo, ut ſcire poſſis, quàm facilè præceptione rhetorica res ſimplex multiplici ratione tractetur. Sapiens nullum pro repub. periculum uitabit, ideo quòd ſæpe fit, ut, cũ pro rep. perire noluerit, neceſſariò cum rep. pereat. Et quoniam ſunt omnia commoda à patria accepta, nullum incommodum pro patria graue putandum eſt. Ergo qui fugiunt id periculum, quod pro reipub. ſubeundum eſt, ſtultè faciunt. nam neque effugere incommoda poſſunt, & ingrati in ciuitatem reperiuntur. at qui patriæ pericula ſuo periculo expetunt. hi ſapiẽtes putandi ſunt, cùm & eum, quem debent, honorem repub. reddunt, & pro multis perire malunt, quàm cum multis. Etenim uehementer eſt iniquum, uitam, quam à natura acceptam propter patriam conſeruaueris, naturæ, cùm cogat, reddere, pa-

triæ, cum roget, non dare, & cùm possis cum summa uirtute & honore pro patria interire, malle per dedecus & ignauiam uiuere, & cùm pro amicis & parentibus & cęteris necessarijs adire periculum uelis, pro republica, in qua & hoc & illud sanctissimū nomen patrię continetur, nolle in discrimen uenire. itaque uti contēnendus est, qui in nauigando se, quàm nauim, mauult incolumem, ita uituperandus, qui in reip. discrimine, suę plus quàm communi saluti consulit. naue enim fracta multi incolumes euaserūt, ex naufragio patriæ nemo saluus pōt enatare. quod mihi bene uidetur Decius intellexiße, qui se deuouisse dicitur, et pro legionibus in hostes immisisse medios. amisit uitam, aut nonperdidit? re enim uilissima & per parua maximam redemit, dedit uitā, accepit patriam, amisit animam, potitus est gloria, quæ cū summa laude prodita uetustati quotidie magis enitescit. Quòd si pro reip. debere accedere ad periculum & ratione demonstratum est, & exemplo comprobatum, ij sapientes sunt existimandi, qui nullum pro salute patriæ periculū uitant. In his igitur generibus expolitio uersantur, de qua producti sumus, ut plura diceremus, quòd non modò, cum caussam dicimus, adiuuat, & exornat orationem, sed multò maximè per eam exercemur ad elocutionis facultatem. Quare conueniet extra caussam in exercendo rationes adhibere expolitionis, in dicendo uti, cùm exornabimus argumentationem, de qua diximus in libro secundo. Commoratio est, cùm in loco firmissimo, quo tota caussa continetur, ma-

Commoratio.

netur

netur diuitius, & eodem sæpius reditur, hac uti maximè cōuenit, & id est oratoris boni maximè propriū, non enim datur auditori potestas animum de re firmissima dimouendi. Huic exemplū satis idoneum subijci non potuit, propterea quòd hic locus nō est è tota caussa separatus, sicut membrum aliquod, sed tanquam sanguis, perfusus est per totum corpus orationis. Contentio est, per quam contraria referuntur. Ea est in uerborum exornationibus, ut antè docuimus, eiusmodi: Inimicis te placabilem, amicis inexorabilē præbes. In sententiarum, huiusmodi: Vos huius incōmodis lugetis, iste reipub. calamitate lætatur. Vos uestris fortunis diffiditis, iste solus suis eò magis confidit. Inter hæc duo contentionum genera hoc interest, illud ex uerbis celeriter relatis constat, hic sententiæ contrariæ ex comparatione referantur oportet. Similitudo est oratio traducens ad rem quampiam aliquid ex re dispari simile. Ea sumitur aut ornandi caussa, aut probandi, aut apertius dicendi, aut ante oculos ponendi. Quo modo igitur quatuor de caussis sumitur, ita quatuor modis dicitur per contrarium, per negationem, per breuitatem, per collationem. Ad unamquanque sumendæ caussam similitudinis accommodabimus singulos modos pronuntiandi. Ornandi caussa sumitur per contrarium, sic: Non enim, quemadmodum in palæstra, qui tædas candentes accipit, celerior est in cursu cōtinuo, quàm ille, qui tradit; ita melior imperator nouus, qui accipit exercitū, quàm ille, qui decedit, propterea quòd defatigatus cursor integro facem, hic peri-

Cōtētio. Similitudo. Percōtrarius.

tus Imperator imperito exercitum tradit. Hoc ſine ſimili ſatis planè, & perſpicuè, & probabiliter dici potuit, hoc modo: Dicitur, minus bonus Imperatores à meliorib. exercitum accipere ſolere. Sed ornandi cauſſa ſimile ſumptum eſt, ut orationi dignitas quædam comparetur. Dictum eſt autem per contrariũ. nam tunc ſimilitudo ſumitur per contrarium, cum ei rei, quam nos probamus, aliquam rẽ negamus eſſe ſimilem, ut paulò ante, cùm de curſoribus diſſerebamus.

Per negationem.

Per negationem dicetur probandi cauſſa, hoc modo: Neq; equus indomitus, quamuis natura bene compoſitus ſit, idoneus poteſt eſſe ad eas utilitates, & aptus quæ deſiderantur ab equo, neq; homo indoctus, quamuis ſit ingenioſus, ad uirtutem poteſt peruenire. Hoc probabilius factum eſt, quod magis eſt ueriſimile, non poſſe uirtutẽ ſine doctrina comparari; quoniam nec equus quidem indomitus idoneus poſſit eſſe, ergo ſumptũ eſt probandi cauſſa. Dictum eſt autẽ per negationem, id. n. perſpicuũ eſt de primo ſimilitudinis uerbo. Apertius dicendi cauſſa ſimilitudo dicitur per breuitatem, hoc modo:

Per breuitatem.

In amicitia gerenda, ſicut in certamine currendi non ita conuenit exerceri, ut, quoad neceſſe ſit, peruenire poſſis; ſed ut productus ſtudio, & uirib. ultrà facilè procurras. Nam hoc ſimile eſt, ut apertius intelligatur, mala ratione facere qui reprehendãt eos, qui uerbi cauſſa poſt mortẽ amici liberos eius cuſtodiant, propterea quod in curſore tantum uelocitatis eſſe oporteat, ut efferatur uſq; ad finẽ, in amico tantũ beneuolentiæ ſtudiũ, ut ultra quã amicus ſentire poſſit, procurat amici-

amicitiæ studio. Dictum autem simile est per breuitatem. non .n. ita ut in cęteris reb. res ab re separata est, sed utręq; res coniunctè & confuse pronuntiatę. Ante oculos ponendi negotij caussa sumetur similitudo per collationē, sic: Vti citharœdus, cum prodierit optimè uestitus, palla inaurata indutus, cum chlamyde purpurea colorib. uarijs intexta, & cum corona aurea magnis fulgentibus gemmis illuminata, citharam tenens exornatissimam, auro & ebore distinctā, ipse præterea forma & specie sit, & statura apposita ad dignitatem, si, cùm magnam populo commouerit his rebus expectationem, repentè silentio facto, uocem emittat acerbissimam cum turpissimo corporis motu, quò melius ornatus, & magis fuerit expectatus, eò magis derisus & contemptus eijcitur, ita si quis in excelso loco, & in magnis ac locupletib. copijs collocatus, fortunæ munerib. & naturæ commodis omnib. abundabit, si uirtutis & artium, quæ uirtutis magistræ sunt, egebit; quò magis cæteris rebus erit copiosus, & illustris, & expectatus, eò uehementius derisus, & contemptus ex omni conuentu bonorum eijcietur. Hoc simile exornatione utriusq; rei, & alterius inscitia artificij, alterius stultitia simili ratione collata, sub aspectu omnium rem subiecit. Dictum autem est per collationem, propterea quòd, proposita similitudine, paria sunt omnia relata. In similib. obseruare oportebit diligenter, ut, cùm rem afferamus similem, cuius rei caussa similitudinem attulerimus, uerba quoq; ad similitudinem habeamus accommodata. Id est huiusmodi,

Per collationem.

Ita ut hirundines æstiuo tempore præstò sunt, frigore pulsę recedunt, ex eadem similitudine nunc per translationem uerba sumimus, ita falsi amici sereno uitæ tempore præstò sunt, simul atque hyemem fortunæ uiderint, deuolant omnes. Sed inuentio similium facilis erit, si quis sibi omnes res animatas, & inanimatas, mutas & loquentes, feras & mansuetas, terrestres & cælestes & maritimas, artificio, casu, natura comparatas, usitatas, atq; inusitatas, frequenter ante oculos poterit ponere, & ex his aliquã uenari similitudinem, quę aut ornare, aut docere, aut apertiorem rem facere, aut ponere ante oculos possit. non.n. res tota toti rei neceße est similis sit; sed ad ipsum, ad quod conferetur, similitudinem habeat, oportet. Exemplum est alicuius facti, aut dicti
Exéplum. *præteriti cum certi auctoris nomine proposito. id sumitur iisdem de caussis, quib. similitudo. Rem ornatiorem facit, cùm nullius rei nisi dignitatis caussa sumitur: Apertiorem, cum id, quod sit obscurius, magis dilucidum reddit: Probabiliorem, cùm magis uerisimilem facit. Ante oculos ponit, cùm exprimit omnia perspicuè, ut res dicta propè manu tentari possit. Vniuscuiusque generis singula subieciβemus exempla, nisi exemplum quod genus eßet, in expolitione demonstraßemus, & caußas sumendi in similitudine aperuiβemus, quare noluiβemus, neq; pauca quò minus intelligeretur, neque re intellecta, plura conscribere. Imago est formę cum forma cum qua-*
Imago. *dam similitudine collatio. Hc sumitur aut laudis, aut uituperationis caußa. Laudis caußa, sic: Ibãt in*

præ-

prælių corpore tauri ualidissimi, impetu leonis acerrimi similes. Vituperationis, ut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducat. Vt in odium, hoc modo: Iste quotidie per forum medium, tanquā iubatus draco serpit, aspectu uenenato, spiritu rabido, circunspectans huc & illuc, si quem reperiat, cui aliquid mali faucibus afflare, quem ore attingere, dentibus insecare, lingua aspergere possit. Vt in inuidiam adducat, hoc modo: Iste, qui diuitias suas iactat, sicut gallus è Phrygia aut ariolus quispiam depressus, & oneratus auro clamat, & deierat. Vt in contemptionem adducat, sic: Iste, qui tanquam cochlea abscondens, reteutat sese tacitus, quò sit tutus, comeditur cū domo sua, & aufertur. Effictio est, cùm exprimitur & effingitur uerbis corporis cuiuspiam forma, quod satis sit ad intelligendum, hoc modo: Hunc dico iudices rubrū, breuem, incuruum, canum, subcrispum, cæsium, cui sanè magna est in mento cicatrix, si quo modo potest uobis in memoriam redire. Habet hæc exornatio cùm utilitatem, si quem uelis ostendere, tum uenustatem, si breuiter & dilucidè facta est. Notatio est, cùm alicuius natura certis describitur signis, quæ sicuti notæ quædā, naturæ sunt attributa. Vt si uelis non diuitem, sed ostentatorem pecuniosum describere, Iste, inquies, iudices, qui, se dici diuitem, putat esse præclarum, primū nunc uidete, quo uultu uos intueatur: non ne uobis uidetur dicere, Da rē, si mihi molesti non essetis? cùm uerò sinistra mentum subleuat, existimat se gēmæ nitore, & auri splendore aspectus omnium perstringere. Cùm puerum re-

Efficio.

Notatio.

ſpicit hunc unũ, quem ego noui, uos non arbitror nouiſſe, alio nomine appellat, deinde alio atq; alio. Heus tu, inquit, ueni Sannio, ne quid iſti barbari perturbent, ut ignoti, qui audiunt, unum putent eligi de multis: ei dicit in aurem, aut ut domi lectuli ſternantur, aut ab auunculo rogetur Aethiops, qui ad balneas ueniat, aut Aſturconi locus ante oſtium ſuum detur, aut aliquid fragile falſæ choragium gloriæ comparetur. Deinde exclamat, ut omnes audiant: Videto, ut diligenter enumeretur, ſi poteſt ante noctem. Puer, qui iam bene hominis naturam nouit, tu illo plures mittas oportet, inquit, ſi hodie uis tranſnumerari. Age, inquit, duc tecum Libanum & Soſiam. Sanè. Deinde caſu ueniunt hoſpites hominis, qui iſtum ſplendidè, dum peregrinaretur, receperunt. ex ea re homo hercle ſanè conturbatur, ſed tamen à uitio naturæ non recedit. Bene, inquit, facitis, cum uenitis: ſed rectius feciſſetis, ſi ad me domum recta abijſſetis. Id feciſſemus, inquiunt illi, ſi domum nouißemus. At iſtud quidem facile fuit undelibet inuenire. uerùm ite mecum. ſequuntur illi. ſermo interea huius conſumitur omnis in oſtentatione. quęrit, in agris cuiuſmodi frumenta ſint: negat ſe, quia uillæ incenſæ ſint, accedere poſſe, nec ædificare etiam nunc audere, tametſi in Tuſculano quidem cœpi inſanire, & in ijſdem fundamentis ędificare. Dum hęc loquitur, uenit in ędes quaſdam, in quibus ſodalitium erat eodem die futurum; quò iſte pro notitia domini ædium ingreditur cum hoſpitibus. Hic, inquit, habito, perſpicit argentum, quod erat expoſitũ,

uiſit

uisit triclinium stratum, probat. accedit seruulus, dicit homini clarè, dominum iam uenturum, si uelit exire. Itane, inquit? Eamus hospites, frater uenit ex Salerno, ego illi obuiam pergam, uos huc decima uenitote. Hospites discedunt. iste se raptim domũ suam conijcit, illi decima, quò iusserat, ueniunt, quęrunt hunc: reperiunt, domus cuia sit: in diuersorium derisi conferunt sese. uident hominem postera die, narrant, expostulant, accusant. ait iste eos similitudine loci deceptos, angiportu toto deerrasse, cõtra ualetudinem suam se ad multam noctem expectasse. Sannioni puero negotium dederat, ut uasa, uestimenta, pueros corrogaret: seruulus non inurbanus satis strenuè & concinnè comparat, iste hospites domum deducit. Ait se ædes maximas cuidam amico ad nuptias accommodasse, nuntiat interea puer argentum repeti, (pertimuerat enim qui commodarat) Apagete, inquit, ędes commodaui: familiam dedi: argentũ quoq; uult? tametsi hospites habeo, tamen utatur licet, nos Samijs delectabimur. Quid ego, quæ deinde efficiat, narrem? eiusmodi est hominis natura, ut, quę singulis diebus efficiat gloria atq; ostentatione, ea uix annuo sermone enarrare possim. Huiusmodi notationes, quæ describunt, quid consentaneum sit uniuscuiusq; naturæ, uehementer habent magnam delectationem. totam enim naturam cuiuspiam ponunt ante oculos, aut gloriosi, ut nos exẽpli caussa cœperamus, aut inuidi, aut timidi, aut auari, ambitiosi, amatoris, luxuriosi, furis, quadruplatoris: deniq; cuiusuis studium protrahi potest in medium tali notatione. Sermocinatio Sermocinatio.

natio est, cùm alicui personæ sermo attribuitur, et is exponitur cum ratione dignitatis, hoc pacto: Cũ militib. urbs redundaret, & omnes timore oppressi domi continerentur uenit iste cũ sago, gladio succinctus, tenens iaculum, quinq; adolescentes hominem similior natu subsequuntur, irrumpit in ędes subitò, deinde magna uoce, Vbi est ille beatus, inquit, ędium dominus? quin mihi pręstò fit? quid tacetis? Hic alij omnes stupidi timore obmutuerunt. Vxor illius infelicissimi cum maximo fleto ad istius pedes abiecit sese. Parce, inquit, & per ea, quæ tibi dulcissima sunt in uita, miserere nostri, noli extinguere extinctos. Fer mansuetè fortunam, nos quoq; fuimus beati: nosce te esse hominem. At ille: Quin illum mihi datis, ac uos aurib. meis opplorare desinitis? non abibit. Illi nuntiatur interea uenisse istũ, & clamore maximo mortẽ minari. Quod simul ut audiuit, Heus, inquit, Gorgia pedisse qua puerorum, absconde pueros, defende, fac ut incolumes ad adolescentiam perducas. Vix hæc dixerat, cùm ecce iste præstò. Sedes, inquit, audax? nõ uox mea tibi uitã ademit? exple inimicitias meas, & iracundiam satura tuo sanguine. Ille cum magno spiritu, Metuebam, inquit, ne planè uictus essem: nunc uideo in iudicio mecum contendere non uis, ubi superari turpissimum est, superare pulcherrimum: interficere me uis: occidar equidem, sed uictus non peribo. At ille, In extremo uitæ tempore etiam sententiose loqueris, neq; ei, quem uides dominari, uis supplicare? tum mulier, Imò quidem iste rogat et supplicat: sed tu quæso commouere, & tu per deos,

inquit,

inquit, hunc amplexare. dominus eſt, uicit hic te, uince tu nunc animum. Cur non deſinis, Inquit, uxor loqui, quæ me digna non ſunt? tace, & quæ curanda ſunt, cura: tu ceſſas mihi uitam, tibi omnem bene uiuendi ſpem mea morte eripere? Iſte mulierem repulit ab ſe lamentantem: illi neſcio quid incipienti dicere, quod lignum uidelicet illius uirtute eſſet, gladium in latere defixit. Puto in hoc exemplo datos eſſe unicuiq; ſermones ad dignitatem accommodatos, quod oportet in hoc genere obſeruare. Sunt item ſermocinationes conſequentes hoc genus: Nam quid putamus illos dicturos, ſi hoc iudicaueritis? nonne hac omnes utentur oratione? deinde ſubijcere ſermonem. Conformatio eſt, cùm aliqua, quæ non adeſt, perſona confingitur quaſi adſit, aut cùm res muta, aut informis fit eloquens, & formata, & ei oratio attribuitur ad dignitatem accommodata, aut actio quædam, hoc pacto: Quòd ſi nunc hæc urbs inuictiſſima uocem emittat, non hoc pacto loquatur? Ego illa plurimis trophæis ornata, triumphis ditata certiſſimis, clariſſimis locupletata uictorijs, nunc ueſtris ſeditionibus, ò ciues, uexor: quam dolis malitioſa Carthago, uiribus probata Numantia, diſciplinis erudita Corinthus labefactare non potuit, eam patiemini nūc ab humunculis deterrimis proteri atq; conculcari? Item, Quòd ſi nunc L. ille Brutus reuiuiſcat, & hìc ante pedes ueſtros adſit, non hac utetur oratione? Ego reges eieci, uos tyrannos introducitis: ego libertatem, quæ non erat, peperi; uos partam ſeruare non uultis: ego capitis mei periculo patriam liberaui; uos liberi

Cõformatio.

ſine

sine periculo esse non curatis. Hæc confirmatio, licèt in plures res mutas atq; inanimatas transferatur, proficit plurimum in amplificationis partibus et commiseratione. Significatio. *Significatio est, quę plus in suspicione relinquit, quàm positum est in oratione. ea fit per exuperationem, ambiguum, consequentiam, abscissionem, similitudinem. Per exuperationem, cùm plus dictum est, quàm patitur ueritas, augendę suspicionis caussa, sic: Hic de tanto patrimonio tam citò testam, qua sibi petat ignem, non reliquit. Per ambiguum, cùm uerbum potest in duas pluresue sententias accipi, sed accipitur in eam partem, quã uult is, qui dixit: ut de eò si dicas, qui multas hęreditates adierit, Prospice tu, qui plurimum cernis. Ambigua quemadmodum uitanda sunt, quę obscuram reddunt orationem; ita hęc consequenda, quę conficiunt huiusmodi significationem. Ea reperiuntur facilè, si nouerimus & animaduerterimus uerborum ancipites aut multiplices potestates.* Consequentia. *Per consequentiam significatio fit, cum res, quę sequuntur aliquam rẽ, dicuntur, ex quibus tota res relinquetur in suspicione, ut si salsamentarij filio dicas: Quiesce tu, cuius pater cubito se emungere solebat. Per abscissionem, si cum incipimus aliquid dicere, præcidimus, & ex eo, quod iam diximus, satis relinquitur suspicionis, sic: Qui ista forma & ætate nuper alienæ domui, nolo plura dicere. Per similitudinem, cum, aliqua re simili allata, nihil amplius dicimus, sed ex ea significamus quid sentiamus, hoc modo: Noli Saturnine nimiùm populi frequentia fretus esse, inulti iacent*

Gracchi. Hæc exornatio plurimum festiuitatis habet, interdum & dignitatis. sinit enim quiddam tacito oratore ipsum auditorem suspicari. Breuitas. *Breuitas est res ipsis tantummodo uerbis necessarijs expedita, hoc modo: Lemnum prӕteriens cӕpit, inde Tarsi præsidium reliquit, pòst urbem in Bithynia sustulit, inde pulsus in Hellespontum, statim potitur Abydo. Item, Modò consul, quondam tribunus, deinde primus erat ciuitatis. Item, Tum proficiscitur in Asiam, deinde exul, & hostis est dictus, post Imperator, postremo consul factus est. Habet paucis comprehensa breuitas, multarum rerum expeditionem. quare adhibenda sæpe est, cùm aut res non egent longæ orationis, aut tempus non sinit commorari.*

Demonstratio est, cùm ita res uerbis exprimitur, ut geri negotium, & res ante oculos esse uideatur. Demonstratio. *id fieri poterit, si quæ antè & post & in ipsa re facta erunt, comprehendemus, aut si à rebus consequentibus, aut à circunstantibus non recedemus, hoc modo: Quod simul atq; Gracchus prospexit, fluctuare populum, uerentem ne ipse auctoritate Senatus commotus à sententia desisteret, iubet aduocari concionem. Iste interea scelere & malis cogitationib. redundans, euolat ex templo Iouis, & sudans, oculis ardentibus erecte capillo, contorta toga, cum pluribus alijs ire celerius cœpit. Illi præco faciebat audientiam, hic subsellium quoddam calce premens dextra pedem defringit, & alios hoc idem iubet facere. Cum Gracchus deos inciperet precari, cursim isti impetum faciunt, ex alijs alijsq; partib. conuolant,*

atque

atq; è populo unus, Fuge, inquit, Tiberi, fuge, non uides? reſpice, inquam. deinde uaga multitudo, ſubito timore perterrita, fugere cœpit. At iſte ſpumans ex ore ſcelus, anhelans ex infimo pectore crudelitatem, contorquet brachium, & dubitanti Graccho quid eſſet, neq; tamen locum, in quo conſtiterat, relinquenti percutit tempus. Ille nulla uoce delibans inſitam uirtutem, concidit tacitus: iſte uiri fortiſſimi miſerando ſanguine aſperſus, quaſi facinus præclariſſimum feciſſet, circunſpectans, & hilaris ſceleratam gratulantibus manum porrigens, in templum Iouis contulit ſeſe. Hæc exornatio in amplificanda & commiſeranda re plurimum prodeſt, & in huiuſmodi narrationib. ſtatuit. n. totã rẽ, & propè ponit ante oculos.

Per oratio.

Omnes rationes honeſtandæ elocutionis ſtudioſè collegimus: in quibus Herenni ſi te diligenter exercueris, & grauitatem, & dignitatem, & ſuauitatem habere in dicendo poteris, ut oratoriè planè loquaris; ne nuda atq; inornata inuentio uulgari ſermone efferatur. Nunc identidem noſmetipſi nobis inſtemus: res enim communis agitur, ut frequenter & aßiduè conſequamur artis rationẽ ſtudio et exercitatione: quod alij cum moleſtia tribus de cauſſis maximè faciunt: aut ſi cum quibus libenter exerceantur, non habent: aut ſi ſibi diffidunt: aut ſi neſciunt, quam uiam ſequi debeant: quæ à nobis abſunt omnes difficultates. nam & ſimul libenter exercemur propter amicitiam, cuius initium cognatio fecit, cætera philoſophię ratio confirmauit: & nobis non diffidimus: propterea quòd & aliquantulum

proceſſi-

processimus, & alia meliora sunt, quæ multo intentius petimus in uita, ut, etiam si non peruenerimus in dicendo, quò uolumus, parua pars uitæ perfectissimæ desideretur. & uiam, quam sequamur, habemus, propterea quòd in his libris nihil præteritum est rhetoricæ præceptionis. Demonstratum est enim, quo modo res in omnibus generibus caussarũ inueniri oporteat. Dictum est, quo pacto eas disponere conueniat. Traditum est, qua ratione esset pronuntiandum. Præceptum est, qua uia meminisse possemus. Demonstratum est, quibus modis perfecta elocutio compararetur. Quæ si sequamur, acutè & citò reperiemus, distinctè & ordinatè disponemus, grauiter & uenustè pronuntiabimus, firmè & perpetuò meminerimus, ornatè & suauiter eloquemur. Ergo in arte rhetorica nihil est amplius. hæc omnia adipiscemur, si rationes præceptionis diligẽtia consequemur & exercitatione.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE

LIBER PRIMVS.

SAEPE et multùm hoc mecũ cogitaui, bonine an mali plus attulerit hominib. & ciuitatib. copia dicẽdi, ac summũ eloquentiæ studiũ. nã & cũ nostræ reip. detrimenta considero, & maximarũ ciuitatũ ueteres Copia dicendi.

animo

animo calamitates colligo; non minimã uideo per disertissimos homines inuectam esse partem incõmodorum. cum autem res ab nostra memoria propter uetustatem remotas ex literarum monumentis repetere instituo; multas urbes constitutas, plurima bella restincta, firmissimas societates, sanctissimas amicitias intelligo cùm animi ratione, tum facilius eloquentia comparatas. Ac me quidem diu cogitãtem ratio ipsa in hanc potissimum sententiam ducit, ut existimem sapientiam sine eloquentia parum prodesse ciuitatibus, eloquentiam uerò sine sapientia nimium obesse plerunque prodesse nunquam, quare si quis, omissis rectissimis atq; honestissimis studijs rationis & officij, consumit omnem operam in exercitatione dicendi; is inutilis sibi, perniciosus patriæ ciuis alitur: qui uerò ita sese armat eloquentia, ut non oppugnare commoda patriæ, sed pro his pugnare possit; is mihi uir & suis & publicis rationibus utilissimus, atq; amicissimus ciuis fore uidetur. Ac si uolumus huius rei, quæ uocatur eloquentia, siue artis, siue studij, siue exercitationis cuiusdam, siue facultatis à natura profectæ considerare principium; reperiemus id ex honestissimis caussis natum, atq; optimis rationibus profectum. nam fuit quoddam tempus, cùm in agris homines passim bestiarum more uagabantur, & sibi uictu ferino uitã propagabant; nec ratione animi quicquam, sed pleraq; uiribus corporis administrabant. nondum diuinæ religionis, non humani officij ratio colebatur, nemo legitimas uiderat nuptias: non certos quisquam inspexerat liberos: non

Sapientia sine eloquentia.

rationi.

ius

ius æquabile quid utilitatis haberet, acceperat. ita propter errorem atq; inscitiam, cæca ac temeraria dominatrix animi cupiditas ad se explendam uirib. corporis abutebatur perniciosissimis satellitib. quo tempore quidam, magnus uidelicet uir & sapiens, cognouit, quæ materia eßet, & quanta ad maximas res opportunitas animis inesset hominum, si quis eam posset elicere, & præcipiēdo meliorem reddere, qui dispersos homines in agris, et in tectis syluestrib. abditos ratione quadam compulit in unū locum, & congregauit; & eos in unāquanq; rem inducens utilem atq; honestam, primò propter insolentiam reclamantes, deinde propter rationem, atque orationem studiosius audientes, ex feris & immanibus, mites reddidit & mansuetos. ac mihi quidem uidetur hoc nec tacita, nec inops dicendi sapientia perficere potuisse, ut homines à consuetudine subitò conuerteret, & ad diuersas uitę rationes traduceret. Age uerò, urbib. constitutis, ut fidem colere, & iustitiam retinere discerent, & aliјs parere sua uoluntate consuescerent, ac non modò labores excipiendos communis commodi caussa, sed etiam uitam amittendam existimarent; qui tandem fieri potuit, nisi homines ea, quæ ratione inuenissent, eloquentia persuadere potuissent? profectò nemò nisi graui ac sua ui commotus oratione, cùm uiribus plurimùm posset, ad ius uoluißet sine ui descendere, ut inter quos poßet excellere, cum ijs se pateretur æquari, & sua uoluntate à iucundissima consuetudine recederet, quæ præsertim iā naturę uim obtineret propter uetustatem.

tustatem. ac primò quidem sic & nata & progressa longius eloquentia uidetur, & item postea maximis in reb.pacis & belli cum summis hominũ utilitatibus esse uersata. Postquam uerò commoditas q̃dam praua uirtutis imitatrix, sine ratione officij dicendi copiam consecuta est, tũ ingenio freta malitia, peruertere urbes & uitas hominum labefactare assueuit. atq; huius quoque exordium mali, quoniam principium boni diximus, explicemus. Verisimillimũ mihi uidetur quodam tempore, neq; in publicis, reb. infantes & insipientes homines solitos esse uersari, nec uerò ad priuatas caussas magnos ac disertos homines accedere, sed cùm à summis uiris maxime res administrarentur, arbitror alios fuisse, non incalidos homines, qui ad paruas controuersias priuatorum accederent. Quibus in controuersiis cũ sæpe à mendacio contra uerũ homines stare consuescerent, dicendi assiduitas aluit audaciam, ut necessariò superiores illi propter iniurias ciuium resistere audacibus, & opitulari suis quisq; necessarijs cogeretur. itaq; cũ in dicendo sæpe par, nonnunquam etiam superior uisus esset is, qui omisso studio sapientiæ, nihil sibi præter eloquentiam comparasset, fiebat ut & multitudinis, & suo iudicio dignus, qui remp. gereret, uideretur. hinc nimirum non iniuria, cùm ad gubernacula reip. temerarij atq; audaces homines accesserant, maxima ac miserrima naufragia fiebant. quibus rebus tantum odij, atque inuidię suscepit eloquentia, ut homines ingeniosissimi, quasi ex aliqua turbida tempestate in portum, sic ex seditiosa

ditiosa & tumultuosa uita se in studium aliquod traderent quietum. quare mihi uidentur postea cætera studia recta atq; honesta per otium concelebrata ab optimis enituisse, hoc uerò à plerisq; eorum desertũ obsoleuisse eo tempore, quo multò uehementius erat retinendum, & studiosius adaugendum. nam quò indignius rem honestissimam & rectissimam uiolabat stultorum & improborũ temeritas & audacia summo cum reip. detrimento, eo studiosius & illis resistendum fuit, & reip. consulendum. quod nostrum illum non fugit Catonem, neq; Lælium, neq; horũ, ut uerè dicam, discipulum Africanum, neq; Gracchos Africani nepotes, quibus in hominibus erat summa uirtus, & summa uirtute amplificata auctoritas, & quæ his rebus ornamẽto, & reip. præsidio esset, eloquentia. quare meo quidem animo nihilominus eloquentiæ studendũ est, etsi ea quidem & priuatim & publicè peruersè abutũtur, sed eo quidẽ uehementius ne mali magno cum detrimento bonorũ, & cõmuni omniũ pernicie plurimùm possint, cùm præsertim hoc unũ sit, quod ad omnes res & priuatas & publicas maximè pertineat, hoc tuta, hoc honesta, hoc illustris, hoc eodem uita iucunda fiat. nam hinc ad remp. plurima cõmoda ueniunt, si moderatrix omnium rerum præsto est sapientia; hinc ad ipsos, qui eã adepti sunt laus, honor, dignitas confluit, hinc amicis quoq; eorũ certissimum ac tutissimum præsidium comparatur. ac mihi quidem uidentur homines, cùm multis rebus humiliores & infirmiores sint, hac re maximè bestiis pstare, q loqui poßunt. quare præclarũ mihi quid- Eloquentia laus.

dam uidetur adeptus is, qui, quare homines beſtijs prȩſtent, ea in re hominibus ipſis antecellat. hoc ſi fortè non natura modò neque exercitatione conficitur, uerùm etiam artificio quodam comparatur, non alienum eſt uidere quȩ dicant ij, qui quȩdam eius rei præcepta nobis reliquerunt. Sed antequam de præceptis oratorij dicamus, uidetur dicendum de genere ipſius artis, de officio, de fine, de materia, de partibus. nam, his rebus cognitis, facilius & expeditius uniuſcuiuſq; animus ipſam rationem, ac uiam artis cõſiderare poterit.

De iure ciuili, & partibus eius.

CIVILIS quædã ratio eſt, qua multis & magnis ex reb. conſtat eius quædam magna & ampla pars ẽ artificioſa eloquentia, quam Rhetoricã uocant. nam neq; cum ijs ſentimus, qui ciuilem ſcientiã eloquẽtia non putant indigere, & ab ijs qui eam putant omnẽ rhetoris ui & artificio cõtineri magnopere diſſentimus. quare hãc oratoriam facultatem in eo genere ponemus, ut eã ciuilis ſcientiæ partem eſſe dicamus.

Officium & finis oratoris.

Officium autẽ eius facultatis uidetur eſſe dicere appoſitè ad perſuaſionẽ: Finis, perſuadere dictione. Inter officium aũt & finẽ hoc intereſt, quòd in officio quid fieri, in fine quid officio conueniat, cõſideratur, ut medici officiũ dicimus eſſe, curare appoſitè ad ſanandũ, finẽ, curatione ſanare. Itẽ oratoris quid officium, & quid finẽ eſſe dicamus, intelligemus, cum id, quod facere dẽt, officiũ eſſe dicimus, illud, cuius cauſſa facere debet, finẽ appellabimus.

Materia & ſubiectum.

Materiam artis eam dicimus, in qua omnis ars, & ea facultas, quæ conficitur ex arte, uerſatur, ut ſi medicinæ materiam dicamus

camus morbos ac uulnera, quòd in his omnis medicina uersetur, item quibus in rebus uersatur ars, & facultas oratoria, eas res materiam artis rhetoricæ nominamus. Has autem res alij plures, alij pauciores existimauerunt. nam Gorgias Leontinus, antiquissimus ferè rhetor, omnibus de rebus oratorem optimè posse dicere existimauit. Hic infinitam & immensam huic artificio materiam subijcere uidetur. Aristoteles autem, qui huic arti plurima adiumenta, atque ornamenta subministrauit, tribus in generibus rerum uersari rhetoris officium putauit, demõstratiuo, deliberatiuo, iudiciali. Demonstratiuum est, quod tribuitur in alicuius certæ personę laudem, aut uituperationem. Deliberatiuum est, quod positum in disceptatione, & consultatione ciuili, haaet in se sententiæ dictionem. Iudiciale est, quod positum in iudicio habet in se accusationem & defensionem, aut petitionem & recusationem, & quemadmodum nostra quidem fert opinio, oratoris ars & facultas in hac materia tripartita uersari existimanda est: nam Hermagoras quidem, nec quid dicat, attendere, nec quid polliceatur, intelligere uidetur, qui oratoris materiam in caussam, & in quæstione diuidat. Caussam esse dicit rem, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam cum personarum certarum interpositione, quam nos quoque oratori dicimus esse attributam. nam ei tres partes, quas antè diximus, supponimus, iudicialem, deliberatiuam, demonstratiuam. Quæstionem autem eam appellat, quæ habeat in se controuersiam in dicendo positam, sine certarũ

personarum interpositione, ad hunc modū : Ecquid sit bonum præter honestatem : Veri ne sint sensus : Quę sit mundi forma. Quę sit Solis magnitudo quas quęstiones procul ab oratoris officio remotas, facilè omnes intelligere existimamus, nam quibus in rebus summa ingenia philosophorum plurimo cum labore consumpta intelligimus, eas, sicut aliquas paruas res, oratori attribuere, magna amentia uidetur. Quòd si magnam in his Hermagoras habuisset facultatem, studio, & disciplina comparatam, uideretur fretus sua scientia falsum quidam constituisse de oratoris officio, & non quid ars, sed quid ipse posset, exposuisse, nunc uerò ea uis est in homine, ut ei multò rhetoricam citius quis ademerit, quàm philosophiam concesserit, neque eò dico, quòd eius ars, quam edidit, mihi mendosissimè scripta uideatur. (nam satis in ea uidetur ex antiquis artibus ingeniose & diligenter electas res collocasse, & nonnihil ipse quoq; noui protulisse) uerùm oratori minimū est de arte loqui, quod hic fecit, multò maximū ex arte dicere, quod eò minimè potuisse, omnes uidemus. Quare materia quidem nobis retoricæ uidetur artis ea, quam Aristoteli uisam esse diximus. Partes autem hæ sunt, quas pleriq; dixerunt, inuentio, dispositio, elocutio, memoria, pronunciatio. Inuentio est excogitatio rerum uerarum, aut uerisimilium, quæ caussam probabilem reddant. Dispositio est rerum inuentarū in ordinem distributio. Elocutio est idoneorum uerborum & sententiarum ad inuentionem accommodatio. Memoria est firma animi rerum ac uerborum

Partes orationis.

ad* inuentionem perceptio. Pronunciatio est ex rerum,& uerborum dignitate, uocis, & corporis moderatio. Nunc his rebus breuiter constitutis, eas rationes,quibus ostendere possimus genus, & officium, & finem huius artis,aliud in tempus differemus. nã & multorũ uerborum indigent, & non tantopere ad artis descriptionem,& præcepta tradenda pertinent. Eum autẽ,qui artem rhetoricam scribat, de duabus reliquis rebus,de materia artis, ac partibus scribere oportere existimamus. Ac mihi quidem uidetur coniunctè agendũ de materia ac partibus. quare inuentio,quæ princeps est omniũ partiũ,potissimũ in omni caussarum genere, qualis debeat esse, consideretur. * intentionem.

De inuentione.

OMNIS res, quę habet in se positam in dictione,aut disceptatione aliquam controuersiam, aut facti,aut nominis, aut generis, aut actionis,continet quęstionem, Eam igitur quæstionem, ex qua caussa nascitur,constitutionem appellamus. Constitutio est prima conflictio caussarum, ex depulsione intentionis profecta,hoc modo: Fecisti,non feci, aut iure feci. Cum facti controuersia est, quoniam coniecturis caussa firmatur, constitutio coniecturalis appellatur:Cum autem nominis quia uis uocabuli definienda uerbis est,constitutio definitiua nominatur.Cũ uerò, qualis sit res,quæritur, quia & de ui, & de genere negotij controuersia est,constitutio generalis uocatur.At cum caussa ex eo pendet,quòd non aut is agere uidetur,quem oportet,aut non cum eo, qui cum oportet,aut non apud quos,quò tempore, qua lege, quo crimine, qua pœna oportet: translatiua dicitur

constitutio,quia actio translationis, & commutationis indigere uidetur. Atque harum aliquam in omne caussæ genus incidere necesse est. nam in quam non inciderit,in ea nihil esse poterit controuersię. quare eam nec caussam quidem conuenit putari. Ac facti quidem controuersia in omnia tempora potest distribui.nam & quid factum sit,potest quęri, hoc modo: Occideritne Aiacem Vlysses.Et quid fiat,hoc modo: Bonone animo sint erga populum R. Fregellani. Et quid futurum sit,hoc modo:Si Carthaginem reliquerimus incolumen; num quid sit incommodi ad remp. peruenturum.Nominis controuersia est, cum de facto conuenit,& quęritur id,quod factum est,quo nomine appelletur. Quo in genere necesse est, ideo nominis esse controuersiam,non quòd de re ipsa non conueniat,non quòd de facto non constet, sed quod id, quod factum sit, aliud alij uideatur esse, & iccirco alius alio nomine id appellet. Quare in huiusmodi generibus definienda res erit uerbis, & breuiter describenda, ut si quis sacrum ex priuato surripuerit, utrum fur, an sacrilegus sit iudicandus. Nam id cum quæritur, necesse erit definire utrunque, quid sit fur, quid sacrilegus, & sua descriptione ostendere alio nomine illam rem,de qua agitur, appellari oportere,atque aduersarij dicunt.Generis est controuersia,cùm & quid factum sit, conuenit, & quo id factum nomine appellari oporteat, constat, & tamen quantum:& cuiusmodi,& omnino, quale sit quęritur hoc modo: Iustum an iniustum,utile an inutile, & omnia in quibus quale sit id,quod factum est,quæ-

ritur

ritur, sine ulla nominis cōtrouersia. Huic generi Hermagoras partes quatuor supposuit, deliberatiuam, demonstratiuam, iuridicialem, negocialem. quod eius, ut nos putamus, non mediocre peccatum reprehendendum uidetur, uerùm breui, ne aut, si taciti prçterierimus, sine caussa non secuti eū putemur, aut si diutius in hoc constiterimus, moram atq; impedimentū reliquis prçceptis intulisse uideamur. Si deliberatio, & demonstratio genera sunt caussarū, non possunt rectè partes alicuius generis caussç putari. eadem.n.res alij genus esse, alij pars potest, eidem genus esse, & pars non potest. Deliberatio autem, & demonstratio, genera sunt caussarum. nam aut nullum caussæ genus est, aut iudiciale solùm, aut & iudiciale, & demonstratiuum, & deliberatiuum. nullum dicere caussæ esse genus, cū caussas esse multas dicat, & in eas præcepta det, amentia est. unū autem iudiciale solùm esse, qui potest? cum deliberatio, & demonstratio, neq; ipse similes inter se sint, & ab iudiciali genere plurimùm dissideant, & suum quçque finem habeat, quò referri debeat. Relinquitur ergo, ut omnia tria genera sint caussarum. Deliberatio igitur, & demonstratio non possunt rectè partes alicuius generis, caussç putari. Malè igitur eas generalis constitutionis partes esse dixit. Quòd si generis caussæ partes non possunt rectè putari, multo minus rectè partis caussæ partes putabuntur. Pars autem caussç constitutio est omnis. non.n.caussa ad constitutionem, sed constitutio ad caussam accommodatur: sed demōstratio, & deliberatio generis caussæ partes

Non esse quatuor partes generis.

non possunt rectè putari, quòd ipsa sunt genera. Multò igitur minus rectè partis eius, quòd hic dicit, partes putabuntur. Deinde si constitutio, & ipsa, & pars constitutionis eius quælibet, intentionis depulsio est, quę intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est. At si quæ intentionis depulsio non est, ea nec constitutio, nec pars constitutionis est: demonstratio, & deliberatio, neq; constitutio, nec pars constitutionis est. Si igitur constitutio, & ipsa, & pars eius intentionis depulsio est: deliberatio, & demonstratio, neque constitutio, neque pars constitutionis est. Placet autem ipsi constitutionem intentionis eße depulsionem. Placeat igitur oportet, deliberationem, & demonstrationem non esse constitutionem, nec partem constitutionis. Atque hoc eodem urgebitur, siue constitutionem primam caussæ accusatoris confirmationem dixerit, siue defensoris primam deprecationem. nam eum eadem omnia incommoda sequentur. Deinde coniecturalis caussa non potest simul ex eadem parte, eodem in genere coniecturalis eße, & definitiua. Rursus nec definitiua caußa potest simul ex eadem parte eodem in genere, & diffinitiua esse, & translatiua. Et omnino nulla constitutio, nec pars constitutionis potest simul, & suam habere, & alterius in se uim continere: ideo quòd unaquæque ex se, & ex sua natura simpliciter consideratur. Altera assumpta, numerus constitutionum duplicatur; non uis constitutionis augetur. At deliberatiua caussa simul ex eadem parte, eodem in genere, & coniecturalem,

lem,

lem, & generalem, & definitiuã, & translatiuam solet habere constitutionem, & unam aliquam, & plures nonnunquam: ergo ipsa nec constitutio est, nec pars constitutionis. Idem in demonstratione solet usu euenire. Genera igitur, ut antè diximus, hæc causarum putanda sunt, non partes alicuius constitutionis. Hęc ergo constitutio, quam generalem nominamus, partes nobis uidetur duas habere, iuridicialem, & negotialem. Iuridicialis est, in qua æqui, & recti natura, aut pręmij, aut pœnæ ratio quæritur. Negotialis est, in qua quid iuris ex ciuili more, & æquitate sit, consideratur: cui diligentiæ pręesse apud nos iurisconsulti existimantur. Ac iuridicialis quidem ipsa in duas distribuitur partes, absolutam, & assumptiuam. Absoluta est, quæ ipsa in se continet iuris, & iniuria quæstionem. Assumptiua est, quæ ipsa ex se nihil firmi dat ad recusationem; foris autem aliquid defensionis assumit. Eius partes sunt quatuor, concessio, remotio criminis, relatio criminis, comparatio. Concessio est, cum reus non id, quod factum est, defendit; sed, ut ignoscatur, postulat. Hæc in duas partes diuiditur, purgationem, & deprecationem. Purgatio est, cum factum cõceditur, culpa remouetur. Hęc partes habet tres, imprudentiam, casum, necessitatem. Deprecatio est, cũ & peccasse, & consultò peccasse reus se confitetur, & tamen, ut ignoscatur, postulat: quod genus perrarò potest accidere. Remotio criminis est, cum id crimen, quod infertur, abs se, & a sua culpa, ui, & potestate in alium reus remouere conatur. Id dupliciter fieri po-

Constitutio generalis.

ri po-

ri poterit, si aut caussa, aut factum in alium transferetur. Caussa transferetur, cum aliena dicitur ui, & potestate factũ. Factum autẽ, cum alius aut debuisse, aut potuiße facere dicitur. Relatio criminis est, cùm ideo iure factũ dicitur, quod aliquis ante iniuria lacessierit. Comparatio est, cum aliud aliquod factum rectum, aut utile contenditur, quod ut fieret, illud, quod arguitur, dicitur esse commissum. In quarta constitutione, quã translatiuã nominauimus, eius constitutionis est controuersia, cum aut quem, aut quicum, aut quomodo, aut apud quos, aut quo iure, aut quo tempore agere oporteat, quæritur, aut omnino aliquid de cõmutatione, aut infirmatione actionis agitur. Huius constitutionis Hermagoras inuentor esse existimatur, non quia non usi sint ea ueteres oratores sæpe multi, sed quia non animaduerterint artis scriptores eam superiores, nec retulerint in numerũ constitutionum. Post autem ab hoc inuentam multi reprehenderunt, quos non tam imprudentia falli putamus, (res.n. perspicua est) quam inuidia, atq; obtrectatione quadam impediri. Et constitutiones quidem, & earum partes exposuimus: exempla autem cuiusq; generis tunc commodius exposituri uidemur, cùm in unumquodque eorum argumentorum copiam dabimus: nam argumentandi ratio dilucidior, cùm & ad genus, & ad exemplum caussæ statim poterit accommodari. Constitutione caussæ reperta, statim placet considerare, utrum caussa sit simplex, an coniuncta: & si coniuncta erit, utrum sit ex pluribus quæstionibus iuncta, an ex ali-

qua

Constitutio translatiua.

Caussa simplex, & cõiuncta.

qua comparatione. Simplex est, quę absolutam in se continet unam quæstionem, hoc modo: Corynthijs bellū indicamus, an non? Coniuncta ex pluribus quæstionibus in qua plura quęruntur hoc pacto: Vtrum Carthago diruatur, an Carthaginiensibus reddatur, an eò colonia deducatur. Ex comparatione, in qua per contentionem, utrum potius, aut quid potissimum sit, quæritur, ad hunc modum: Vtrum exercitus in Macedoniam contra Philippum mittatur, qui socijs sit auxilio, an teneatur in Italia, ut quam maxime contra Annibalem copiæ sint. Deinde considerandum est, an in ratione, an in scripto sit controuersia. nam scripti controuersia est ea, quæ ex scriptionis genere nascitur. eius autem genera, quæ sunt separata a constitutionibus, quinq; sunt. nam tum uerba ipsa uidentur cum sententia scriptoris dissidere, tum inter se duę leges, aut plures discrepare, tum id, quod scriptum est, duas aut plures res significare: tum ex eo, quod scriptum est, aliud quoque, quod non scriptum est, inueniri: tum uis uerbi quasi in diffinitiua constitutione, in quo posita sit, quæri. quare primum genus de scripto, & sententia, secundum ex contrarijs legibus, tertium ambiguum, quartum ratiocinatiuum, quintum diffinitiuum nominamus. Ratio est autem, cùm omnis quæstio non in scriptione est, sed in aliqua argumentatione consistit. Ac tum considerato, genere causæ, & cognita constitutione, cùm simplexne, an coniuncta sit intellexeris, &, scripti an rationis habeat controuersiam, uideris, deinceps erit uidendum,

Controuersia scripti.

qua

dem constitutionibus ad hunc modū indicationes reperiuntur, in coniecturali autem constitutione, quia ratio non est (factum.n. non conceditur) non potest ex deductione, rationis nasci iudicatio. Quare necesse est eandem esse quæstionem & iudicationem, ut factum est, non est, factum ne sit. Quot autem in caussa constitutiones aut eorum partes erunt, totidem necesse erit quæstiones, rationes, iudicationes, firmamenta reperiri. His omnibus in caussa repertis, tunc denique singulę partes totius caussę considerandę sunt. nam non, ut quidque dicendum primum, ita primum animaduertendum uidetur, ideo quòd illa, quę prima dicuntur, si uehementer uelis congruere & cohęrere cum caussa, ex eis ducas oportet, quę post dicenda sunt. quare cum iudicatio, & ea, quę ad iudicationem oportet inueniri argumenta, diligenter erunt artificio reperta, cura & cogitatione pertractata, tum denique ordinandæ sunt cæteræ partes orationis. Hę partes sex omnino nobis uidentur, exordiū, narratio, partitio, confirmatio, reprehensio, conclusio. Nunc quoniam exordium princeps omnium esse debet, nos quoque primùm in ratione exordiendi præcepta dabimus. Partes orationis.

Exordivm *est oratio animum auditoris idoneè comparans ad reliquā dictionem, quod eueniet, si eū beneuolū, attentum, docilem fecerit. quare qui benè exordiri caussam uolet, eū necesse est genus suæ caussæ diligenter antè cognoscere. Genera caussarum sunt quinq; honestum, admirabile, humile, anceps, obscurū. Honestū genus est, cui statim sine oratione nostra audi-* Exordiū. Caussarū genera.

auditoris fauet animus. Admirabile, à quo alienatus est animus eorum, qui audituri sunt. Humile, quod negligitur ab auditore, & non magnopere attendendum uidetur. Anceps, in quo aut iudicatio dubia est, ut caussa & honestatis & turpitudinis particeps, ut & beneuolentiam pariat & offensionē. Obscurum, in quo aut tardi auditores sunt, aut difficiliorib. ad cognoscendum negotijs caussa implicita est. Quare, cum tam diuersa sint genera caussarum exordiri quoque dispari ratione in unoquoque genere necesse est. Igitur exordium in duas partes diuiditur, in principium, & insinuationem. Principium est oratio perspicuè & protinus perficiens auditorem, beneuolum, aut docilem, aut attentum. Insinuatio est, oratio quadam dissimulatione & circuitione obscurè subiēs auditoris animum in admirabili genere caussæ. si nō omnino infesti auditores erunt, principio beneuolentiam comparare licebit, sin erunt uehementer ab alienati confugere necesse erit ad insinuationem. nā ab iratis si perspicuè pax & beneuolentia petitur, non modò ea non inuenitur, sed augetur atque inflāmatur odium. In humili autem genere caußæ, contēptionis tollendæ caussa, necesse erat attentum efficere auditorem. Auceps genus caussæ, si dubiam iudicationem habebit, ab ipsa iudicatione exordiendum est: sin autem partem turpitudinis, & partem honestatis habebit, beneuolentiam captare oportebit, ut in genus honestum caußa translata uideatur. cum autem erit honestum caussæ genus, uel præteriti principium poterit, & sic commodum fue-

Pricipiū. Insinuatio.

rit,

rit, aut à narratione incipiemus, aut à lege, aut ab aliqua firmissima ratione nostrę dictionis, uel si uti principio placebit, beneuolentiæ partibus utendum est, ut id, quod est, augeatur. In obscuro causę genere, per principium dociles auditores efficere oportebit. Nunc, quoniam, quas res exordio conficere oporteat, dictum est, reliquum est, ut ostendatur, quibus queq; res rationibus confici possit. Beneuolentia quatuor ex locis comparatur, ab nostra, ab aduersariorum, ab iudicium persona, ab ipsa re. Ab nostra, si de nostris factis & officijs sine arrogantia dicemus, si crimina illata, & aliquas minus honestas suspiciones iniectas diluemus, si quę incommoda acciderunt, aut quæ instent difficultates, proferemus, si prece & obsecratione humili ac supplici utemur. Ab aduersariorum autem, si eos aut in odium, aut in inuidiam, aut in contemptionem adducemus. In odium adducentur, si quid eorum spurcè, superbè, crudeliter, malitiosè factum proferetur. In inuidiam, si uis eorum, potentia, diuitiæ, cognatio, pecunię proferentur, atq; eorum usus arrogans & intolerabilis, ut his rebus magis uideantur, quàm caussæ suæ confidere. In contemptionem adducentur, si eorum inertia, negligentia, ignauia, desidiosum studium, & luxuriosum otium proferetur. Ab auditorum persona beneuolentia captabitur, si res ab his fortiter, sapienter, mansuetè gestæ proferentur, ut ne qua aßentatio nimia significetur, & si de his quàm honesta existimatio, quantaq; eorũ iudicij & auctoritatis expectatio sit, ostenditur. Ab ipsis rebus, si nostram

Beneuolẽtia.

caussam laudando extollemus, aduersariorum caussam per contemptionem deprimemus. Attentos autem faciemus, si demonstrabimus ea, quæ dicturi erimus; magna, noua, incredibilia esse, aut ad omnes, aut ad eos, qui audiunt, aut ad aliquos illustres homines, aut ad eos immortales, aut ad summam reipub. pertinere: & si pollicebimur nos breui nostram caussam demonstraturos, atque exponemus iudicationē, aut iudicationes si plures erunt. Dociles auditores faciemus, si apertè & breuiter summam caussæ exponemus, hoc est, in quo consistat controuersia. nam & cùm docilem uelis facere, simul attentum facias oportet, nam is maximè docilis est, qui attentissimè est paratus audire. Nunc insinuationes quemadmodum tractari conueniat, deinceps dicendum uidetur. Insinuatione igitur utendum est, cùm admirabile genus caussæ est, hoc est, ut antè diximus, cum animus auditoris infestus est. id autem tribus ex caussis fit maximè, si aut inest in ipsa caußa quædam turpitudo, aut si ab ijs, qui antè dixerunt, iam quiddam auditori persuasum uidetur, aut eo tempore locus dicendi datur, cùm iam illi, quos audire oportet, defessi sunt audiendo. nam ex hac quoque re non minus, quàm ex primis duabus in oratione nonnunquam animus auditoris offenditur. Si caußæ turpitudo contrahit offensionem, aut pro eo homine, in quo offenditur alium hominem, qui diligitur, interponi oportet, aut pro re in qua offenditur, aliam rem, quæ probatur, aut pro re hominem, aut pro homine rem, ut ab eo, quod odit, ad id, quod diligit, auditoris animus traduca-

Insinuatione quādo utēdū.

traducatur, & dissimulatur id te defensurum, quod existimeris defensurus. Deinde, cùm iam mitior factus erit auditor, ingredi pedetentim in defensionem, & dicere ea, quæ indignantur aduersarij, tibi quoque indigna uideri. Deinde, cùm lenieris eum, qui audiet demonstrare nihil eorum ad te pertinere, & negare te quicquam de aduersarijs esse dicturũ, neque hoc, neq. illud, ut neq. apertè lædas eos, qui diliguntur, & tamen id obscurè faciens, quoad possis alienes ab eis auditorum uoluntatem, & aliquorum iudiciũ simili de re, aut auctoritatem proferre imitatione dignam. Deinde, aut eandem, aut consimilem, aut maiorem, aut minorem agi rem in præsentia demonstrare. Sin oratio aduersariorum fidem uidebitur auditorib. fecisse, idque ei, qui intelligit, quibus rebus fides fiat, facile erit cognitu, oportet aut de eo, quod aduersarij sibi firmissimum putarint, & maximè ij, qui audierint, probarint, primùm te dicturũ polliceri, aut ab aduersarij dicto exordiri, & ab eo potissimùm, quod ille nuperrime dixerit, aut dubitatione uti quid primum dicas, aut cui potisimũ loco respondeas cũ admiratione. nam auditor cùm eum, quem aduersarij perturbatũ putant oratione, uidet animo firmissimo contradicere paratũ; plerunq; se potius temere assensisse, quam illum sine caussa confidere arbitratur. Sin auditoris studium defatigatio abalienauit à caussa, te breuib. quam paratus fueris, esse dicturũ, commodum est polliceri, non imitaturum aduersariũ. Sin res dabi., non inutile est ab aliqua re noua aut ridicula incipere, aut ex tempore quæ nata sit, quod

genus strepitum, acclamationem; aut iam paræta, quæ uel apologum, uel fabulam, uel aliquam contineat irrisionem, aut si rei dignitas adimet iocandi facultatem, aliquid triste, nouum, horribile statim non incommodum est inijcere. nam ut tibi satietas & fastidium, aut subamara aliqua re reuelatur, aut dulci mitigatur, sic animus defessus audiendo, aut admiratione integratur, aut risu renouatur. Ac separatim quidē, quæ de principio & de insinuatione dicenda uidebantur, hæc ferè sunt. Nunc quiddam breuiter

Exordiorũ uitia. *& communiter de utroq; præcipiendum uidetur. Exordium sententiarum & grauitatis plurimum debet habere, & omnino omnia, quę pertinent ad dignitatem, in se continere; propterea ꝙ id optimè faciendum est, quod oratorem auditori maximè commendat. Splendoris, & festiuitatis, & concinnitudinis minimum, propterea quòd ex his suspicio quędam apparationis, atq; artificiosę diligentię nascitur, quæ maximè orationi fidem, oratori adimit auctoritatem. Vitia uerò hæc sunt certissima exordiorum, quę summopere uitare oportebit, uulgare, cõmune, commutabile, longum, separatum, translatum, cõtra prgcepta. Vulgare est, quod in plures caußas potest accommodari, ut conuenire uideatur. Commune est, quod nihilominus in hanc, quàm in contrariam partem caussæ potest cõuenire. Cõmutabile est, quod ab aduersario potest leuiter mutatũ ex contraria parte dici. Longum, est quod plurib. uerbis aut sententijs ultrà quàm satis est producitur. Separatum est, quod non ex ipsa caussa ductum est, nec sicut aliquod mem-*

brum

brũ annexã orationi. Translatum est, quod aliud conficit, quã caussæ genus postulat, ut si quis docilem faciat auditorem, cùm beneuolentiam caußa desiderat: aut si principio uitatur, cùm insinuationẽ res postulat. Cõtra præcepta est, quod nihil eorum efficit, quorũ caussa de exordijs ꝑcepta tradũtur, hoc est, quod eum, qui audit, neq; beneuolum, neq; attentatum, neque docilẽ efficit, aut, quo profectò nihil peius est, ut cõtra sit, facit. Ac de exordio quidẽ satis dictum est.

NARRATIO est rerũ gestarum, aut ut gestarum expositio. Narrationũ tria sunt genera. Vnum genus est, in quo ipsa caußa, & omnis ratio controuersiæ continetur. Alterum, in quo digressio aliqua extra caussam, aut criminationis, aut similitudinis, aut delectationis nõ alienæ ab eo negotio, quo de agitur, aut amplificationis caußa interponitur. Tertium genus est remotum à ciuilib. caussis, quod delectationis caussa non inutili cum exercitatione dicitur, & scribitur. Eius partes sunt duæ, quarum altera in negotijs, altera in personis maximè uersatur. Ea, quæ in negotiorum expositione posita est, tres habet partes, fabulam, historiam, argumentum. Fabula est, in qua nec ueræ, nec uerisimiles res continentur. cuiusmodi est, Angues ingentes alites iuncti iugo. Historia est gesta res ab ætatis nostræ memoria remota. quod genus, Appius indixit Carthaginiensibus bellum. Argumentum est ficta res, quæ tamen fieri potuit. huiusmodi apud Terent.

De narratione.

Fabula.

Historia.

Argumentum.

Nam is postquam excessit ex Ephesis Sosia.

Illa autẽ narratio, quæ uersatur in personis, eiusmodi est,

di est, ut in ea simul cum rebus ipsis personarum sermones, & animi perspici possint, hoc modo:

Venit ad me saepe clamitans, Quid agis Mitio?
Cur perdis adolescentem nobis? cur amat?
Cur potat? cur tu his rebus sumptus suggeris?
Vestitu nimio indulges, nimium ineptus es.
Nimium ipse durus est, praeter aequumq; & bonum.

Hoc in genere narrationis multa inesse debet festiuitas confecta ex rerũ uarietate, animorum dissimilitudine, grauitate, leuitate, spe, metu, suspicione, desiderio, dissimulatione, errore, misericordia, fortunae commutatione, insperato incommodo, subita laetitia, iucundo exitu rerum. Verùm haec ex his, quae postea de elocutione praecipientur, ornamenta sumuntur. Nunc de narratione ea, quae caussae continet expositionem, dicẽdum uidetur. Oportet igitur eam tres habere res, ut breuis, ut aperta, ut probabilis sit. Breuis erit, si unde necesse est, inde initium sumetur, & non ab ultimo repetetur, et si, cuius rei satis erit summã dixisse, eius partes nõ dicentur: nã saepe satis est, quod factũ sit dicere, non ut enarres quẽadmodũ sit factũ: & si nõ longius quàm quod scitu opus est, in narrando procedetur, & si nullã in rem aliã transibitur, & si ita dicetur, ut nonnũquam ex eo, quod dictum sit, id, quod dictum non sit, intelligatur, & si non modo id, quod obest, uerùm etiam id, quod nec obest, nec adiuuat, praeteribitur, & si semel unumquodq; dicetur, & si non ab eo, in quo proximè desitum erit deinceps incipietur. Ac multos imitatio decipit breuitatis, ut cum se breues putent esse, longissimi

Narratio breuis.

gissimi

gissimi sint, cùm dent operam, ut res multas breuiter dicant, non ut omnino paucas res dicant, & non plures quam necesse sit. nam plerisq; breuiter dicere uidetur, qui ita dicit, Accessi ad ędes, puerum euocaui respondit. Quęsiui dominum, domi negauit esse. Hic tametsi tot res breuius non potuit dicere, tamen quia satis fuit dixisse, Domi negauit esse, fit rerum multitudine longus. Quare hoc quoque in genere uitanda est breuitatis imitatio, & non minus rerum non necessarium, quam uerborum multitudine supersedendum est. Aperta autem narratio poterit esse, si ut quidque primum gestum erit, ita primum exponetur, & rerum ac temporum ordo seruabitur, ut ita narrentur, ut gestæ res erunt, aut ut potuisse geri uidebuntur. Hic considerandum erit, ne quid perturbatè, nequid contortè dicatur, nequam in aliam rem transeatur, ne ab ultimo repetatur, ne ad extremum prodeatur, nequid, quod ad rem pertineat, prætereatur, & omnino, quæ præcepta de breuitate sunt, hoc quodque in genere sunt conseruanda. nam sępe res parum est intellecta longitudine magis, quam obscuritate narrationis. Ac uerbis quoque dilucidis utendum est, quo de genere dicendum est in præceptis elocutionis. Probabilis erit narratio, si in ea uidebuntur inesse ea, quæ solent apparere in ueritate; si personarum dignitates seruabuntur, si caussæ factorum extabunt, si fuisse facultates faciundi uidebuntur, si tempus idoneum, si spatij satis, si locus opportunus ad eandem rem, qua de re narrabitur, fuisse ostendetur, si res & ad eorum, qui agent, naturam et

Narratio aperta.

Narratio ꝓbabilis.

ad uulgi morem, & ad eorum, qui audiunt, opinionem accommodabitur. Ac ueri quidem similis ex his rationibus esse poterit. Illud autem preterea considerare oportebit, ne aut cum obsit narratio, aut cùm nihil prosit, tunc interponatur, aut non loco, aut non quemadmodum caussa postulat, narretur, Obest tum, cum ipsius rei gestę expositio magnam excipit offensionem: quam argumentando, & caussam agendo leniri oportebit. Quod cùm acciderit, membratim oportebit partes rei gestæ disp. rgere in caussam, & ad unamquanque confest.m rationem accommodare, ut uulneri præsto medicamentum sit, & odium statim defensio mitiget. Nihil prodest narratio tunc, cùm ab aduersarijs re exposita, nostra nihil interest, iterum, aut alio modo narrare, aut cum ab ijs, qui audiunt, ita tenetur negotium, ut nostra nihil intersit eos alio pacto docere. Quod cum acciderit, omninò narratione supersedendum est. Non loco dicitur, cum non in ea parte orationis collocatur, in qua res postulat quo de genere agemus, tum cum de depositione dicemus, nam hoc ad dispositionem pertinet. Non quemadmodum caussa postulat, narratur, cum aut id, quod aduersario prodest, dilucidè, & ornatè exponitur, aut id, quod ipsum adiuuat, obscurè dicitur & negligenter. Quare, ut hoc uitium uitetur, omnia torquenda sunt ad commodum suę caussæ contraria, quæ preteriri poterunt, pretereundo, quę illius erunt, leuiter attingendo, sua diligenter, & enodatè narrando. Ac de narratione quidem satis dictum uidetur. Deinceps

ceps ad partitionem transeamus.

RECTE *habita in caussa partitio, illustrem & perspicuam totam efficit orationem. Eius partes duæ sunt, quarum utraq; magnopere ad aperiendam caussam, & constituendam pertinet controuersiam. Vna pars est, quę quid cum aduersarijs conueniat, & quid in controuersia relinquatur, ostendit, ex qua certum quiddam designatur auditori in quo animum debeat habere occupatum. Altera est, in qua rerum earum, de quibus erimus dicturi, breuiter expositio ponitur distributa, ex qua conficitur, ut certas animo res teneat auditor, quib. dictis, intelligat fore peroratum. Nunc utroq; genere partitionis quemadmodum conueniat uti, breuiter dicendum uidetur. Quæ partitio, quid conueniat, aut quid non conueniat, ostendit, hæc debet illud, quod conuenit, inclinare ad suę caussæ commodum, hoc modo: Interfectã matrẽ esse a filio, conuenit mihi cum aduersarijs. Item contra, Interfectum esse a Clytemnestra Agamemnonem conuenit. nam hic uterque & id posuit, quod conueniebat, & tamen suæ causæ commodo consuluit. Deinde, quid controuersię sit, ponendum est in iudicationis expositione, quæ quemadmodum inueniretur, ante dictum est. Quę autem partitio rerum distributam continet expositionem, hęc habere debet breuitatem, absolutionem, paucitatem. Breuitas est, cum nisi necessarium nullum assumitur uerbum. Hęc in hoc genere iccirco utilis est, quod rebus ipsis, & partibus caussæ, non uerbis, neq; extraneis ornamentis animus auditoris tenendus est. Absolutio*

De partitione.

Breuitas

Absolutio

tio est,per quam omnia, quæ incidunt in caussam,genera, de quibus dicendum est, amplectimur. in qua partitione uidendum est, ne aut aliquod genus utile relinquatur, aut serò extra partitionem,id,quod uitiosissimum, ac turpissimum est, inferatur. Paucitas in partitione seruatur, si genera ipsa rerum ponuntur,neq. permistè cum partibus implicantur,nam genus est, quod plures partes amplectitur, ut animal pars est,quę subest generi,ut equus. Sed sæpe eadem res alij genus alij pars est.nam homo,animalis pars est. Thebani, aut Troiani,genus. Hæc ideo diligentius inducitur prę scriptio, ut, apertè intellecta generali partitione, paucitas generum in partitione seruari possit. nam qui ita partitur. Ostendam propter cupiditatem, & audaciam; & auaritiam aduersariorum omnia incommoda ad rempub. peruenisse, is non intellexit, in partitione, exposito genere, partem se generis admiscuisse. nam genus est omnium nimirum libidinum cupiditas, eius autem generis sine dubio pars est auaritia. Hoc igitur uitandum est, ne, cuius genus posueris, eius se cum aliquam,diuersam ac dissimilem, partem ponas in eadem partitione. Quòd, si quod in genus plures incident partes id cùm in prima partitione caussę erit simpliciter expositum,distribuitur eò tempore commodissimè, cùm ad ipsum uentum erit explicandum in caussæ dictione post partitionem. Atque illud quoque pertinet ad pauritatem, ne aut plura quam satis est demonstraturos nos dicamus, hoc modo. Ostendam aduersarios, quod arguimus, & potuisse fa-

Paucitas.

se facere & uoluisse, & fecisse, nam, fecisse, ostendere satis est. Aut cum in caussa partitio nulla sit, & cùm simplex quiddam agatur, tamen utamur distributione, idque perrarò potest accidere. Ac sunt alia quoque pręcepta partitionum, quæ ad hunc usum oratorium non tantopere pertinent, quæ uersantur in philosophia, ex quibus hęc ipsa transtulimus, quę conuenire uidebantur, quorum nihil in cæteris artibus inueniebamus. Atque his de partitione pręceptis, in omni dictione meminisse oportebit, ut & prima quęque pars, ut exposita est in partitione, sic ordine transigatur, & omnibus explicatis, peroratum sit, hoc modo, ut ne quid posterius pre ter conclusionem inferatur. Partitur apud Terentium breuiter & commodè senex in Andria, quę cognoscere libertum uelit;

Eo pacto & gnati uitam, & consilium meum
Cognosces, & quid facere in hac re te uelim.

Itaque quemadmodum in partitione proposuit, ita narrat primùm gnati uitam,

Nam is postquam excessit ex Ephebis Sosia,
Liberius uiuendi fuit potestas.

Deinde suum consilium,

Et nunc id operando.

Deinde quid Sosiam uelit facere, id, quod postremum posuit in partitione, postremum dicit,

Nunc tuum est officium.

Quemadmodum igitur hic & ad primam quanq. partem primùm accessit, & omnibus absolutis, finem dicendi fecit sic nobis placet, & ad singulas

partes

partes accedere, & omnibus absolutis, perorare. Nūc de confirmatione, deinceps, ita ut ordo ipse postulat, præcipiendum uidetur.

De confirmatione.

CONFIRMATIO *est, per quam argumentando nostræ caussæ fidem, & auctoritatem, & firmamentum adiungit oratio. Huius partis certa sunt præcepta, quæ in singula caussarum genera diuiduntur. Veruntamen non incommodum uidetur, quandam syluam, atque materiam uniuersam ante permistam & confusam exponere omnium argumentationum: post autem tradere, quemadmodum unumquodque genus caussæ, hinc omnibus argumentandi rationibus tractis, confirmari oporteat. Omnes res argumentando confirmantur aut ex eo, quod personis aut ex eo, quod negotijs est attributum. Ac personis has res attributas putamus, nomen, naturam, uictum, fortunam, habitum, affectionem, studia, consilia, facta, casus, orationes. Nomen est, quod unicuiq; personę datur, quo suo quæq; proprio, & certo uocabulo appellatur. Naturam ipsam definire difficile est. Partes autem eius enumerare eas, quarū indigemus ad hanc præceptionem, facilius est. Hęc autem partim diuino partim mortali in genere uersantur. Mortalium autem pars in hominū, pars in bestiarum genere enumeratur. Atque hominum genus & in sexu consideratur, uirile an muliebre sit, & in natione, patria, cognatione, & ætate. Natione, Graius an Barbarus. Patria, Atheniensis an Lacedæmonius. Cognatione, quibus maioribus, quibus consanguineis. Aetate, puer an adolescens, natu grandior an*

Attributa personis.

senex.

senex: Prȩterea commoda & incommoda considerantur ab natura data animo, aut corpori, hoc modo. Valens an imbecillis, longus an breuis, formosus an deformis: uelox an tardus sit, acutus an hebetior memor an obliuiosus, comis, officiosus, pudens, patiens, an contra. Et omnino quȩ a natura data animo & corpori considerabuntur, in natura consideranda sunt. nam quæ industria comparantur, ad habitum pertinent, de quo posterius dicendum est. In uictu considerare oportet, apud quos, & quo more, & cuius arbitratu sit educatus quos habuerit artium liberalium magistros, quos uiuendi præceptores, quibus amicis utatur, quo in negotio, quȩstu artificio sit occupatus, quo modo rem familiarem administret, qua consuetudine domestica sit. In fortuna quæritur, seruus sit an liber, pecuniosus an tenuis, priuatus an cũ potestate, si cum potestate, iure an iniuria, felix, clarus, an contra, quales liberos habeat. Aut, si de non uiuo quæretur, etiam, quali morte sit affectus, erit considerandum. Habitum autem appellamus, animi, aut corporis constantem & absolutam aliqua in re perfectionem, ut uirtutis aut artis perceptionem alicuius, aut quamuis scientiam. Et item corporis aliquam commoditatem, non natura datam, sed studio & industria partam. Affectio est animi, aut corporis ex tempore aliqua de caussa commutatio, ut lætitia, cupiditas, metus, molestia, morbus, debilitas, & alia, quæ genere in eodem reperiuntur. Studium autem est animi assidua & uehemens ad aliquam rem applicata magna cum uo-

luntate

luntate occupatio, ut philosophiæ, poetriç, geometriç, litterarum. Consilium est aliquid faciendi aut non faciendi uerè excogitata ratio. Facta autem, & casus & orationes tribus ex temporibus considerabuntur, quid fecerit, aut quid ipsi acciderit, aut quid dixerit; aut quid faciat, quid ipsi accidat, quid dicat, aut quid facturus sit, quid ipsi casurum sit, qua sit usurus oratione. Ac personis quidem hæc uidentur esse attributa.

Attributa negotiis.

Negotijs autem quæ sunt attributa, partim sunt continentia cum ipso negotio, partim in gestione negotij considerantur, partim adiunctina negotio sunt, partim gestum negotium consequentur. Continentia cum ipso negotio sunt ea, quæ semper affixa esse uidentur ad rem neq; ab ea possunt separari. Ex his prima est breuis complexio totius negotij, quæ summam continet facti, hoc modo: Parentis occisio, patriç proditio. Deinde caussa eius summæ, per quam, & quamobrē, & cuius rei caussa factum sit, quæritur. Deinde ante rem gestam quç facta sunt, continentur usque ad ipsum negotium. Deinde in ipso gerendo negotio quid actum sit. Deinde quid postea factum sit. In gestione autem negotij, qui locus secundus erat de ijs, quç negotijs attributa sunt, quæretur locus, tempus, modus, occasio, facultas.

Locus.

Locus consideratur, in quo res gesta sit, ex opportunitate, quam uideatur habuisse ad negotium administrandum. Ea autem opportunitas quæritur ex magnitudine, interuallo, longinquitate, propinquitate, solitudine, celebritate, natura ipsius loci, & uicinitate totius regionis. Ex his etiam

attribu-

attributionibus, sacer an profanus, publicus an priuatus, alienus an ipsius, de quo agitur, locus sit, an fuerit. Tempus autem est id, quo nunc utimur, (nam ipsum quidem generaliter definire difficile est) pars quędam æternitatis cum alicuius annui, menstrui, diurni, nocturniue spatij certa significatione. In hoc, & quę prӕterierunt, considerantur, & eorum ipsorum, quæ propter uetustatem obsoluerunt, ut incredibilia uideantur, & iam in fabularum numerum reponantur, & quæ iandiu gesta, & à memoria nostra remota, tamen faciant fidem uerè tradita esse, quòd eorum monumenta certa in literis extent, & quę nuper gesta sint, quæ scire plerique possint: & item quę instent in præsentia, & quæ maximè fiant, & quæ consequantur. In quibus potest considerari, quid ocyus, & quid serius futurum sit. & item communiter iu tempore perspiciendo longinquitas eius est consideranda. nam sępe oportet commetiri cum tempore negotium, & uidere potuerintne, aut magnitudo negotij, aut multitudo rerum in eo transigi tempore. Considera tur autem tempus, & anni, & mensis, & diei, & noctis, & uigiliæ, & horę, & in aliqua parte alicuius horum. Occasio autem est pars temporis, habens in se alicuius rei idoneam faciendi, aut non faciendi opportunitatem. quare cum tempore hoc differt, nam genere quidem utrunque idem esse intelligitur: uerùm in tempore spatium quodammodoi declaratur, quod in annis, aut in anno, aut in aliqua anni parte spectatur; in occasione ad spa- Tempus. Occasio.

tium

tium temporis faciendi quædam opportunitas intelligitur adiuncta. quare cùm genere idem sit, fit aliud quod parte quadam, & specie, ut diximus, differat Hæc distribuitur in tria genera, publicum, commune, singulare. Publicũ est quod ciuitas uniuersa aliqua de caußa frequentat, ut ludi, dies festus, bellum. Commune, quod accidit omnib. eodem ferè tempore, ut messis, uindemia, calor, frigus. Singulare autem est, quod aliqua de caußa priuatim solet alicui accidere, ut nuptiæ, sacrificium, funus, conuiuium, somnus.

Modus.

Modus autem est, in quo quemadmodum, & quo animo factum sit, quæritur. Eius partes sunt, prudentia & imprudentia. Prudentiæ autẽ ratio quæritur ex ijs, quæ clàm, palàm, ui, persuasione fecerit. Imprudentia autem in purgationẽ confertur, cuius partes sunt inscientia, casus, necessitas, & in affectionem animi, hoc est molestiam, iracundiam, amorem, & cætera, quæ in simili genere uersantur. Facultates sunt, aut quibus facilius fit, aut sine quib. aliquid confici non potest.

Adiũctum negotio.

Adiunctum autem negotio id intelligitur, quod maius, & quod minus, & quod simile erit ei negotio, de quo agitur, & quo æquè magnum, & quod contrarium, & quod disparatum, & genus, & pars, & euentus. Maius, & minus, & æquè magnum, ex ui, & ex numero, & ex figura negotij, sicut ex statura corporis, consideratur. Simile autem ex specie comparabili, comparabile autem ex conferenda atq; assimulanda natura indicatur. Contrarium est, quod positum in genere diuerso, ab eodem, cui contrarium esse dicitur, plurimum distat, ut

frigus

frigus calori, uitæ mors. Disparatum autem est, id quod ab aliqua re per oppositionem negationis separatur, hoc modo, sapere & non sapere. Genus est, quod partes aliquas amplectitur, ut cupiditas. Pars est, quę subest generi, ut amor, auaritia. Euentus est alicuius exitus negotij, in quo quæri solet, quid ex quaque re euenerit, eueniat, euenturumq; sit. quare hoc in genere, ut commodius quid euenturum sit, antè animo colligi possit, quid quaque ex re soleat euenire, considerandum est, hoc modo: Ex arrogantia odium, ex insolentia arrogantia. Quarta autem pars est ex ijs, quas negotijs dicebamus esse attributas consecutio. In hac hæres quæruntur, quæ gestum negotium consequuntur. Primum quod factum est, quo id nomine appellari conueniat. Deinde eius facti qui sunt principes & inuentores, qui deniq; auctoritatis eius & inuentionis comprobatores atq; ęmuli. Deinde ecquæ ea de re, aut eius rei sit lex, consuetudo, actio, iudicium, scientia, artificium. Deinde natura eius euenire uulgo soleat, an insolenter ac rarò. Postea, homines id sua auctoritate comprobare, an offendi in his consueuerint, & cętera, quæ factum aliquod similiter confestim, aut ex interuallo solent consequi. Deinde postremò attendendum est, num quæ res ex ijs rebus, quæ sunt positæ in partibus honestatis aut utilitatis, consequantur, de quibus in deliberatiuo genere caussę distinctius erit dicendum. Ac negotijs quidem ferè res, eę, quas commemorauimus, sunt attributę. Omnis autem argumentatio, quæ ex ijs locis, quos cōmemorauimus, sumetur, aut proba- Argumentatio.

bilis, aut neceßaria debebit eße; etenim ut breuiter describamus, argumentatio uidetur esse inuentum ex aliquo genere, rem aliquam aut probabiliter ostendens, aut necessariè demonstrans. Necessariè demonstrantur ea, quę aliter, ac dicuntur, nec fieri, nec probari poßunt, hoc modo. Si peperit, cum uiro concubuit. Hoc genus argumentandi, quod in necessaria demonstratione uersatur, maximè tractatur in dicendo, aut per complexionem, aut per enumerationem, aut per simplicem conclusionem. Complexio est, in qua utrum concesseris, reprehenditur, ad hunc modum. Si improbus est, cur uteris? si improbus, cur accusas? Enumeratio est, in qua, pluribus rebus expositis, & cæteris infirmatis, una reliqua necessario confirmatur, hoc pacto. Necesse est, aut inimicitiarum caussa ab hoc esse occisum, aut metus, aut spei, aut alicuius amici gratia, aut, si horum nihil est, ab hoc eße occisum. nam sine caussa maleficium susceptum non potest. sed neque inimicitiæ fuerunt, nec metus ullus, nec spes ex morte illius alicuius commodi, neque ad amicum huius aliquem mors eius pertinebat, relinquitur igitur, ut ab hoc non sit occisus. Simplex autem conclusio ex neceßaria consecutione conficitur, hoc modo. Si uos me istud eo tempore fecisse dicitis, ego autem eo ipso tempore trans mare fui relinquitur, ut id, quod dicitis, non modo non fecerim, sed ne potuerim quidem facere. Atque hoc diligenter uidere oportebit ne quo pacto genus hoc refelli poßit, & ne confirmatio modum in se argumentationis solū habeat, & quandam similitudinem

Cóplexio.

Enumeratio.

Simplex conclusio.

neceſ-

necessariæ conclusionis, uerùm ipsa argumentatio ex necessaria ratione consistat. Probabile autem est id, quod ferè fieri solet, aut quod in opinione positum est, aut quod habet in se ad hæc quandam similitudinem, siue id falsum est, siue uerū. Verū in eo genere, quòd ferè solet fieri, probabile huiusmodi est: Si mater est, diligit filium: si auarus est, negligit iusiurandum. In eo autem, quod in opinione positū est, huiusmodi sunt probabilia: Impijs apud inferos pœnas esse præparatas: Eos, qui philosophiæ dent operam, non arbitrari Deos esse. Similitudo autem in contrarijs, & paribus, & in ijs rebus, quæ sub eandem cadunt rationem, maximè spectatur. In contrarijs, hoc modo: Nam si ijs, qui imprudenter læserunt, ignosci conuenit; ijs, qui necessariò profuerunt, haberi gratiam non oportet. Ex pari, sic: Nam ut locus sine portu, nauibus esse non potest tutus: sic animus sine fide, stabilis amicis nòn potest esse. In ijs rebus, q̄ sub eandem rationem cadunt. hoc modo probabile consideratur: Nam si Rhodijs turpe non est portorium locare, ne Hermacreonti quidem turpe est conducere. Hęc tum uera sunt, hoc pacto: Quoniam cicatrix est, fuit uulnus. Tum uerisimilia hoc modo: Si multus erat in calceis puluis, ex itinere eum uenire oportebat. Omne autem, ut certas quasdam in partes distribuamus, probabile quod sumitur ad argumentationem, aut signum est, aut credibile, aut iudicatum, aut comparabile. Signum est, quod sub sensum aliquem cadit, & quidam significat, quod ex ipso profectum uidetur, quòd aut antè fuerit,

Probabile.

Similitudo.

rit, aut in ipso negotio, aut post sit consecutum, & tamen indiget testimonij, & grauioris confirmationis, ut cruor, fuga, pallor, puluis, & quæ his sunt similia. Credibile est, quod sine ullo teste auditoris opinione firmatur, hoc modo: Nemo est, qui non liberos suos incolumes, & beatos esse cupiat. Iudicatum est res assensione, aut auctoritate, aut iudicio alicuius, aut aliquorum comprobata. Id tribus in generibus spectatur, religioso, communi, approbato. Religiosum est, quod iurati legibus iudicarunt. Commune est, quod omnes uulgò probarunt, & secuti sunt, huiusmodi, ut maioribus natu assurgatur, ut supplicium misereatur. Approbatum est, quod homines cùm dubium esset, quale haberi oporteret, sua constituerunt auctoritate, uelut Gracchi patris factum, quem populus R. ob id factum, quòd insciente collega in censura nihil gessit, post censuram consulem fecit. Comparabile autem est, quod in rebus diuersis similem aliquam rationem continet. Eius sunt partes tres, imago, collatio, exemplum. Imago est oratio demonstrans corporum, aut naturarum similitudinem. collatio est oratio rem cum re ex similitudine conferens. Exemplum est, quod rem auctoritate, aut casu alicuius hominis, aut negocij confirmat, aut infirmat. Horum exempla, & descriptiones in præceptis elocutionis cognoscentur. Ac fons quidem confirmationis, ut facultas tulit, apertus est, nec minus dilucidè, quàm rei natura ferebat, demonstratus est. Quemadmodum autem quæque constitutio, &

pars

pars constitutionis, & omnis controuersia, siue in ratione, siue in scripto uersetur, tractari debeat, & quæ in quasq; argumentationes conueniant, singillatim in secundo libro de unoquoque genere dicemus. In præsentia tantummodo numeros, & modos, & partes argumentandi confusè, & permistè dispersimus: post descriptè, & electè in genus quodq; causæ, quid cuiq; conueniat, ex hac copia digeremus. Atque inueniri quidē omnis ex his locis argumētatio poterit, inuētam exornari, & certas in partes distingui, & suauissimum est, & summè necessarium, & ab artis scriptoribus maximè neglectum. quare & de ea præceptione nobis, & in hoc loco dicendum uisum est, ut ad inuentionem argumenti absolutio quoq; argumentandi adiungeretur. Et magna cùm cura, & diligentia locus hic omnis considerandus est: quòd non rei solū magna utilitas est, sed præcipiendi quoq; summa difficultas.

OMNIS igitur argumentatio, aut per inductionem tractanda est, aut per ratiocinationem. Inductio, est oratio, quæ rebus non dubijs captat assensionem eius, qui cum instituta est: quibus assensionibus facit, ut illi dubia quædam res propter similitudinem earum rerum, quibus assensit, probetur uelut apud Socraticū Aeschinē demonstrat Socrates, cū Xenophontis uxorem, & cū ipso Xenophonte Aspasiam locutam. Dic mihi, quæso, Xenophontis uxor, si uicina tua melius habeat aurum, quàm tu habes; utrum illius, an tuum malis? Illius, inquit. Quòd si uestem, & cęterū ornatum muliebrē pretij Inductio.

maioris habeat, quam tu habes; tuumnè, an illius malis? Illius uerò, respondit. Age, inquit, si uirũ illa meliorẽ habeat, quã tu habes; utrũ ne tuũ, an illius malis? Hic mulier erubuit. Aspasia autem cum ipso Xenophonte sermonẽ instituit. Quæso, inquit, Xenophon, si uicinus tuus meliorem equum habeat, quam tuus est; tuum ne equum malis, an illius? Illius, inquit. Quòd si fundum meliorem habeat, quàm tu habes; utrum tandem fundum habere malis? Illum, inquit, meliorem scilicet. Quòd si uxorem meliorem habeat, quàm tu habes; utrum illius malis? Atqui hic Xenophon quoque ipse tacuit. Post Aspasia; Quoniam uterq; uestrum, inquit, id mihi solum non respondit, quod ego solùm audire uolueram; egomet dicam, quid uterq; cogitet. nam & tu mulier optimum uirum mauis habere, & tu Xenophon uxorem habere lectissimam maximè uis. quare nisi hoc perfeceritis, ut neque uir melior, neque fœmina lectior in terris sit; profectò id semper, quod optimum putabitis esse, multo maxime requiretis, ut & tu maritus sis, quàm optimæ mulieris, & hæc quàm optimo uiro nupta sit. Hic cum rebus non dubijs esset assensum, factum est propter similitudinem, ut etiam illud, quod dubium uidebatur, si quis separatim quæreret, id pro certo propter rationem rogandi concederetur. Hoc modo sermonis plurimũ Socrates usus est, propterea quòd nihil ipse afferre ad persuadendum uolebat, sed ex eo, quod sibi ille dederat, qui cum disputabat, aliquid conficere malebat, quod ille ex eo, quod iam concessisset, neces-

necessariò approbare deberet. Hoc in genere præcipiendum nobis uidetur. Primùm ut illud, quod inducemus per similitudinē, eiusmodi sit, ut sit necesse concedi. nam ex quo postulabimus nobis illud, quod dubium sit, concedi; dubium esse id ipsum non oportebit. Deinde illud, cuius confirmandi causa fiet inductio, uidendum est, ut simile ijs rebus sit, quas res quasi non dubias antè induxerimus. nam antè aliquid nobis concessum esse nihil proderit, si ei dissimile erit id, cuius caussa illud concedi primùm uoluerimus. Deinde non intelligat, quò spectent illæ primę inductiones, & ad quem sint exitum peruenturę. nam, qui uidet, si ei rei, quæ primò rogetur, rectè assenserit, illam quoque rem, quę sibi displiceat, esse necessariò concedendam, plerunque aut non respondendo, aut malè respondendo, longius procedere rogationem non sinit. quare ratione rogationis imprudens ab eo, quod concessit, ad id, quod non uult concedere, deducendus est. Extremum autem aut taceatur oportet, aut concedatur, aut negetur. Si negabitur, aut ostendenda est similitudo earum rerum, quæ antè cōcessæ sunt, aut alia utendū inductione. Si concedetur, concludenda est argumentatio. Si tacebitur, aut elicienda est responsio, aut, quoniā taciturnitas imitatur confessionem, pro eo, ac si concessum sit, concludere oportebit argumentationē. Ita fit hoc genus argumentandi tripertitū. Prima pars constat ex similitudine una pluribusue. Altera ex eo, quod concedi uolumus, cuius caussa similitudines adhibitę sunt. Tertia ex cōclusione, quę aut confirmat conces-

 sionem,

ſionem, aut, quid ex ea conficiatur, oſtendit. Sed quia non ſatis uidebitur alicui dilucidè demonſtratum, niſi quod ex ciuili cauſſarum genere exemplum ſubiecerimus; uidetur huiuſmodi quoq; utendũ exẽplo; non quo pceptio differat, aut aliter hoc in ſermone, atque in dicendo ſit utendum: ſed ut eorum uoluntati ſatisfiat, qui, quod aliquo in loco uiderint, alio in loco, niſi demonſtratum eſt, nequeunt cognoſcere. Ergo in hac cauſſa, q̃ apud Græcos eſt peruagata, quòd Epaminundas Thebanorum Imperator ei, qui ſibi ex lege ptor ſucceſſerat, exercitum non tradidit, & cùm paucos ipſe dies contra legem exercitum tenuiſſet, Lacedæmonios funditus uicit, poterit accuſator argumentatione uti per inductionem, cùm ſcriptum legis contra ſententiam defendat, ad hunc modum. Si iudices, id quod Epaminundas ait legis ſcriptorem ſenſiſſe, aſcribat ad legem, & addat exceptionem hanc, extra quam ſi quis reipub. cauſſa exercitum non tradiderit, patiemini? non opinor. Quòd ſi noſmetipſi, quod à ueſtra religione, & ſapientia remotiſſimum eſt, iſtius honoris cauſſa hanc eandem exceptionem, iniuſſu populi ad legem aſcribi iubeatis, populus Thebanus patieturne id fieri? profectò non patietur. Quod ergo aſcribi ad legem nefas eſt, id ſequi, quaſi aſcriptum ſit, rectum ne uobis uidetur? Noui ueſtram intelligentiam, non poteſt ita uideri iudices. Quòd ſi literis corrigi, neque ab illo, neque à uobis ſcriptoris uoluntas poteſt; uidete ne multò indignius ſit id re, & iudicio ueſtro mutari, quod ne uerbo quidem commutari poteſt.

Ac de inductione quidam satis in præsentia dictum uidetur. Nunc deinceps ratiocinationis uim & naturam consideremus. Ratiocinatio est oratio ex ipsa re probabile aliquid eliciens, quod expositum & per se cognitum sua se ui & ratione confirmet. Hoc de genere qui diligentius considerandum putauerunt, cùm idem usu dicendi sequerentur, paulùm in præcipiendi ratione dissenserunt: nam partim quinque eius partes eße dixerunt, partim non plus quam in tres partes poße distribui putauerunt. eorum controuersiam non incommodum uidetur cum utrorumque ratione exponere. nam & breuis est, & non eiusmodi, ut alteri prorsus nihil dicere putentur, ut locus hic nobis in dicendo minimè negligendus uidetur. Qui putant in quinque distribui partes oportere, aiunt primùm conuenire exponere summam argumentationis, ad hunc modum: Melius accurantur quæ consilio geruntur, quàm quæ sine consilio administrantur. Hanc primam partem numerant, eam deinceps rationibus uarijs, & quam copiosissimis uerbis approbari putant oportere, hoc modo: Domus ea, quæ ratione regitur, omnibus instructior est rebus, & apparatior, quàm ea, quæ temere & nullo consilio administratur. Exercitus is, cui præpositus est sapiens, & callidus imperator, omnibus partibus commodius regitur, quam is, qui stultitia & temeritate alicuius administratur. Eadem nauigij ratio est. nam nauis optimè cursum conficit ea, quæ scientissimo gubernatore utitur. Cùm propositio sit hoc pacto approbata, & duæ

Ratiocinatio.

De quinque partita distributione.

& duæ partes transierint ratiocinationis, tertia in parte aiunt, quod ostendere uelis, id ex ui propositionis oportere assumere, hoc pacto: Nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur. Huius aßumptionis quarto in loco aliam porrò inducunt approbationem, hoc modo: Nam & signorum ortus & obitus definitum quendam ordinem seruant; & annuę commutationes non modò quadam ex necessitate semper eodem modo fiunt, uerùm ad utilitates quoq; rerum omnium sunt accommodatæ, & diurnæ nocturnæq; uicissitudines nulla in re unquam mutatæ quicquam nocuerunt. quæ signo sunt omnia, non mediocri quodam consilio naturam mundi administrari. Quinto inducunt loco complexionem eã, quæ aut id infert solum, quod ex omnib. partibus cogitur, hoc modo: Consilio igitur mundus administratur: aut unum in locum cùm conduxerit breuiter propositionem, & assumptionem, id adiungit, quod ex his conficiatur, ad hunc modum: Quòd si melius geruntur ea, quæ consilio quàm quę sine consilio administrantur: nihil autem omnium rerum melius, quàm omnis mundus administratur: consilio igitur mundus administratur. Quinquepertitam igitur hoc pacto putant esse argumentationem. Qui autem tripertitam eßc dicunt, ij non aliter putant tractari oportere argumentationem, sed partitionem horum reprehendunt. negant enim neq; à propositione, neq; ab assumptione approbationes earum separari oportere, neq; propositionẽ absolutam, neq; assumptionẽ sibi perfectam uideri, quæ approbatione

confir-

confirmata non sit. quare, quas illi duas partes numerant, propositionem & approbationem, sibi unã partem uideri propositionem, quæ si approbata non sit, propositio non sit argumentationis. Item, quę ab illis assumptio & aßumptionis approbatio dicitur, eandem sibi assumptionem solam uideri. Ita fit, ut eadem ratione argumentatio tractata, alijs tripertita, alijs quinquepertita uideatur. Quare euenit, ut res non tam ad usum dicendi pertineat, quàm ad rationem preceptionis. Nobis autem commodior illa partitio uidetur eße, quæ in quinque partes distributa est, quam omnes ab Aristotele & Teophrasto profecti maximè secuti sunt. nam quemadmodum illud superius genus argumentandi, quod per inductionem sumitur, maximè Socrates & Socratici tractauerunt, sic hoc, quod per ratiocinationem expolitur, summè est ab Aristotele atq; Peripateticis & Theophrasto frequentatum, deinde à rhetoribus ijs, qui elegantissimi atque artificiosissimi putati sunt. Quare autem nobis illa magis partitio probetur, dicendum uidetur, ne temere secuti putemur, & breuiter dicendum, ne in huiusmodi rebus diutius, quàm ratio precipiendi postulat, commoremur. Si quadam in argumentatione satis est uti propositione, & non oportet adiungere approbationem propositioni, quadam autem in argumentatione infirma est propositio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum quiddam est à propositione approbatio, quod enim adiungi & separari ab aliquo potest, id non potest idem esse, quod est id, ad quod adiungitur, & à quo separatur.

Est au-

Est autem quędam argumentatio, in qua propositio non indiget approbatione, & quædam, in qua nihil ualet absque approbatione, ut ostendemus. separata est igitur à propositione approbatio. Ostendemus autem id, quod polliciti sumus, hoc modo: Quę præpositio in se quiddam continet perspicuum, & quod constare inter omnes necesse est, hanc uelle approbare & firmare nihil attinet. Ea est huiusmodi: Si quo die ista cædes Romę facta est, ego Athenis eo die fui, interesse in cæde non potui. Hoc quia perspicuè uerùm est, nihil attinet approbari. quare assumi statim oportet, hoc modo: Fui autem Athenis eo die. hoc si non constat, indiget approbationis. qua inducta, complexio consequetur, igitur in cæde intereße non potui. Est igitur quædam propositio, quæ non indiget approbatione, nam esse quidem quandam, quæ indigeat, quid attinet ostendere, quod cuius facilè perspicuum est? Quod si ita est, ex hoc & ex eo, quod proposueramus, hoc conficitur, separatum esse quiddam à propositione approbationem. Si autem ita est; falsum est non eße plus, quàm tripertitam argumentationem. Simili modo liquet alteram quoque approbationem separatam eße ab assumptione. nam si quadam in argumentatione satis est uti assumptione, & non oportet adiungere approbationem assumptioni, quadam autem in argumentatione infirma est aßumptio, nisi adiuncta sit approbatio, separatum quiddam est extra assumptionem approbatio. Est autem argumentatio quędam, in qua aßumptio non indiget approbationis, quædam

dam autem, in qua nihil ualet sine approbatione, ut ostendemus: separata est igitur ab assumptione approbatio. Ostendemus autem, quod polliciti sumus, hoc modo: Quæ perspicuam omnibus ueritatem continet assumptio, nihil indiget approbationis. ea est huiusmodi. Si oportet sapere, dare operam philosophię conuenit. hęc prępositio indiget approbationis. non enim perspicua est, neque constat inter omnes: propterea quòd multi nihil prodesse philosophiam, plerique etiam obeße arbitrantur. Assumptio perspicua est hęc. Oportet autem sapere: hoc autem quia ipsum ex re perspicitur, & uerum esse intelligitur, nihil attinet, approbari. Quare statim concludenda est argumentatio, igitur dare operam philosophię conuenit. Est ergo assumptio quædam, quæ approbationis non indiget. nam quandam indigere perspicuum est. separata est igitur ab assumptione approbatio. Falsum ergo est, non esse plus quàm tripertitam argumentationem. Atque ex his illud iam perspicuum est, esse quandam argumentationem, in qua neque propositio, neque assumptio indigeat approbationis huiusmodi, ut certum quiddam & breue exempli caussa ponamus. Si summopere sapientia petenda est, summopere stultitia uitanda est: summo autem opere sapientia petenda est: summo igitur opere stultitia uitanda est. Hic & assumptio, & propositio perspicua est, quare neutra quoque indiget approbatione. Ex his omnibus illud perspicuum est, approbationem tum adiungi, tum non adiungi. Ex quo cognoscitur, neque in propositione, neque in assum-

ptione

ptione cótineri approbationem, sed utranq; suo loco positam, uim suam tanquam certam & propriã obtinere. Quòd si ita est, commodè partiti sunt illi, qui in quinque partes distribuerunt argumentationem. Quinque sunt igitur partes eius argumentationis, quæ per ratiocinationem tractatur. Propositio, per quam breuiter locus is exponitur, ex quo omnis uis oportet emanet ratiocinationis. Propositionis approbatio, per quam id, quod breuiter expositum est, rationibus affirmatum, probabilius & apertius fit. Assumptio, per quam id, quod ex propositione ad ostendendum pertinet, assumitur. Assumptionis approbatio, per quam id, quod assumptum est, rationibus firmatur. Complexio, per quam id, quod conficitur ex omni argumentatione, breuiter exponitur. Quæ plurimas habet argumentatio partes, ea constat ex his quinque partibus. Secunda est quadripertita. Tertio tripertita. Dein bipertita, quòd in controuersia est. De unoquoque parte potest alicui uideri posse argumentationem consistere. Eorum igitur, quæ consistant, exempla ponemus, eorum, quæ dubia sunt, rationes afferemus. Quinquepertita argumentatio est huiusmodi: Omnes leges, iudices, ad commodum reip. referri oportet, & eas ex utilitate communi, nõ ex scriptione, quæ in literis est, interpretari. ea enim uirtute & sapientia maiores nostri fuerunt, ut in legibus scribendis nihil sibi aliud, nisi salutem, atq; utilitatem reip. proponerent. neque enim ipsi, quod obesset, scribere uolebant, & si scripsissent, cum esset intellectum, repudiatum iri legem intelli-

Argumentatio quinque partita.

ligebant. nemo enim leges legum caussa saluas esse uult, sed reipub. quòd ex legibus omnes respublicas optimè putant administrari. Quam ob rem igitur leges seruari oportet, ad eam caussam scripta omnia interpretari conuenit: hoc est, quoniam reipub. seruimus, ex reip. commodo atq; utilitate leges interpretemur. nam ut ex medicina nihil oportet putare proficisci, nisi quòd ad corporis utilitatem spectat, quoniam eius caussa est instituta: sic a legibus nihil conuenit arbitrari, nisi quod reip. conducat, proficisci, quoniam eius caussa sunt comparatæ. Ergo in hoc quoq; iudicio desinite literas legis perscrutari, & legem, ut æquū est, ex utilitate reip. considerate, quod hic fecit. Quid enim magis utile Thebanis fuit, quàm Lacedæmonios opprimi? Quid magis Epaminundā, Thebanorum imperatorem, quàm uictorię Thebanorum consulere decuit? Quid hūc tanta Thebanorum gloria, tam claro atq; exornato trophęo carius atq; antiquius habere conuenit? Scripto uidelicet legis omisso, scriptoris sententiam considerare debebat. Atq; hoc quidem satis consideratum est, nullam esse legem, nisi reip. caussa scriptam. Summam igitur amentiam esse existimabat, quod scriptum esse reip. salutis causa, id nō ex reip. salute interpretari. Quòd si leges omnes ad utilitatem reip. referri conuenit, hic autem salutem reip. profuit: profectò nō potest eodem facto, & communibus fortunis consuluisse, & legibus non obtemperasse. Quatuor autem partibus cōstat argumentatio, cùm aut proponimus, aut assumimus sine approbatione, id facere oportet, cum aut

pro-

propositio ex se intelligitur, aut assumptio perspicua est, & nullius approbationis indiget. Propositionis approbatione praeterita, quatuor ex partibus argumentatio tractatur ad hunc modum: Iudices, qui ex lege iurati iudicatis, legibus obtẽperare debetis. obtemperare autem legibus non potestis, nisi, quod scriptum est in lege, sequamini: quod enim certius legis scriptor testimonium uoluntatis suae relinquere potuit, quàm quòd ipse magna cum cura, atque diligentia scripsit? quòd si literae non extarent, magnopere eas requireremus, ut ex his scriptoris uoluntas cognosceretur, nec tamen Epaminundę permitteremus, nisi extra iudicium quidem esset, ut is nobis sententiam legis interpretaretur: nedum nunc istud patiamur, cum praesto lex sit, non ex eo, quod apertissimè scriptum est, sed ex eo, quod suae caussae conuenit, scriptoris uoluntatem interpretari. Quòd si uos iudices legibus obtemperare debetis, & id facere non potestis, nisi, quod scriptum est in lege, sequamini: quid caussae est, quin istum contra legem fecisse iudicetis? Assumptionis autem approbatione praeterita, quadripertita sic fiet argumentatio: qui saepenumero nos per fidem fefellerunt: eorum orationi fidem habere non debemus. si quid enim perfidia illorum detrimenti acceperimus: nemo erit praeter nosmetipsos, quem iure accusare possimus. ac primùm quidem decipi incommodum est, iterum stultum, tertium turpe. Carthaginienses autem persaepe iam nos fefellerunt: summa igitur amentia est in eorum fide spẽ habere, quorũ perfidia toties deceptus sis. Vtra-

que approbatione præterita, tripertita fit hoc pacto: Aut metuamus Carthaginienses oportet, si incolumes eos reliquerimus, aut eorum urbem diruamus, ac metuere quidem non oportet. restat igitur, ut urbem diruamus. Sunt autem qui putant nonnunquam posse complexione, & oportere supersederi, cùm id perspicuum sit, quod conficiatur ex ratiocinatione. Quod si fiat, bipertitam quoq; fieri argumentationem, hoc modo: Si peperit, uirgo non est: peperit autem. hic satis esse dicunt proponere, & assumere, quoniam perspicuum sit, quod conficiatur, complexionis rē non indigere. Nobis autem uidetur, & omnis ratiocinatio concludenda esse, & illud uitium, qđ illis displicet, magnopere uitandum, ne quod perspicuum sit, id in complexione inferamus. Hoc autem fieri poterit, si complexionum genera intelligantur. nā aut ita complectemur, ut in unū conducamus propositionem, & assumptionē, hoc modo: Quòd si leges omnes ad utilitatem reipublicę referri conuenit, hic autem saluti reipubl. profuit: profectò non potest eodem facto, & saluti communi consuluisse, & legibus non obtemperasse. Aut ita, ut ex contrario sententia conficiatur, hoc modo: Summa igitur amentia est, in eorum fide spem habere, quarum perfidia toties deceptus sis. Aut ita, ut id solum, quod conficitur, inferatur, ad hunc modum: Vrbem igitur diruamus. Aut ut id, qđ eam rē, quę conficitur sequatur necesse est, idest, huiusmodi. Si peperit, cum uiro concubuit, peperit autem. Conficitur hoc. Concubuit igitur cum uiro. Hoc si nolis inferre, & inferas

*uas, id quod sequitur, Fecit igitur incestum, & concluseris argumentationẽ, & perspicuam fugeris complexionem. Quare in longis argumentationibus ex conductionibus, aut ex contrario complecti oportet. in breuibus id solum, quod conficitur, exponere: in ijs, in quibus exitus perspicuus est, consecutione uti. Si qui autem ex una quoq; parte putabunt constare argumentationem, poterunt dicere sępe satis esse hoc modo argumentationem facere: Quoniam peperit, cum uiro concubuit: nam hoc nullius, neq; approbationis, * neque aßumptionis, uel eius approbationis, neque complexionis indigere uidetur. sed nobis ambiguitate nominis uidentur errare. Nam argumentatio nomine uno res duas significat, ideo quòd & inuentum aliquam in rem probabile, aut necessarium argumentatio uocatur, & eius inuenti artificiosa expolitio. quando igitur proferent aliquod huiusmodi: Quoniam peperit, cum uiro cõcubuit: inuentũ proferent, non expolitionem. nos autem de expolitionis partibus loquimur. nihil igitur ad hanc rem ratio illa pertinebit, atq; hac distinctione alia quoque, quæ uidebuntur officere huic partitioni, propulsabimus, si qui aut aßumptionem aliquando tolli poße putent, aut propositionem. quę si quid habet probabile, aut necessarium, quoquo modo commoueat auditorem necesse est. quòd si solùm spectaretur id, quod inuentum est, ac nihil, quo pacto tractaretur id, quod esset excogitatum, referret: nequaquam tantum inter summos oratores, & mediocres intereße existimaretur. Variare autem orationem magnope-*

* neq; cõplexionis indigere, &c.

Varianda oratio.

re

magnopere oportebit. nam omnibus in rebus similitudo est satietatis mater. Id fieri potuit, si non similiter semper ingrediamur in argumentationem. Nam primum omnium generibus ipsis distinguere conuenit orationem, hoc est tum inductione uti, tum ratiocinatione. Deinde in ipsa argumentatione non semper à propositione incipere, nec semper quinque partibus abuti, neq; eadem ratione expolire partitiones, sed tũ ab assumptione incipere licet, tum ab approbatione alterutra, tum utraq;, tum hoc, tum illo genere complexionis uti. Id ut perspiciatur, aut scribamus, aut in quolibet exemplo de ijs, quæ proposita sunt, hoc idem exerceamus, ut quàm facile sit factu. Ac de partibus quidem argumentationis satis nobis dictum uidetur. Illud autem uolumus intelligi, nos probè tenere, alijs quoq; rationibus tractari argumentationes in philosophia multis & obscuris, de quibus certum est artificium constitutum. Verùm illa nobis abhorrere ab usu oratorio uidentur. Quæ pertinere autem ad dicendum putamus, ea nos commodius, quàm cæteros attendiße non affirmamus, sed perquisitius & diligentius conscripsisse pollicemur. Nunc, ut instituimus, proficisci ordine ad reliqua pergemus.

De reprehensione.

REPREHENSIO *est, per quam argumentãdo aduersariorum confirmatio diluitur, aut infirmatur aut alleuatur. Hæc fonte inuentionis eodem utetur, quo utitur confirmatio, propterea quòd quib. ex locis aliqua res confirmari potest, ijsdem potest ex locis infirmari. nihil enim considerandum est in his*

N *omni-*

omnibus inuentionibus, nisi id, quod personis, aut negotijs, attributum est. Quare inuentionem & argumentationum expolitionem ex illis, quę ante praecepta sunt, hanc quoque in partem orationis transferri oportebit. Veruntamen ut quaedam pręceptio detur huius quoque partis, exponemus modos reprehensionis: quos qui obseruabunt, facilius ea, quę contradicentur, diluere aut infirmare poterunt. Omnis argumentatio reprehenditur, si aut ex ijs, quę sumpta sunt, non conceditur aliquod unum plura ue: aut, his concessis, complexio confici ex his negatur: aut si genus ipsum argumentationis uitiosum ostenditur: aut si contra firmam argumentationem alia aequè firma, aut firmior ponitur. Ex ijs, quae sumuntur, aliquid non conceditur cùm aut id, quod credibile dicunt negatur esse huiusmodi: aut, quid comparabile putant, dissimile ostenditur: aut iudicatum aliam in partem traducitur: aut omnino iudicatum improbatur: aut, quod signum esse aduersarij dixerunt, id eiusmodi negatur esse, aut si complexio, aut una, aut ex utraque parte reprehenditur, aut si enumeratio falsa ostenditur, aut si simplex conclusio falsi aliquid continere demonstratur. nam omne, quod sumitur ad argumentandum, siue pro probabili, siue pro necessariò necesse est sumatur ex his locis, ut antè ostendimus. Quod pro credibili sumptum erit, id infirmabitur, si aut perspicuè falsum erit, hoc modo. Nemo est qui non pecuniam, quàm sapientiam mali. aut ex contrario quoque credibile aliquid habebit, hoc modo. Quis est, qui non officij cupidior sit quàm pecunię?

Reprehēsionis modi.

cuniæ? Aut erit omnino incredibile, ut si quis, quem constet esse auarum, dicat alicuius mediocris officij causa se maximam pecuniam neglexisse. Aut si quod in quibusdam rebus aut hominibus accidit, id omnibus dicatur usu euenire, hoc pacto. Qui pauperes sunt, ijs antiquior officio pecunia est. Qui locus desertus est, in eo cędem factam eße oportet. In loco celebri homo occidi qui potuit? Aut si id, quod raro fit, fieri omnino negatur, ut Curius pro Fuluio. Nemo potest uno aspectu, neque præteriens in amorem incidere. Quod autem pro signo sumetur, id ex ijsdem locis, quibus confirmatur, infirmabitur. Nam in signo, primùm uerum esse ostendi oportet. Deinde eius esse rei signum proprium, qua de re agitur, ut cruorem cędis. Deinde factum eße, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit. Postremò sciße eum, de qua quæritur, eius rei legem & consuetudinem. nam eæ res sunt signo attributę, quas diligentius aperiemus, cùm separatim de ipsa coniecturali constitutione dicemus. Ergo horum unumquodque in reprehensione aut non esse signo, aut parum magnum esse, aut à se potius, quàm ab aduersarijs stare, aut omnino falsò dici, aut in aliam quoque suspicionem duci posse demonstrabitur. Cùm autem pro comparabili aliquid inducetur, quoniam id per similitudinem maximè tractatur, in reprehendendo conueniat, simile id negare eße quod conferetur ei, qui cum conferetur. Id fieri poterit, si demonstrabitur diuersum eße genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione; ac si quo in numero illud,

quòd per similitudinem afferetur, & quo in loco hoc genus, cuius caussa afferetur, haberi conueniat, osten detur. Deinde, quid res cum re differat, demonstrabitur, ex quo docebimus aliud de eo, quod comparabitur, & de eo, qui cum comparabitur, existimari oportere. Huius facultatis maximè indigemus, cum ea ipsa argumentatio, quę per inductionẽ tractatur, erit reprehendenda. Si iudicatum aliquod inferetur, quoniam id ex his locis maximè firmatur, laude eorum qui iudicarunt, similitudine eius rei, qua de agitur, ad eam rem, qua de iudicatum est, commemorando, non modò non esse reprehensum iudicium, sed ab omnibus approbatum, & demonstrando difficilius & maius fuisse id iudicatum, quod afferatur, quàm id, quod instet. Ex contrarijs locis, si res aut uera aut uerisimilis permittet, infirmari oportebit, atq; erit obseruandum diligenter, ne nihil ad id, quod agatur pertineat, id, quod iudicatum sit, & uidendum est, ne ea res proferatur, in qua sit offensum, ut de ipso, qui iudicarit, iudicium fieri uideatur. Oportet autem animaduertere, ne cùm aliter multa sint iudicata, solitarium aliquod, aut rarũ iudicatum afferatur. nam his rebus auctoritas iudicati maximè potest infirmari. Atque ea quidem argumenta, quæ quasi probabilia sumuntur, ad hunc modum tentari oportebit. Quæ uerò sicuti necessaria inducentur, ea si fortè imitabuntur modò necessariam argumentationem; neque erunt eiusmodi, sic reprehendentur. Primùm complexio, quę utrum concesseris, debet tollere, si uera est, nunquam reprehendetur, sin

falsa,

falsa, duobus modis, aut conuersione, aut alterius partis infirmatione. Conuersione, hoc modo:

Nam si ueretur, quid eum accuses, qui est probus?
Sin inuerecundum animi ingenium possidet,
Quid eum accuses, qui id parui auditu æstimet?

Hic siue uereri dixeris, siue non uereri, concludendum hoc putat, ut neges esse accusandum. Quod conuersione sic reprehendetur. Imo uerò accusandus est. nam si ueretur, accuses, non enim parui auditu æstimabit. sin inuerecundum animi ingenium possidet, tamen accuses, non enim probus est. Alterius autem partis infirmatione, hoc modo reprehendetur. Verum si ueretur, accusatione tua correctus ab errato recedet. Enumeratio uitiosa intelligitur, si aut præteritum quiddam dicemus quod uelimus concedere, aut infirmum aliquid annumeratum, quod aut contradici possit, aut caussa non sit quare non honestè possimus concedere. Præteritur quiddam in eiusmodi enumerationibus. Quoniam habes istum equum, aut emeris, oportet, aut hæreditate possideas, aut munere acceperis, aut domi tibi natus sit; aut si horum nihil est, surripueris necesse est. sed neque emisti, neque hæreditate uenit, neque domi natus est, neque donatus est, necesse est ergo surripueris. Hoc commodè reprehenditur, si dici possit ex hostibus æquus esse captus, cuius prædæ sectio non uenierit. quo illato, infirmatur enumeratio; quoniam id sit inductum, quod præteritum sit in enumeratione. Altero autem modo reprehendetur, si aut contra aliquid dicetur, hoc est, si exempli Enumeratio uitiosa.

caußa,ut in eodem uersemur, poterit ostendi hæreditate uenisse, aut si extremum illud non erit turpe concedere, ut si quis, cùm dixerint aduersarij. Aut insidias facere uoluisti, aut amico morem gessisti, aut cupiditate elatus es, amico se morem gessisse fateatur. Simplex autem conclusio reprehenditur, si id, quod sequitur, non uideatur necessario cum eo, quod antecessit, cohærede. nam hoc quidem. Si spiritum ducit, uiuit: si dies est, lucet: eiusmodi est, ut cum priore neceßariò posterius cohærere uideatur. Hoc aût, Si mater est, diligit: si aliquando peccauit, nunquam corrigetur: sic conueniet reprehendi, ut demonstretur non neceßariò cum priore posterius cohærere. Hoc genus, & cætera necessaria, & omnino omnis argumentatio, & eius reprehensio, maiorem quandam uim continet, & latius patet, quàm hic exponitur; sed eius artificij cognitio huiusmodi est, ut non ad huius artis partem aliquam adiungi possit, sed ipsa separatim longi temporis, & magnę, atq; arduæ cognitionis indigeat. Quare illa nobis alio tempore, atq; ad aliud institutum, si facultas erit, explicabuntur. Nunc his præceptionibus rhetorum ad usum oratorium contentos nos esse oportebit. Cùm igitur ex ijs, quæ sumuntur, aliquid non conceditur, sic infirmabitur. cùm autem his concessis, complexio ex his non conficitur, hęc erunt consideranda, num aliud conficiatur, aliud dicatur, hoc modo: Si cùm aliquis dicat se profectum esse ad exercitum, contraq; cum quis uelit hac argumẽtatione uti: si uenißes ad exercitum, a tribunis militaribus uisus eßes: non es

autem

autem uisus ad his, non es igitur profectus ac exercitum. Hic cum concesseris propositionem, & assumptionẽ, complexio est infirmanda, aliud enim quàm cogebatur, illatum est. Ac nũc quidem quò facilius res cognosceretur, perspicuo, & grandi uitio praeditum posuimus exemplum: sed saepe obscurius positum uitium pro uero probatur, cum aut parum memineris quod concesseris, aut ambiguum aliquod pro certo concesseris. Ambiguum si concesseris, ex ea parte, quam ipse intellexeris. eam partem si aduersarius ad aliam partem per complexionẽ uelit accommodare, demonstrare oportebit nõ ex eo, ꝙ ipse concesseris, sed ex eo, quod ille sumpserit, cõfici complexionem, ad hunc modum: Si pecuniae indigetis, pecuniam non habetis: si pecuniã non habetis, pauperes estis. Indigetis autem pecunia: mercaturae enim, nisi ita esset, operam non daretis, pauperes igitur estis. Hoc sic reprehenditur: Cũ dicebas, Si indigetis pecuniae pecuniam nõ habetis: hoc intelligebam, Si propter inopiam in egestate estis, pecuniam non habetis, & iccirco concedebam. Cum autem hoc sumebas, Indigetis autem pecuniae: illud accipiebam, Vultis autem pecunię plus habere. Ex quibus concessionibus non conficitur hoc, Pauperes igitur estis: conficeretur autem, si tibi primo quoque hoc concessissem, Qui pecuniam maiorem uellet habere, eum pecuniam non habere. Saepe autem oblitum putant quid concesseris, & iccirco id, quod non conficitur, quasi conficiatur, in conclusione infertur, hoc modo: Si ad illum hęreditas ueniebat,

uerisimile est ab illo esse necatum. Deinde hoc approbant plurimis uerbis, post assumunt, Ad illum autem hereditas ueniebat, deinde infertur, Ille igitur occidit. Id ex ijs, quæ sumpserat, non conficitur. Quare obseruare diligenter oportet, & quid sumatur, & quid ex his conficiatur. Ipsum autem genus argumentationis uitiosum his de caussis ostenditur, si aut in ipso uitium erat, aut si non ad id, quod instituitur, accommodabitur. Atq; in ipso uitium erit, si * omnino totum falsum erit, si commune, si uulgare, si leue, si remotum, si mala definitio, si controuersum, si perspicuum, si non concessum, si turpe, si offensũ, si contrariũ, si inconstans, si aduersũ. Falsum est, in quo perspicuè mendaciũ est hoc modo; Non potest esse sapiens, qui pecuniam negligit; Socrates autem pecuniam negligebat, non igitur sapiens erat. Commune est, quod nihilo magis ab aduersarijs, quàm à nobis facit, hoc modo; Iccirco, iudices, quia uerã caussam habebam, breui peroraui. Vulgare est, quod in aliam quoque rem nõ probabilem, si nunc concessum sit, transferri possit, hoc modo; Si ueram caussã non haberet, uobis se, iudices, non commisisset. Leue est, quod aut post tempus dicitur, hoc modo; Si in mentem uenisset, non commisisset, aut perspicuè rem turpem leui tegere uult defensione, hoc modo;

Cum te expectebant omnes, florentissimo
Regno reliqui, nunc desertum ab omnibus,
Summo periclo solũ ut restituam, paro.

Remotum est, quod ultrà quàm satis est, petitur hoc modo; Quòd si non P. Scipio Corneliam filiam

Tibe-

Vitia argumentationis.

* omnino falsum.

Falsum.

Cõmune.

Vulgare.

Leue.

Remotũ.

Tiberio Graccho collocasset, atq; ex ea duos Gracchos procreasset: tantæ seditiones natæ non essent. quara hoc incommodum Scipioni ascribendum uidetur. huiusmodi est illa quoque conquestio:

Vtinam ne in memore Pelio securibus
Cæsa cecidisset abiegna ad terram trabes.

Longius enim repetita est, quàm res postulabat.

Mala definitio est, cùm aut communia describit, hoc modo: Seditiosus est is, qui malus atq; inutilis est ciuis. Nam hoc non magis seditiosi, quàm ambitiosi, quàm calumniatoris, quàm alicuius improbi hominis uim describit. Aut falsum quiddam dicit, hoc pacto. Sapientia est pecuniæ acquirendę intelligentia. Aut aliquid non graue, nec magnum continens, sic: Stultitia est immensę gloriæ cupiditas. est hæc quidem stultitia, sed ex parte quadam, non ex omni genere definita. Controuersum est, in quo ad dubium demonstrandum, dubia caussa affertur, hoc modo. Definitio mala. Controuersum.

Eho tu, dij, quibus ex potestas, motus superum atque inferum,
Pacem inter sese conciliant, conferunt concordiam.

Perspicuum est, de quo non est controuersia; ut si quis cum Orestem accuset, planum faciat ab eo matrem esse occisam. Non concessum est, cùm id, quod augetur, in controuersia est, ut si quis, cum Vlyssem accuset, in hoc maximè commoretur: Indignum esse ab homine ignauissimo uirum fortissimum Aiacem necatum. Turpe est, quod, aut eo loco, in quo dicitur, aut eo homine, qui dicat, aut eo tempore, quo dicitur, aut ijs, qui audiunt, aut ea re, de qua Perspicuũ. Non concessum. Turpe.

agitur,

agitur, indignum propter inhonestam rem uidetur. Offensum est, quod eorum, qui audiunt, uoluntatem laedit, ut si quis apud equites Romanos cupidos iudicandi Caepionis legem iudiciariam laudet. Contrarium est, quod contra ea dicitur, quae ij, qui audiunt, fecerunt: ut si quis apud Alexandrum Macedonem contra aliquem urbis expugnatorem diceret nihil esse crudelius, quàm urbes diruere, cùm ipse Alexander Thebas diruisset. Inconstans est, quòd ab eodem de eadem re diuersè dicitur, ut si quis cùm dixerit, qui uirtutem habeat, eum nullius rei ad bene uiuendum indigere, neget postea sine bona ualetudine posse bene uiuere. Aut se amico adesse propter beneuolentiam: sperare enim aliquid commodi ad se peruenturum. Aduersum est, quod ipsi caussae aliqua ex parte officit, ut si quis hostium uim, & copias, & felicitatem augeat, cum ad pugnam milites hortetur. Si non ad id, quod instituitur, accommodabitur aliqua pars argumentationis, horum aliquo in uitio reperietur. Si plura pollicitus, pauciora demõstrabit, aut si cùm totum debebit ostendere, de parte aliqua loquatur, hoc modo: Mulierum genus auarum est: nam Eriphyle auro uiri uitam uendidit. Aut si non id, quod accusabitur, defendet: ut si quis, cum ambitus accusabitur manu se fortem esse, defendet, ut Amphion apud Euripidem. Item apud Pacuuium, qui uituperata musica, sapientiam laudat. Aut si res ex hominis uitio uituperabitur, ut si quis doctrinam ex alicuius docti uitijs reprehendat. Aut si quis, cum aliquem uolet laudare

Offensũ. Constãs. Cõtrariũ. Aduersũ.

de

de felicitate eius, non de uirtute dicat. Aut si quis rem cum re ita comparabit, ut alteram se non putet laudare, nisi alteram uituperarit, aut si alteram ita laudet, ut alterius non faciat mentionem, ut si quis cum aliqui delibcrent, bellum geratur, an non, pacem laudet omnino, nõ illud bellum inutile eße demonstret. Aut si cum de certa re queretur, de communi instituetur oratio. Aut si ratio alicuius rei reddetur falsa, hoc modo: Pecunia bonum est, propterea quòd ea maximè u tam beatam efficiat.

Aut si infirma, ut Plautus.

Amicum castigare ob meritam noxiam,
Immane est facinus, uerum in ętate utile.
Et conducibile: nam ego amicum hodie meum
Concastigabo pro commerita noxia.
Inuitus, ni id me inuitet ut faciam, fides.

Aut eadem, hoc modo: Maximum malum est auaritia, multos enim magnis incommodis afficit pecuniæ cupiditas. Aut parum idonea, hoc modo: Maximũ bonum est amicitia, plurimæ enim delectationes sunt in amicitia. Quartus modus erat reprehensionis, per quem contra firmam argumentationem æquè firma, aut firmior ponebatur. Hoc genus in deliberationibus maximè uersatur, cum aliquid quod contra dicatur, æquum esse concedimus; sed, id quod nos defendimus, necessarium esse demonstramus. Aut, cùm id, quod illi defendãt, utile esse fateamur: quod nos dicamus, demonstremus eße honestum. Ac de reprehensione hæc quidem existimauimus esse dicenda. Deinceps nunc de conclusione ponemus.

Quartus modus reprehensio ne.

mus. Hermagoras digressionẽ deinde, tũ postremam conclusionem ponit. In hac autẽ digressione ille putat oportere quandã inferri orationẽ a caussa atq; a iudicatione ipsa remotã, quæ aut sui laudẽ, aut aduersarij uituperationẽ cõtineat, aut in aliã caussam deducat, ex qua cõficiat aliquid confirmationis, aut reprehensionis, non argumentando, sed augendo per quandam amplificationem. Hanc si quis partẽ putarit orationis, sequatur licebit. nã & augendi, & laudandi, & uituperandi præcepta a nobis partim data sunt, partim suo loco dabuntur. nobis autem non placet hanc partem in numerũ reponi, q; de caussa digredi, nisi p locũ cõem displicet, quo de genere posterius est dicendũ, Laudes autem, & uituperationes non separatim placet tractari, sed in ipsis argumentationibus esse implicitas. Nunc de conclusione dicemus.

De cõclusione.

CONCLVSIO *est exitus, & determinatio totius orationis. Hęc habet partes tres, enumerationem, indignationem, conquestionem. Enumeratio est, per quam res dispersè, & diffusè dictæ, unum in locum coguntur, & reminiscendi caussa unum sub aspectum subijciuntur. Hæc si semper eodem modo tractabitur, perspicuè ab omnibus artificio quodam tractari intelligetur: sin uariè fiet, & hanc suspicionem, & satietatem uitare poterit. Quare tum oportebit ita facere, ut plerique faciunt propter facilitatem, singillatim unamquamque rem attingere, & ita omnes transire breuiter argumentationes: cum autem id, quod difficilius est, dicere quas partes exposueris in partitione: de quibus te pollicitus*

licitus sis dicturum, & reducere in memoriam, qui bus rationibus unamquanq; partem confirmaris, tum ab ijs, qui audiũt, quærere quid sit quod sibi uelle debeant demonstrari, hoc modo; Docuimus hoc, illud planum fecimus, ita simul & in memoriã redibit auditor, & putabit nihil esse præterea, quod debeat desiderare. Atque in his generibus (ut antè dictũ est) tum tuas argumentationes transire separatim, tum id, quod artificiosius est, cum tuis contrarias con iungere, & cùm tuam argumentationem dixeris, tum contra eam quod afferebatur, quemadmodum dilueris, ostendere. Ita perbreuem comparationem, auditoris memoria & de confirmatione; & de reprehensione redintegrabitur. Atque hæc alijs actionis quoque modis uariare oportebit. Nam tum ex tua persona enumerare possis, ut quid, & quo loco quidque dixerit, admoneas. tum uerò personam aut rem aliquam inducere, & enumerationem ei totam attribuere personam, hoc modo. Nam si legis scriptor existat, & quærat à uobis, quid dubitetis, quid possitis dicere, cum uobis hoc sit demonstratum. Atque hic item ut in nostra persona licebit aliàs singillatim transire omnes argumentationes, aliàs ad partitiones singula genera referre, aliàs ab auditore, quid desideret, quærere, aliàs hæc facere per comparationem suarum & contrariarum argumentationum. Res autem inducetur, si alicui rei huiusmodi, legi, loco, urbi, monumento attribuetur oratio per enumerationem, hoc modo; Quid si leges loqui poßent, nonne hæc apud nos

quære-

quærerentur? Quidnam amplius desideratis, iudices, cum uobis hoc & hoc planum factum sit? In hoc quoque genere omnibus eisdem modis uti licebit. Commune autem pceptum hoc datur ad enumerationem, ut ex unaquaque argumentatione, quoniam tota iterum dici non potest, id eligatur, quod erit grauissimum, & unumquodque quam breuissimè transeatur, ut memoria, non oratio renouata uideatur.

Indignatio.

Indignatio est oratio, per quam conficitur, ut in aliquem hominem magnum odium, aut in rem grauis offensio concitetur. In hoc genere illud primum intelligi uolumus, posse omnibus ex locis ijs quos in confirmandi præceptis posuimus, tractari indignationem. nam ex ijs rebus, quæ personis atque negotijs attributæ sunt, quæuis amplificationes & indignationes nasci possunt; sed tamen ea, quę separatim de indignatione pręcipi possunt, consideremus.

Loci indignationis

Primus locus sumitur ab auctoritate, cùm commemoramus, quantæ curæ res ea fuerit, aut Dijs immortalibus, aut eis, quorum auctoritas grauissima debeat esse. Qui locus sumetur ex sortibus, ex oraculis, uatibus ostentis, prodigijs, responsis, similibus rebus, item ex maioribus nostris, regibus, ciuitatibus, gentibus, hominibus sapientissimis, senatu, populo, legum scriptoribus. Secundus locus est, per quem illa res, ad quos pertineat, cum amplificatione per indignationem ostenditur, an ad omnes, an ad maiorem partem, quod atrocissimum est; an ad superiores, quales sunt ij quorum ex auctoritate indignatio sumitur; quod indignissimum est; an ad partes

animo,

animo fortuna; corpore, quod iniquissimum est; an ad inferiores, quod superbissimum est. Tertius locus est, per quem quærimus quid nam sit euenturum, si idem cæteri faciant: & simul ostendimus, huic si concessum sit, multos æmulos eiusdem audaciæ futuros: ex quo quid mali sit euenturum, demonstrabimus. Quartus locus est, per quem demonstramus multos alacres expectare quid statuatur, ut ex eo, quod uni conceßum sit, sibi quoque tali de re quid liceat, intelligere possint. Quintus locus est, per quem ostendimus cæteras res perperam constitutas, intellecta ueritate commutatas corrigi posset: hanc esse rem, quæ si sit semel iudicata, neque alio commutari iudicio, neque ulla potestate corrigi possit. Sextus locus est, per quem consultò & de industria factum esse demonstratur, & illud adiungitur, uoluntario maleficio ueniam dari non oportere, imprudentiæ concedi nonnunquam conuenire. Septimus locus est, per quem indignamur, quod tetrum, crudele, nefarium, tyrannicum factum eße dicamus, per uim, manum opulentiam, quę res ab legibus, ab ęquabili iure remotissima sit. Octauus locus est, per quem demonstramus non uulgare, neque factitatum esse, ne ab audacissimis quidem hominibus, id maleficium, de quo agitur, atque id à feris, quoque hominibus, & à barbaris gentibus, & immanibus bestijs remotum esse. Hæc erunt, quæ in parentes, liberos, coniuges, consanguineos, supplices crudeliter facta dicentur: & deinceps, si qua proferantur in maiores natu, in hospites, in uicinos, in amicos, in eos, in quibuscum uitam

tam egeris, in eos, apud quos educatus sis; in eos, a quibus eruditus; in mortuos, in miseros, & misericordia dignos, in homines claros, nobiles, & honore usos; in eos, qui neque lędere alium, nec se defendere potuerunt, ut in pueros, senes, mulieres, quibus omnibus acriter excitata indignatio summum in eum, qui uiolarit horum aliquid odium commouere poterit. Nonus locus est, per quem cum alijs, quæ constant esse peccata, hoc, quo de quæstio est, comparatur, & ita per contentionem quanto atrocius & indignius sit illud, de quo agitur, ostenditur. Decimus locus est, per quem omnia, quæ in negocio gerendo acta sunt, quæque post negotium consecuta sunt, cum uniuscuiusque indignatione & criminatione colligimus, & rem uerbis quàm maximè ante oculos eius, apud quem dicitur, ponimus, ut id, quod indignum est, perinde illi uideatur indignum, ac si ipse interfuerit, ac præsens uiderit. Vndecimus locus est, per quem ostendimus ab eo factum, a quo minimè oportuerit, & à quo, si alius faceret, prohiberi conueniret. Duodecimus locus est, per quē indignamur, quòd nobis hoc primis acciderit, nec alicui unquam usu euenerit. Tertiusdecimus locus est si cum iniuria contumelia iuncta demonstratur, per quem locum in superbiam & arrogantiam odium concitatur. Quartusdecimus locus est, per quem petimus ab ijs, qui audiunt, ut ad suas res nostras iniurias referāt, si ad pueros pertinebit, de liberis suis cogitent, si ad mulieres, de uxoribus, si ad senes, de patribus, aut parentibus. Quintusdecimus est locus, per quē dicemus

cemus inimicis quoq; ,& hostibus,ea,quę nobis acciderint,indigna uideri solere. Et indignatio quidē his ferè de locis grauissimè sumetur. Conquestionis autē huiusmodi de rebus partes petere oportebit. Conquestio est oratio auditorum misericordiam captans. Hac primum animum auditoris mitem & misericordem conficere oportet,quò facilius conquestione cōmoueri possit. Id locis communibus efficere oportebit, per quos fortunę uis in omnes, & hominum infirmitas ostenditur. qua ratione habita grauiter & sententiosè, maximè demittitur animus hominum, & ad misericordiam comparatur, cùm in alieno malo suam infirmitatem considerabit. Deinde primus locus est misericordiæ, per quem, quibus in bonis fuerint, & nunc quibus in malis sint, ostenditur. Secundus,qui in tempora tribuitur, per quē quibus in malis fuerint, & sint, & futuri sint, demonstratur. Tertius,per quem unumquodq; deploratur incommodum,ut in morte filij, pueritiæ delectatio,amor,spes,solatium,educatio, & si qua simili in genere quolibet de incommodo per conquestionem dici poterunt. Quartus, per quem res turpes, & humiles,& illiberales proferentur, & indignè ætate,genere, fortuna, pristino honore, beneficijs, quas passi perpessurine sint. Quintus est, per quem omnia ante oculos singillatim incommoda ponentur, ut uideatur is ,qui audit, uidere, & re quoq; ipsa,quasi adsit, non uerbis solùm ad misericordiam ducatur. Sextus, per quem pręter spem in miserijs demonstrasur esse,& cùm aliquid expecta-

ret, non modò id non adeptum esse, sed in summas miserias incidisse. Septimus, per quem ad ipsos, qui audiunt, similem casum conuertimus, & petimus, ut de suis liberis, aut parentib. aut aliquo, qui illis carus debeat esse, nos cùm uideant, recordentur. Octauus, per quem aliquid dicitur esse factum, quod non oportuerit, aut non factum, quod oportuerit, hoc modo, Non affui, non uidi, non postremum eius uocem audiui, non extremum eius spiritum excepti. Item, Inimicorum in manibus mortuus est, hostili in terra turpiter iacuit insepultus, à feris diu uexatus, communi quoque honore in morte caruit. Nonus, per quem oratio ad mutas & expertes animis res refertur, ut si ad equum, domum, uestem, sermonem alicuius accommodes, quib. animus eorum, qui audiunt, & aliquem dilexerunt, uehementer commouetur. Decimus, per quem inopia, infirmitas, solitudo demonstratur. Vndecimus, per quem aut liberorum, aut parentum, aut sui corporis sepeliendi, aut alicuius eiusmodi rei commendatio fit. Duodecimus, per quem disiunctio deploratur ab aliquo, cùm deducaris ab eo, qui cum libentissimè uixeris, ut à parente, filio, fratre, familiari. Tertiusdecimus, per quem cum indignatione conquerimur, quòd ab ijs, à quibus minimè conueniat, malè tractemur, propinquis, amicis, quibus benefecerimus, quos adiutores foro putauerimus, aut à quibus indignum est, ut seruis, libertis, clientibus, supplicibus. Quartusdecimus, qui per obsecrationem sumitur, in quo orantur modo illi, qui audiunt, humili & supplici oratione, ut misereantur. Quintus

tusdecimus, per quem non nostras, sed eorum, qui cari nobis debent esse, fortunas conqueri nos demonstramus. Sextusdecimus est, per quem animum nostrum in alios misericordem eße ostendimus, & tamen amplum & excelsum & patientem incommodorum esse, & futurum, si quid acciderit, demonstramus. nam sępe uirtus & magnificentia, in qua grauitas & auctoritas est, plus proficit ad misericordiam commouendam, quàm humilitas & obsecratio. commotis autem animis, diutius in conquestione morari non oportebit. Quemadmodum enim dixit rhetor Apollonius, Lacryma nihil citius arescit. Sed quoniã & satis, ut uidemur, de omnibus partibus orationis diximus, & huius uoluminis magnitudo longius proceßit; quæ sequũtur deinceps, in secundo lib. dicemus.

M. T. CICERONIS DE INVENTIONE

LIBER SECVNDVS.

CROTONIATAE *quondam, cũ florerent omnibus copijs, & in Italia cum in primis beati numerarentur, templum Iunonis, quod religiosissimè colebant, egregijs picturis locupletare uoluerunt. Itaq. Heracleoten Zeusim, qui tũ longè cæteris excellere pictoribus existimabatur, magno ꝑtio cõductũ adhibuerunt.*

runt. is & cęteras tabulas complures pinxit, quarum nonnulla pars usque ad nostram memoriam propter fani religionem remansit, & ,ut excellentem muliebris formæ pulchritudinem muta in sese imago contineret, Helenæ se pingere simulacrum uelle dixit. Quod Crotoniatæ, qui eum muliebri in corpore pingendo plurimum alijs præstare sæpe accepissent, libenter audierunt. putauerunt enim eum, si quo in genere plurimum posset, in eo magnopere elaborasset, egregium sibi opus illo in fano relicturum. neque tum eos illa opinio fefellit. nam Zeusis illico quæsiuit ab eis, quasnam uirgines formosas haberent. illi autem statim hominem duxerunt, in palæstram, atque ei pueros ostenderunt multos magna præditos dignitate. etenim quodam tempore Crotoniatæ multum omnibus corporum uiribus & dignitatibus antesteterunt, atque honestissimas ex gymnico certamine uictorias domum cum maxima laude retulerunt. Cum puerorum igitur formas & corpora magno hic opere miraretur. Horum, inquiunt illi, sorores sunt apud nos uirgines. quare, qua sint illę dignitate, potes ex his suspicari. Prębete igitur mihi quæso, inquit, ex istis uirginibus formosissimas, dum pingo id, quod pollicitus sum uobis, ut mutum in simulacrum ex animali exemplo ueritas transferatur. Tunc Crotoniatæ publico de consilio uirgines unum in locũ conduxerunt, & pictori quas uellet eligendi potestatem dederunt. ille autem quinque delegit, quarum nomina multi poetæ memorię tradiderunt, quòd eius essent iudicio probatæ, qui uerissimum pulchritudinis

habere

habere iudicium debuiſset. neque enim putauit omnia, quæ quæreret ad uetuſtatē, uno in corpore ſe reperire poſse, ideo quòd nihil ſimplici in genere omnibus ex partibus perfectum natura expoliuit. itaque, tanquam cęteris non ſit habitura quod largiatur, ſi uni cuncta conceſserit; aliud alij commodi aliquo adiuncto incommodo muneratur. quod quoniam nobis quoque uoluntatis accidit, ut artem dicendi perſcriberemus, non unum aliquod propoſuimus exemplū, cuius omnes partes, quocunq; eſsent in genere, exprimendæ nobis neceſsario uiderentur; ſed omnibus unum in locum coactis ſcriptoribus, quod quiſq; commodiſſimè præcipere uidebatur, excerpſimus, & ex uarijs ingenijs excellentiſſima quæq; libauimus. ex his enim, qui nomine, & memoria digni ſunt, nec nihil optimè, nec omnia pręclariſſimè quiſquam dicere nobis uidebatur: quapropter ſtultitia nobis uiſa eſt, aut a bene inuentis alicuius recedere, ſi quo in uitio eius offenderemur, aut ad uitia quoq; eius accedere, cuius aliquo bene pręcepto duceremur. Quod ſi in cæteris quoque ſtudijs a multis eligere homines commodiſſimum quodq;, quàm ſeſe uni alicui certo uellent addicere: minus in arrogantiā offenderent, non tantopere in uitijs perſeuerarent, aliquanto ex inſcitia leuius laborarent. Ac ſi par in nobis huius artis, atq; in illo picturę ſcientia fuiſset; fortaſse magis hoc ſuo in genere opus noſtrum, quàm ille in ſua pictura nobilis eniteret. Ex maiore enim copia nobis, quàm illi, fuit exemplorum eligendi poteſtas. ille una ex urbe, & ex eo numero uirginum, quæ tū erant, eligere

 potuit

potui, nobis omnium, quicunq; fuerunt ab ultimo principio huius præceptionis usq; ad hoc tempus, ex positis copijs, quodcunq; placeret, eligendi potestas fuit. Ac ueteres quidem scriptores artis usq; ab principe illo, atque inuentore Tysia repetitos, unum in locum conduxit Aristoteles, & nominatim cuiusque præcepta magna conquisita cura perspicuè scripsit, atq; enodata diligenter exposuit; ac tantùm inuentoribus ipsis suauitate, & breuitate dicendi præstitit, ut nemo illorum præcepta ex ipsorum libris cognoscat, sed omnes, qui, quod illi præcipiant, uelint intelligere, ad hunc, quasi ad quendam multò commodiorem explicatorem, reuertantur. Atque hic quidem ipse, & sese ipsum nobis, & eos, qui ante se fuerant, in medio posuit, ut cæteros, & seipsum per se cognosceremus. Ab hoc autem qui profecti sunt, quanquam in maximis philosophiæ partibus operæ plurimum consumpserunt, sicut & ipse, cuius instituta sequebantur, fecerat: tamen permulta nobis præcepta dicendi reliquerunt. Atque alij quoque alio ex fonte præceptores dicendi emanauerunt, qui item permultum ad dicendum, si quid ars proficit, opitulati sunt. nam fuit tempore eodem, quo Aristoteles, magnus & nobilis rhetor Isocrates, cuius ipsius quam constet esse artem, non inuenimus. Discipulorum autem, atque eorum, qui protinus ab hac sunt disciplina profecti, multa de arte præcepta reperimus. Ex his duabus diuersis, sicuti familijs, quarum altera cum uersaretur in philosophia, nonnullam rhetoricæ quoq; artis sibi curam assumebat, al-

tera uerò omnis indicendi erat studio, & præcep ic-ne occupata; unum quoddam est conflatum genus a posterioribus, qui ab utrisque ea, quæ commodè dici uidebantur, in suas artes contulerunt: quos ipsos simul, atq; illos superiores nos nobis omnes, quoad facultas tulit, propòsuimus, & ex nostro quoq; nonnihil in commune contulimus. Quòd si ea, quæ in his libris exponuntur, tantopere eligenda fuerunt, quanto studio electa sunt; profectò neq; nos; neque alios industriæ nostrę penitebit. sin autē temere aliquid alicuius præterijsse, aut non satis eleganter secuti uidebimur; docti ab aliquo facilè, & libenter sententiam commutabimus. non enim parum cognòsse, sed in parum cognito stultè, & diu perseuerasse turpe est: propterea quòd alterum communi hominum infirmitati, alterum singulari uniuscuiusque uitio est attributum. Quare nos quidem sine ulla affirmatione simul quærentes dubitanter unumquodque dicemus, ne, dum paruulum hoc consequimur, ut satis commodè hæc perscripsisse uideamur, illud amittamus, quod maximum est, ut ne cui rei temere, atque arroganter assenserimus. Verùm hoc quidem nos, & in hoc tempore, & in omni uita studiosè, quoad facultas feret, consequemur: nunc autem, ne longius oratio progressa uideatur, de reliquis, quæ præcipienda uidentur esse, dicemus. Igitur primus liber, exposito genere huius artis, & officio, & fine, & materia, & partibus, genera controuersiarum, & inuentiones, & constitutiones continebat; deinde partes orationibus, & in eas omnes omnia præcepta. Qua-

Epilogus dictorum in primo libro.

re cum in eo cæteris de rebus distinctius dictum sit, dispersè autem de confirmatione, & de reprehensione, nunc certos confirmandi & reprehendendi in singula caussarum genera locos tradendos arbitramur. Et quia, quo pacto tractari conueniret argumentationes, in libro primo non diligenter expositum est; hic tantum ipsa inuenta unamquanque in rem exponentur simpliciter sine ulla exornatione, ut ex hoc inuenta ipsa, ex superiore autem expolitio inuentorum petatur. Quare hæc, quæ nunc præcipientur, ad confirmationis & reprehensionis partes referre oportebit.

OMNIS & demonstratiua, & deliberatiua, & iudicialis caussa necesse est in aliquo eorum, q̃ ante expofita sunt, constitutionis genere uno pluribusue uersetur. Hoc quanquam ita est, tamen, cum communiter quædam de omnibus, præcipi possint, separatim quoque aliæ sunt cuiusque generis & diuersæ præceptiones. aliud enim laus, aut uituperatio, aliud sententiæ dictio, aliud accusatio, aut recusatio conficere debet. In iudicijs, quid æquum sit, quæritur. In demonstrationibus, quid honestum. In deliberationibus, ut nos arbitramur, quid honestum sit, & quid utile. Nā cæteri utilitatis modo fidem in suadendo & in dissuadendo exponi oportere arbitrati sunt. Quorum igitur generum fines & exitus diuersi sunt, eorum præcepta eadem esse non possunt. Neque nunc hoc dicimus, non easdem incidere constitutiones, ueruntamen oratio quædam ex ipso fine & genere caussæ nascitur, quæ pertineat ad uitæ alicuius

cuius demonstrationem, aut ad sententię dictionem. Quare nunc in exponendis controuersijs in iudiciali genere caussarum, & praeceptorum uersabimur. Ex quo pleraque in cętera quoque caußarum genera simili implicita controuersia nulla cum difficultate transferentur, post autem separatim de reliquis dicemus. Nunc à coniecturali constitutione proficiscemur, cuius exemplum sit hoc expositum. In itinere quidam proficiscentem ad mercatum quendam, & secum aliquantum nummorum ferentem est comitatus, cum hoc, ut ferè fit, in uia sermonem contulit, ex quo factum est, ut illud iter familiarius facere uellent, quare cùm in quandam tabernam diuertissent, simul cœnare, & in eodem loco somnum capere uoluerunt. cœnati discubuerunt ibidem. Caupo autem (nam ita dicitur post inuentum, cum in alio maleficio deprehensus esset) cùm illum alterum, uidelicet qui nummos haberet, animaduertisset, noctu, postquam illos arctius, ut fit, iam ex lassitudine dormire sensit, accessit, & alterius eorum, qui sine nummis erat, gladium propter appositum è uagina eduxit, & illum alterum occidit, nummos abstulit, gladium cruentum in uaginam recondidit, ipse sese in lectum suum recepit. Ille autem, cuius gladio occisio erat facta, multo ante lucem surrexit, comitem illum suum inclamauit semel & sæpius, illum somno impeditum non respondere existimauit, ipse gladiũ, & cætera, quæ secum attulerat, sustulit, solus profectus est. Caupo non multò post conclamauit hominem esse occisum, & cum quibusdam diuersorib. il-

De coniecturali.

lum.

lum, qui ante exierat, consequitur: in itinere hominem comprehendit, gladium eius è uagina educit, reperit cruentum: homo in urbem ab illis deducitur, ac reus fit. In hac intentio est criminis, Occidisti. Depulsio, Non occidi. Ex quibus constitutio est. Quæstio eadem in coniecturali, quæ iudicatio, Occideritne. Nunc exponemus locos, quorũ pars aliqua in omnem coniecturalem incidit controuersiam. Hoc autem & in horum locorum expositione, & in cæterorum oportebit attendere, non omnes in omnem caussam conuenire. ut enim omne nomen ex aliquibus, non ex omnibus literis scribitur: sic omnem in caussam non omnis argumentorum copia, sed eorum necessaria pars aliqua conueniet. Omnis igitur ex caussa, ex persona, ex facto ipso coniectura capienda est.

Caussa. Impulsio

Caußa distribuitur in impulsionem, & in ratiocinationem. Impulsio est, quæ sine cogitatione per quandã affectionẽ animi facere aliquid hortatur, ut amor, iracundia, ægritudo, uinolentia, & omnino omnia, in quibus animus ita uideatur affectus fuisse, ut rẽ perspicere cũ consilio, & cura non potuerit, & id, quod fecit, impetu quodã animi potius, quam cogitatione fecerit.

Ratiocinatio.

Ratiocinatio autem est diligens, & considerata faciendi aliquid, aut non faciendi excogitatio. Ea dicitur tum interfuiße, cùm aliquid faciendum, aut non faciendum certa de caußa uitaße, aut secutus eße animus uidetur, ut si amicitiæ quid caußa factum dicetur, si inimici ulciscendi, si metus, si gloriæ, si pecuniæ, si denique, ut omnia generatim amplectamur, alicuius retinendi, augendi,

di, adipiscendiue commodi, aut contra reijciendi, diminuendi, deuitandiue incommodi caussa. nam horum in genus alterutrum illa quoque incident, in quibus aut incommodum aliquod maioris uitandi incommodi caussa, aut maioris adipiscendi commodi suscipitur, aut commodum aliquod maioris adipiscendi commodi, aut maioris uitandi incommodi prateritur. Hic locus sicut aliquod fundamentum est huius constitutionis: nam nihil factum esse cuiquam probatur, nisi aliquid, quare factum sit, ostenditur. Ergo accusator: cum aliquid impulsione factum esse dicet, illum impetum, & quandam commotionem animi, affectionemq; uerbis, & sententijs amplificare debebit, & ostendere, quanta uis amoris sit, quanta animi perturbatio ex iracundia fiat, aut ex aliqua caussa earum, qua impulsum aliquem id fecisse dicet. Hic & exemplorum commemoratione, qui simili impulsu aliquid commiserint, & similitudinum collatione, & ipsius animi affectionis explicatione curandum est, ut non mirum uideatur, si quod ad facinus tali perturbatione commotus animus accesserit. Cum autem non impulsione, uerum ratiocinatione aliquem commisisse quid dicet, quid commodi sit secutus, aut quid incommodi fugerit, demonstrabit, & id augebit, quam maximè poterit, ut, quoad eius fieri possit, idonea, quã maximè caussa ad peccandũ hortata uideatur. Si gloriæ caussa, quantam gloriam consecuturam existimarit: Item si dominationis, si pecuniæ, si amicitia, si inimicitiarum, & omnino quicquid erit, quod caussę fuisse dicet, id summè

mè

mè augere debebit. Et hoc eum magnopere conſiderare oportebit, non quid in ueritate modò, uerùm etiam uehementius, quid in opinione eius, quem arguet, fuerit. nihil enim refert non fuiſſe, aut non eſſe aliquid commodi, aut incommodi, ſi oſtendi poteſt ei uiſum eſſe, qui arguatur. nam opinio dupliciter fallit homines, cum aut res aliuſmodi eſt, ac putatur; aut non is euentus eſt, quem arbitrati ſunt. Res aliuſmodi eſt tum, cùm aut id, quod bonum eſt, malum putant, aut contra, quod malum eſt, bonum: aut quod nec malum eſt, nec bonum, malum aut bonum: aut quod malum aut bonum eſt, nec malum, nec bonum. Hoc intellecto, ſi quis negabit ullam eſſe pecuniam fratris, aut amici uita, aut denique officio ſuo antiquiorem aut ſuauiorem, non erit hoc accuſatori negandum. nam in eum culpa, & ſummum odium transferetur, qui id, quod tam uerè, & piè dicetur, negabit. Verum illud dicendum erit, illi non eße ita uiſum, quod ſumi oportet ex ijs, quæ ad perſonam pertinent, de quo poſt dicendum eſt. Euentus autem tum fallit, cùm aliter accidit, atque ij, qui arguuntur, arbitrati eße dicuntur, ut ſi quis dicatur alium occidiße, ac uoluerit, quòd aut ſimilitudine, aut ſuſpicione, aut demonſtratione falſa deceptus ſit, aut eum necaſſe, cuius teſtamento non ſit hæres, quòd eius teſtamento ſe hæredem arbitratus ſit. non enim ex euentu cogitationem ſpectari oportere, ſed qua cogitatione, &, ſpe ad maleficium profectus ſit, conſiderare, & quo animo quid quiſque faciat, non quo caſu utatur, ad rem pertinere. In hoc autem

tem loco, caput illud erit accusatori, si demonstrarè poterit, alij nemini caussam fuisse faciendi. Secundarium, si tantam, aut tam idoneam nemini. Sin fuisse alijs quoq; caussa faciendi uidebitur, aut potestas alijs defuisse demonstranda est, aut facultas, aut uoluntas, Potestas, si aut nescisse, aut non affuisse, aut conficere aliquid non potuiße dicetur. Facultas, si ratio, adiutores, adiumenta, & cętera; quæ ad rem pertinebunt, defuisse alicui demonstrabuntur. Voluntas, si animus a talibus factis uacuus & integer esse dicetur. Postremò quas ad defensionem rationes reo dabimus, ijs accusator ad alios ex culpa eximendos abutetur. Verùm id breui faciendum est, & in unum multa sunt conducenda, ut ne alterius defendendi caussa hunc accusare, sed huius accusandi caussa defendere alterum uideatur. Atq; accusatori quidem hæc ferè sunt in caussa facienda & consideranda. Defensor autem ex contrario primùm impulsionem aut nullam fuisse dicet, aut si fuisse concedet, extenuabit, & paruulam quandam fuisse demonstrabit; aut non ex ea solere huiusmodi facta nasci docebit. Quo erit in loco demonstrandum, quæ uis & natura eius sit affectionis, qua impulsus aliquid reus commisisse dicetur, in quo & exempla, & similitudines erunt proferendæ, & ipsa diligenter natura eius affectionis quam leuissimè quietissimam ad partem explicanda, ut & res ipsa à facto crudeli & turbulento ad quoddam mitius & tranquillius traducatur, & oratio tamen ad animum eius, qui audiet, & ad animi quendam intimũ sensum accommo-

commodetur. Ratiocinationis autem suspiciones infirmabit, si aut commodum nullum fuisse, aut paruũ, aut alijs magis fuisse, aut nihilo sibi magis, quàm alijs, aut incommodum sibi maius, quàm commodum dicet, ut nequaquam fuerit illius commodi, quod expetitum dicatur, magnitudo, aut cum eo incommodo, quod acciderit, aut cum illo periculo, quod subeatur, comparanda, qui omnes loci similiter incommodi quoque uitatione tractabuntur. Sin accusator dixerit, eum id eße secutum, quod ei uisum sit commodum, aut id fugisse, quod putarit esse incommodum, quamquàm in falsa fuerit opinione, demonstrandum erit defensori, neminem tantæ eße stultitiæ, qui tali in re possit ueritatem ignorare. Quòd si id concedatur, illud non concéssum iri, nec dubitasse quidem hunc quid eius iuris eßet, sed id, quod falsum fuerit, sine ulla dubitatione pro falso, quod uerum pro uero probasse. Quod si dubitauerit, summæ fuiße amentiæ, dubia spe impulsum certum in periculum se committere. Quemadmodum autem accusator, cùm ab alijs culpam dimouebit, defensoris locis utetur, sic ijs locis, qui accusatori dati sunt, utetur reus, cùm in alios ab se crimen uolet transferre. Ex persona autem coniectura capietur, si eæ res, quę personis attributę sunt, diligenter considerabuntur, quas omnes in primo libro exposuimus. nam & de nomine nonnunquam aliquid suspicionis nascitur. nomen autem cùm dicimus, cognomen quoque intelligatur oportet. de hominis enim certo & proprio uocabulo agitur, ut si dicamus, iccirco

ali-

aliquem Caldum uocari, quòd temerario & repentino consilio sit, aut si ea de re hominibus Græcos imperitis uerba dedisse, quòd Clodius, aut Cæcilius, aut Mucius uocarentur. Et de natura licet aliquantulum ducere suspicionis, omnia enim hæc, uir an mulier, huius an illius ciuitatis sit, quibus sit maioribus, quibus consanguineis, qua ætate, quo animo, quo corpore, quæ naturę sunt attributa, ad aliquam coniecturam faciendam pertinebunt. Et ex uictu multa trahuntur suspiciones, cum, quemadmodum, & apud quos, & à quibus educatus, & eruditus sit, quęritur, & quibuscum uiuat, qua ratione uitæ, quo more domestico uiuat. Et ex fortuna sæpe argumentatio nascitur, cùm seruus, an liber, pecuniosus, an pauper, nobilis an ignobilis, felix an infelix, priuatus an cum potestate sit, aut fuerit, aut futurus sit, consideratur, aut denique aliquid eorum quęritur, quæ fortunę esse attributa intelliguntur. Habitus autem, quoniam in aliqua perfecta & constanti animi, aut corporis absolutione consistit; quo in genere est uirtus, scientia, & quæ contraria sunt, res ipsa causa posita docebit, ecquid hic quoque locus suspicionis ostendat. nam affectionis quidem ratio perspicuam solet præ se gerere coniecturam, ut amor, iracundia, molestia, propterea quòd & ipsorum uis intelligitur, & quę res harum aliquam rem consequantur, faciles cognitu sunt. Studium autem quoniam est assidua & uehemens, ad aliquam rem applicata magna cum uoluntate occupatio, facilè ex eo ducetur argumentatio, quam res ipsa desiderabit in caussa. Item ex

consi-

consilio sumetur aliquid suspicionis. nam consilium est aliquid faciendi, nō faciendiue excogitata ratio. Item facta, & casus, & orationes, quę sunt omnia (ut in confirmationis præceptis dictum est) in tria tempora distributa, facile erit uidere, ecquid afferant ad coniecturam confirmandam suspicionis. Ac personis quidem res ex sunt attributæ, ex quibus omnibus unum in locum coactis, accusatoris, erit improbatione hominis uti. nam caußa facti parum firmitudinis habet, nisi animus eius, qui insimulatur, in eam suspicionem adducetur, ut à tali culpa non uideatur abhorruisse. ut enim animum alicuius improbare nihil attinet, cùm caussa, quare peccauerit, non intercesserit, sic caussam peccati intercedere leue est, si animus nulli minus honest rationi affinis ostenditur. Quare uitam eius, quem arguit, ex antè factis accusator improbare debebit, & ostendere, si quo in pari antè peccato conuictus sit. Si id non poterit, si quam in similem ante suspicionem uenerit, ac maximè si fieri poterit, simili aliquo in genere eiusmodi caußa aliqua commotum peccasse, aut in ęquè magna re, aut in maiore, aut in minore, ut si quis pecunia dicat inductū fecisse, possit demonstrare, aliqua in re eius aliquod factum auarum. Item in omni caußa naturam, aut uictum, aut studium, aut fortunam, aut aliquid eorum, quæ personis attributa sunt, ad ea . caußam, qua commotum peccaße dicet, adiungere, at. ue ex dispari quoque genere culparum, si ex pari sumendi facultas non erit, improbare animū ad. .rsarij oportebit, ut si auaritia inductum arguas

guasfecisse, & auarum cum, quem accuses, demonstrare non possis, alijs affinem eßeuitijs doceas, & ex ea re non esse mirandum, qui in illa re turpis, aut cupidus, aut petulans fuerit, hac quoq; in re eum deliquisse. Quantum enim de honestate & auctoritate eius, qui arguitur, detractum est; tantum de facultate totius est defensionis diminutum. Si nulli affinis poterit uitio reus antè admißo demonstrari, locus inducetur ille, per quem hortandi iudices erunt, ut ueterem famam hominis nihil ad rem putent pertinere, nam eum antè celasse, nunc manifesto teneri: quare non oportere hanc rem ex superiori uita spectari: sed superiorem uitam ex hac re improbari, & aut potestatem antè peccandi non fuisse, aut caussam. Aut si hęc dici non poterunt, dicendum erit illud extremum, non esse mirum, si nunc primum deliquerit. nam neceße est eum, qui uelit peccare, aliquando primùm delinquere. Sin uita antè acta ignorabitur: hoc loco pterito, & cur ptereatur demonstrato, argumentis accusationem statim confirmare oportebit. Defensor autem primùm si poterit, debebit uitam eius, qui insimulabitur, quam honestissimam demonstrare. Id faciet, si ostendet aliqua eius nota & communia officia, quod genus in parentes, cognatos, amicos, affines, neceßarios: etiam q̃ magis rara, & eximia sunt, si ab eo cùm magno aliquo labore, aut periculo, aut utraq; re, cùm necesse non esset, officij caußa, aut in remp. aut in parentes, aut in aliquos eorum, qui modò expositi sunt, facta eße dicet. Deinde si nihil deliquisse, nulla cupiditate im-

peditum ab officio recessisse. Quòd eò confirmatius erit, si cum potestas impunè aliquid faciendi minus honestè fuisse dicetur, uoluntas ei faciendi demonstrabitur, absfuisse. Hoc autem ipsum genus erit eo firmius, si eo ipso in genere, quo arguitur, integer antea fuisse demonstrabitur, ut si cùm auaritiæ caussa fecisse arguatur, minimè omni in uita pecuniæ cupidus fuisse doceatur. Hic illa magna cum grauitate inducetur indignatio, iuncta conquestioni, per quam miserum facinus esse, & indignum demonstrabitur, cum animus omni in uita fuerit a uitijs remotissimus, eam caussam putare, quæ homines audaces in fraudem rapere soleat, castissimum quoque hominem ad peccandum potuiße impellere, aut iniquum esse, & optimo cuique perniciosissimum, non uitam honestè actam tali in tempore, quamplurimum prodesse, sed subita ex criminatione, quæ confingi facilè possit, non ex antè acta uita, quæ neque ad tempus fingi, neque ullo modo immutari possit, facere iudicium. Sin autem in antè acta uita aliquę turpitudines erunt, aut falsò uenisse in eam existimationem dicentur, aut ex aliquorum inuidia, aut obtrectatione, aut falsa opinione, aut imprudentiæ, necessitudini, aut persuasioni, adolescentiæ, aut alicui non malitiosę animi affectioni attribuentur, aut dissimili in genere uitiorum, ut animus non omnino integer, sed a tali culpa remotus esse uideatur. Ac si nullò modo uitæ turpitudo, aut infamia leniri poterit oratione, negare oportebit de uita eius, & moribus quæri, sed de eo crimine, quo de arguatur, quare, antè factis omissis, illud quod instet, agi

oportere. Ex facto autem ipso suspiciones ducentur, si totius administratio negotij ex omnibus partibus pertentabitur: atq; hæ suspiciones partim ex negotio separatim, partim communiter ex personis, atque ex negotio proficiscentur. Ex negotio duci poterunt, si eas res, q̃ negotijs attributę sunt, diligenter considerabimus. Ex ijs igitur in hanc constitutionem conuenire uidentur genera eorum omnia, partes generum pleręque. Videre igitur primùm oportebit, q̃ sint continentia cum ipso negotio, hoc est, quę ab re separari non possunt. Quo in loco satis erit diligenter considerare, quid sit ante rem factum, ex quo spes perficiendi nata, & faciendi facultas quæsita uideatur, quid in ipsa re gerenda, quid postea consecutum sit. Deinde ipsius est negotij gestio pertractanda. nam hoc genus earum rerum, quæ negotio attributæ sunt, secundo in loco nobis est expositum. Hoc ergo in genere spectabitur locus, tempus, occasio, facultas: quorum uniuscuiusque uis diligenter in confirmationis pręceptis explicata est. Quare, ne aut hic non admonuisse, aut ne eadem iterum dixiße uideamur, breuiter demonstrabimus, quid quaque in parte considerari oporteat. In loco igitur opportunitas, in tempore longinquitas, in occasione commoditas, ad faciendum idonea, in facultate copia & potestas earum rerum propter quas aliquid facilius fit, aut sine quibus omnino confici non potest, consideranda est. Deinde uidendum est quid adiunctum sit negotio, hoc est, quid maius, quid minus, quid æquè magnum sit, quid simile;

Suspiciones ex facto.

ex quibus coniectura q̃dam dicitur, si quemadmodum res maiores, minores æquè magnæ, & similesq; agi soleant, diligenter considerabitur. Quo in genere euentus quoque uidendus erit, hoc est, quid ex unaquaque re soleat euenire, magnopere considerandum est, ut metus, lętitia, titubatio. Quarta autem pars erat ex ijs, quas negotijs dicebamus eße attributas, consecutio. in ea q̃runtur ea, q̃ gestum negotium con festim, aut ex interuallo consequuntur in qua uidebimus ecquæ consuetudo sit, ecque lex, ecque actio, ecquod eius rei artificium sit, aut usus, aut exercitatio hominum, aut approbatio, aut offensio: ex quibus nonnunquam elicitur aliquid suspicionis. Sunt autem aliquæ suspiciones, quæ communiter, & ex negotiorum, & ex personarum attributionibus sumnntur. nam ex fortuna, & ex natura, & ex uictu, studio, factis, casu, orationibus, consilio, & ex habitu animi, aut corporis pleraque pertinent ad easdem res, quę rem credibilem, aut incredibilem facere poßunt, & cum facti suspicione iunguntur. Maximè enim quęri oportet in hac constitutione, Primùm potueritne aliquid fieri. Deinde ecquo ab alio potuerit. Deinde facultas, de qua antè diximus. Deinde utrum id facinus sit, quod pœ[illegible]tere fuerit neceße. Item quod spem celandi haberet; Deinde neceßitudo, in qua num necesse fuerit id aut fieri, aut ita fieri, quæritur. Quorum pars ad consilium pertinet, quod personis attributum est, ut in ea caussa quam exposuimus. Ante rem erit, quòd in itinere se tam familiariter applicauerit,

Euentus uidendus

Aliæ suspiciones.

uerit, quòd sermonis caussam quęsiuerit, quod simul diuerterit, dehinc cœnarit. In re, nox, somnus. Post rem, quod solus exierit, quod illum tam familiarem comitatum, tam æquo animo reliquerit, quod cruentum gladium habuerit. Horum pars ad consilium pertinet. quæritur enim, utrum uideatur diligenter ratio faciendi esse habita, & excogitata, an ita temere, ut non uerisimile sit quenquam tam temere ad maleficium accessisse. In quo quæritur, num quo alio modo commodius potuerit fieri, uel a fortuna administrari. nam sępe si pecuniæ adiumenta, si adiutores desint, facultas fuisse faciendi non uidetur. Hoc modo si diligenter attendamus, apta inter se esse intelligimus hæc, quæ negotijs, & illa, quæ personis sunt attributa. Hic neque facile est, neque necessarium distinguere, ut in superioribus partibus, quo pacto quidque accusatorem, & quo modo defensorem tractare oporteat. Nō necessarium, propterea quòd caussa posita, quid in quamq;, conueniat, res ipsa docebit eos, qui non omnia hic se inuenturos putabunt, sed ad ea, quæ præcepta sunt, comparationis modo quandam in commune mediocrem intelligentiam conferent. Non facile autem, quòd & infinitū est de tot reb. utranq; in partem singillatim de unaquaq; explicare, & aliàs aliter hæc in utrāq; partem caussæ solent conuenire. Quare considerare hęc, quæ exposuimus, oportebit. Facilius aūt ad inuentionē aīus incedet, si gesti negotij, & suam, & aduersarij narrationē sępe, & diligēter pertractabit, & quid quæque pars suspicionis habebit, eliciens con-

ſiderabit. Quare, quo conſilio, qua ſpe perficiendi quidq; factum ſit: cur hoc modo potius, quam illo: cur ab hoc potius, quam ab illo: cur nullo adiutore, aut cur hoc: cur nemo ſit conſcius, aut cur ſit, aut cur hic ſit: cur hoc ante factũ ſit, cur hoc ante factum nõ ſit: cur hoc in ipſo negotio, cur hoc poſt negotium: aut quid factum de induſtria, aut quid rem ipſam conſecutum ſit, conſtet ne oratio, aut cum re, aut ipſa ſecum: hoc huius ne rei ſit ſignum, an illius, an huius & illius, & utrius potius: quid factum ſit quod non oportuerit, aut non factum quod oportuerit. Cùm animus hac intentione omnes totius negotij partes conſiderabit, tum illi ipſi in medium conſeruati loci procedent, de quibus ante dictum eſt, & cum ex ſingulis, tum ex coniunctis argumenta certa naſcentur. Quorum argumentorũ pars probabili, pars neceſſario in genere uerſabitur. Accedunt autem ad coniecturam ſæpe quæſtiones, teſtimonia, rumores, quæ contra omnia uterque ſimili uia præceptorum torquere ad ſuæ cauſſæ commodum debebit. Nam & ex quæſtione ſuſpiciones, & ex teſtimonio, & ex rumore aliquo pari ratione, ut ex cauſſa, & ex perſona, & ex facto duci oportebit. Quare nobis, & ij uidentur errare, qui hoc genus ſuſpicionum artificij non putant indigere, & ij, qui aliter hoc de genere, ac de omni coniectura præcipiendum putant. omnis enim ijſdem ex locis coniectura ſumenda eſt. nam & eius, qui in quæſtione aliquid dixerit, & eius, qui in teſtimonio, & ipſius rumoris cauſſa, & ueritas ex ijſdem attributionib. reperietur. Omni autẽ in cauſſa

pars argumentorũ est adiuncta ei caussæ solum, quæ dicitur, & ab ipsa ita ducta, ut ab ea separatim in omnes eiusdem generis, caussas transferri non satis commodè possit. Pars autem est peruagatior, & aut in omnes eiusdem generis, aut in plerasq; caussas accommodata. Hęc ergo argumenta, quæ transferri in multas caussas possunt: locos cõmunes nominamus: nam locus communis, aut certæ rei quandam continet amplificationem; ut si quis hoc uelit ostendere, eum, qui parentem necarit, maximo supplicio eße dignum, quo loco, nisi perorata, & probata caußa, non est utendum. Aut dubię, quæ ex contrario quoq; habeat probabiles rationes argumentandi: ut suspicionibus credi oportere, & contra suspicionibus credi non oportere. Ac pars locorum communium, aut per indignationem, aut per conquestionem inducitur, de quibus ante dictum est: pars per aliquam probabilẽ utraq; ex partę rationem. Distinguitur autem oratio, atq; illustratur maximè rarò inducẽdis locis cõmunibus, & aliquo loco iam certioribus illis auditoribus, & argumẽtis cõfirmatis, nã & tũ cõceditur cõmune quiddã dicere, cùm diligenter aliquis proprius caussę locus tractatus est, & auditoris animus, aut renouatur ad ea, quę restant, ut omnibus iam dictis exuscitatur. omnia enim ornamenta elocutionis, in quibus, & suauitatis, & grauitatis plurimum consistit, & omnia, quę in inuentione uerborum, & sententiarum aliquid habent dignitatis, in communes locos conferuntur. Quare non, ut caussarum, sic oratorum quoque multorum communes loci sunt.

Defensoris loci.

nam nisi ab ijs, qui multa exercitatione magnam sibi, & uerborum, & sententiarum copiam compa-rauerint, tractari non potuerunt ornatè, & grauiter, quemadmodum natura ipsorum desiderat. Atq; hoc sit nobis dictum communiter de omni genere locorum communium. Nunc exponemus, in coniecturalem constitutionem qui loci communes incidere soleant. Suspicionibus credi oportere, & non oportere. Rumoribus credi oportere, & non oportere. Testibus credi oportere, & non oportere. Quæstionibus credi oportere, & non oportere. Vitam antè * actā
* dictam
spectari oportere, & non oportere. Eiusdem eße, qui in illa re peccarit, & hoc quoq; admisiße, & nō eße eiusdem. Maximè spectari caussam oportere, & non oportere. Atque hi quidem, & si qui eiusmodi ex proprio argumento communes loci nascentur. in contrarias partes diducentur. Certus autem locus est accusatoris, per quem auget facti atrocitatem, & alter, per quem negat malorum misereri oportere. Defensoris, per quem calumnia accusatorum cum indignatione ostenditur, & per quem cū cōquestione misericordia captatur. Hi, & cæteri omnes loci communes ex ijsdem præceptis sumuntur, [quibus] cæteræ argumētationes: sed illæ tenuius, & acutius, & subtilius tractantur; hi autē grauius, & ornatius, & cū uerbis, tū etiā sententijs excellentibus. in illis enim finis est, ut id, quod dicitur, uerū esse uideatur: in his tametsi hoc quoque uideri oportet, tamē finis est amplitudo. Nunc ad aliam constitutionem transeamus,

Constitutio definitiua.

CVM est nominis controuersia, quia uis uocabuli definienda

definienda uerbis est, constitutio definitiua dicitur. Eius generis exemplo nobis posita sit haec caussa. C. Flaminius, is, qui consul. remp. malè gessit bello Punico secundo, cùm tribunus pl. esset, inuito Senatu, & omnino contra uoluntatem omnium optimatum, per seditionem ad populum legem agrariam ferebat. hunc pater suus concilium plebis habentem de templo deduxit. accersitur maiestatis. Intẽtio est, Maiestatem minuisti, quòd tribunum pl. de templo deduxisti. Depulsio est, Non minui maiestatem. Quaestio est, Maiestatem ne minuerit. Ratio, In filium enim, quam habebam potestatem, ea usus sum. Rationis infirmatio, At enim qui patria potestate, hoc est priuata quadam, tribuniciam potestatem, hoc est populi potestatem infirmat, minuit is maiestatem. Iudicatio est, Minuatur is maiestatem, qui in tribuniciam potestatem patria potestate utatur. Ad hanc iudicationem argumentationes omnes afferri oportebit. Ac ne quis fortè arbitretur nos non intelligere aliam quoque incidere constitutionem in hanc caussam, eam nos partem solam sumimus, in qua praecepta nobis danda sunt. omnibus autem partibus hoc in libro explicatis, quiuis omni in caussa, si diligenter attendet, omnes uidebit constitutiones, & earum partes, & controuersias, si quae fortè in eas incident. nam de omnibus perscribemus. Primus ergo accusatoris locus est, eius nominis, cuius de ui quaeritur breuis, & aperta, & ex hominũ opinione definitio, hoc modo: Maiestatẽ minuere, est de dignitate, aut amplitudine, aut potestate populi,

li, aut eorum, quibus populus potestatem dedit, aliquid derogare, hoc sic breuiter expositum, plurib. uerbis est, & rationibus confirmandum, & ita esse, ut descripseris, ostendendum. Postea ad id, quod definieris, factum eius, qui accusabitur, adiungere oportebit, & ex eo, quod ostenderis esse; uerbi caussa, Maiestatem minuere, docere aduersarium maiestatem minuisse, & hunc locum totu communi loco confirmare, per quem ipsius facti atrocitas, aut indignitas, aut omnino culpa cum indignatione augeatur. Post erit infirmanda aduersariorum descriptio. Ea autem infirmabitur, si falsa demonstrabitur. hoc ex opinione hominum sumetur cùm quemadmodum & quibus in rebus homines in consuetudine scribendi, aut sermocinandi eo uerbo uti soleant, considerabitur. Item infirmabitur, si turpis, aut inutilis esse, ostendetur eius descriptionis approbatio; & si quę incommoda consecutura sint eo concesso, ostendetur. Id autem ex honestatis, & utilitatis partibus sumetur, de quibus in deliberationis præceptis exponemus, & si cum definitione nostra aduersariorum definitionem conferemus, & nostram ueram, honestam, utilē esse demonstrabimus, illorū contrà. Quæremus autem res, aut maiori, aut minori, aut pari in negotio similes, ex quibus affirmetur nostra descriptio. Iam si res plures erunt definiendæ, ut si queratur, fur sit, an sacrilegus, qui uasa ex priuato sacra surripuerit, erit utendum pluribus definitionibus. Deinde simili ratione caussa tractanda. Locus autem communis in eius malitiam, qui non modò rerum

Loci communes.

ue-

uerùm etiam uerborum poteſtatem ſibi arrogare conetur, ut & faciat quod uelit, & id, quod fecerit, quo uelit nomine apellet. Deinde defenſoris primus locus eſt, item nominis breuis & aperta, & ex opinione hominum deſcriptio, hoc modo: Maieſtatem minuere, eſt aliquid de rep. cùm poteſtatem non habeas, adminiſtrare. Deinde huius confirmatio eſt ſimilibus & exemplis, & rationibus. Poſtea ſui facti ab illa definitione ſeparatio. Deinde locus communis, per quem facti utilitas aut honeſtas adaugetur. Deinde ſequitur aduerſariorum definitionis reprehenſio, quæ iiſdem ex locis omnibus, quos accuſatori perſcripſimus, conficitur, & cætera poſt eadem præter communem locum inducentur. Locus autem communis erit defenſoris is, per quem indignabitur, accuſatorem ſui periculi cauſſa, non res ſolùm cõuertere, uerùm etiã uerba cõmutare conari. nam illi quidem communes loci qui aut calumniæ accuſatorẽ demonſtrandæ aut miſericordiæ captandæ, aut facti indignandi, aut à miſericordia deterrendi cauſſa ſumuntur, ex periculi magnitudine, non ex cauſſæ genere ducuntur. Quare non in omnem cauſſam, ſed in omne cauſſæ genus incidunt. eorum mentionem in coniecturali conſtitutione fecimus. Inductione autem eorum cum cauſſa poſtulabit, utemur.

Trãslatio & commutatio.

Cvm autem actio translationis aut commutationis indigere uidetur, quòd nõ aut is agit, quem oportet, aut cum eo, qui cum oportet, aut apud quos, qua lege, qua pœna, quo crimine, quo tempore oportet, conſtitutio tranſlatina appellatur. Huius nobis

exempla permulta opus sunt, si singula translationum genera quaeramus: sed quia ratio praeceptorum similis est, exemplorum multitudine supersedendum est. Atque in nostra quidem consuetudine multis de caussis fit, ut rarius incidant translationes. nam & praetoris exceptionibus multae excluduntur actiones; & ita ius ciuile habemus constitutum, ut a caussa cadat is, qui non, quemadmodum oportet, egerit. Quare in iure plerunq; uersantur, ibi enim & exceptiones postulantur, & quodammodo agendi potestas datur, & omnis conceptio priuatorum iudiciorum constituitur. In ipsis autẽ iudicijs rarius incidunt, & tamen, si quando incidunt, eiusmodi sunt, ut per se minus habeant firmitudinis, confirmentur autem assumpta alia aliqua constitutione. Vt in quodam iudicio, cùm ueneficii cuiusdam nomen esset delatum, & quia parricidij caussa subscripta esset, extra ordinem esset acceptum, cùm in accusatione alia quaedam crimina testibus, & argumentis confirmarentur, parricidij autem solum mentio facta esset, defensor in hoc ipso multum oportet & diu consistat, cùm de nece parentis nihil demonstratum sit, indignum facimus esse ea poena afficere eum, qua parricidae afficiuntur. Id autem, si damnaretur, fieri necesse esset quoniam, & id caussę subscriptum, & ex ea re nomen extra ordinem sit acceptũ. Ea igitur poena si affici reum non oporteat, damnari quoque non oportere, quoniam poena damnationem necessariò consequatur. Hic defensor poenae commutationem ex translatiuo genere inducẽdo, to-

tam infirmabit accuſationem. Veruntamen cæteris quoque criminibus defendendis coniecturali conſtitutione translationem confirmabit. Exemplum autem translationis in cauſſa nobis poſitum ſit huiuſmodi. Cùm ad uim faciendam quidam armati ueniſſent, armati contra p̃ſtò fuerunt, & cuidam equiti Romano quidam ex armatis reſiſtenti gladio manum præcidit. Agit is, cui manus præciſa eſt, iniuriarum: poſtulat is, qui cum agitur, a p̃tore exceptionem, extra quam in reum capitis præiudicium fiat. Hic is, qui agit, iudicium purum poſtulat: ille, qui cum agitur exceptionem addi ait oportere. Quæſtio eſt, excipiendum ſit, an non. Ratio, Non enim oportet in recuperatorio iudicio eius maleficij, de quo inter ſicarios q̃ritur, præiudicium fieri. Infirmatio rationis, eiuſmodi ſunt iniuriæ, ut de his indignum ſit non primo quoq; tempore iudicari. Iudicatio, Atrocitas iniuriarum, ſatiſne cauſſæ ſit, quare, dum de ea iudicetur, de aliquo maiore maleficio, de quo iudicium comparatum ſit, p̃iudicetur. atque exemplum quidem hoc eſt, in omni autem cauſſa ab utroque quęri oportebit, a quo & per quos, & quomodo, & quo tempore aut agi, aut iudicari; aut quid ſtatui de ea re conueniat. Id ex partibus iuris, de quibus poſt dicendum eſt, ſumi oportebit; & ratiocinari quid in ſimilibus rebus fieri ſoleat, & uidere utrum malitia quid aliud agatur, aliud ſimuletur, an ſtultitia, an neceſſitudine, quòd alio modo agi non poſſit, an occaſione agendi ſic ſit iudicium, aut actio conſtituta, an rectè ſine ulla re eiuſmodi res agatur. Locus autem

com-

communis contra eũ, qui translationem inducet, fugere iudicũ ac pœnam, quia causæ diffidat. A trãslatione autem omniũ fore perturbationem, si non ita res agatur, & in iudiciũ ueniat, quo pacto oporteat: hoc est, si aut, cum eo agatur, qui cũ nõ oporteat aut alia pœna, alio crimine: alio tempore, atq; hanc rationem ad perturbationem iudiciorum omnium pertinere. Tres igitur eę constitutiones, quæ partes non habent, ad hunc modum tractabuntur. Nunc generalem constitutionem & partes eius consideremus.

Constitutio generalis.

C V M *& facto, & facti nomine cõcesso, neq; ulla actionis illata controuersia, uis & natura & genus negotij ipsius q̃ritur, constitutionem generalem appellamus. Huius primas esse partes duas nobis uideri diximus, negotialem & iuridicialem. Negotialis est, q̃ in ipso negotio iuris ciuilis habet implicitam controuersiam. Ea est huiusmodi. Quidam pupillum hæredem fecit. pupillus autem antè mortuus est, quàm in suam tutelam ueniret. De hæreditate ea, q̃ pupillo uenit, inter eos, qui patris pupilli hęredes secundi sunt, & inter agnatos pupilli controuersia est possessio hæredum secũdorum est. Intentio est agnatorũ. Nostra pecunia est, de qua is, cuius agnati sumus, testatus non est. Depulsio est. Imò nostra qui hęredes secundi testamento patris sumus. Quęstio est. Vtrum sit. Ratio est, Pater enim & sibi & filio testamentum scripsit, dum is pupillus esset. Quare, q̃ filij fuerunt: testamento patris nostra fiant necesse est. Infirmatio est rationis, Immò pater sibi scripsit, & secundum hæredem non filio, sed sibi iussit esse. Quare*

Negotialis constitutio.

re pterquam quòd ipsius fuit in testamento, ullius uestrum esse non potest. Indicatio, Possit ne quisquam de filij pupilli re testari. An hæredes secundi ipsius patris familiàs, non filij, quoque eius pupilli hæredes sint. Atque hoc non alienum est, quod ad multa pertineat, ne aut nusquam, aut usquequaque dicatur, hic admonere. Sunt caussæ, quæ plures habent rationes, in simplici constitutione, quod fit, cùm id quod factum est, aut quod defenditur, pluribus de caussis rectum, aut probabile uideri potest, ut in hac ipsa caussa. Supponatur enim ab hæredibus hęc ratio, Vnius enim pecunię plures dissimilibus de caussis hæredes esse non possunt, nec unquam factum est, ut eiusdem pecunię alius testamento, alius lege hæres esset. Infirmatio autem hæc erit, Non est una pecunia, propterea quòd altera iam erat pupilli aduenticia, cuius hæres non illo in tempore in testamento quisquam scriptus erat, si quid pupillo accidisset, & de altera patris etiam nunc mortui uoluntas plurimùm ualebat quæ iam mortuo pupillo suis hæredibus concedebat. Iudicatio est, Vna ne pecunia fuerit, ac si hac erũt usi infirmatione, Posse plures esse unius hæredes pecuniæ dissimilibus de caussis, de eo ipso iudicatio nascitur, Possint ne eiusdem pecuniæ plures dissimilibus generibus esse hæredes. Ergo una in constitutione intellectum est, quomodo & rationes & rationum infirmationes, & pterea iudicationes plures fiant. Nunc huius generis pcepta uideamus. Vtrisque aut etiam omnib. si plures ambigent, ius ex quibus rebus cõstet est considerandum. Initium ergo eius ab natura dictũ

uidetur

Ius naturæ.

uidetur, q̃dam aũt ex utilitatis ratione, aut perspicua nobis, aut obscura in consuetudinem uenisse: post aũt approbata q̃dam aut a consuetudine, aut uerò utilia uisa, legibus esse firmata. Ac naturæ quidem ius est, quod nobis non opinio, sed q̃dam innata uis afferat, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religionem, eam, q̃ in metu & cæremonia deorum sit, appellant. Pietatem, q̃ erga patriam, aut parentes, aut alios sanguine coniunctos officium conseruare moneat. Gratiam, q̃ in memoria, & remuneratione officiorum & honorum & amicitiarum obseruantiam teneat. Vindicationem, per quam uim & contumeliam defendendo, aut ulciscendo propulsamus a nobis, & a nostris, qui nobis esse cari debent, & per quam peccata punimus. Obseruantiam, per quam ętate, aut sapientia, aut honore, aut aliqua dignitate antecedentes reueremur, & colimus. Veritatem, per quam damus operam, nequid aliter, quàm confirmauerimus, fiat, aut factum, aut futurum sit. Ac naturę quidem iura minus ipsa q̃runtur ad hanc controuersiam, quòd neq; in hoc ciuili iure uersantur, & a uulgari intelligentia remotiora sunt: ad similitudinem uerò aliquam, aut ad rem amplificandam sæpe sunt inferenda. Consuetudinis autem ius esse putatur id, quod uoluntate omnium sine lege uetustas comprobarit. in ea autem iura sunt q̃dam ipsa iam certa propter uetustatem, quo in genere & alia sunt multa, & eorum multo maxima pars, q̃ prætores edicere consueuerunt. Quædam autem genera iuris iam certa consuetudine

Ius cõsuetudinis.

tudine

tud'ne facta sunt. quod genus pactum, par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit, quod iam ita iustũ putatur, ut iuri ꝓstare dicatur. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo iam antè sententia alicuius, aut aliquorum constitutum est. Iam iura legitima ex legibus cognosci oportebit. His ergo ex partibus iuris quidquid aut ex ipsa re, aut ex simili, aut ex maiore, aut ex minore nasci uidebitur, quenq; attendere, atque elicere pertentando unamquanque partem iuris oportebit. Locorum autem communium, quoniam (ut antè dictum est) duo sunt genera, quorũ alterum dubię rei, alterum certæ continet amplificationem, quid ipsa caussa det, & quid augeri per communem locum possit, & oporteat considerabitur. nam certi, qui in omnes incidant, loci ꝓscribi non possunt: in plerisque fortasse ab auctoritate iurisconsultorum, & contra auctoritatem dici oportebit. Attendendũ est autem in hac & in omnibus, num quos locos communes, præter eos, quos exposuimus, ipsa res ostendat. Nunc iuridiciale genus, & partes eius consideremus.

IVRIDICIALIS *est, in qua æqui & iniqui natura, & ꝓmij, aut pœnæ ratio quæritur. Huius partes sunt duę, quarũ alteram absolutam, alteram aßumptiuam nominamus. Absoluta est, quæ ipsa in se non ut negotialis implicitè & absconditè, sed patentius, & expeditius recti, & non recti quæstionem cõtinet. Ea est huiusmodi. Cum Thebani Lacedęmonios bello superauißent, & ferè mos eßet Graijs, cũ inter se bellum gessissent, ut ij, qui uicißent trophæũ aliquod in finibus statuerent uictoriæ modo in præsentia decla-* Iuridicialis. Absoluta

randæ caussa, non ut in perpetuum belli memoria maneret, æneum statuerunt trophæum. Accusantur apud Amphictyonas, id est, apud commune Græciæ concilium. Intentio est, Non oportuit, Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne, Ratio est, Eam enim ex bello gloriam uirtute peperimus, ut eius æterna insignia posteris nostris relinquere uellemus. Infirmatio est, Attamen æternum inimicitiarum monumentum Graios de Graijs statuere non oportet. Iudicatio est, Cum summæ uirtutis celebrandæ caussa Graij de Graijs æternum inimicitiarum monumentū statuerint, rectene, an contra fecerint. Hanc ideo rationem subiecimus, ut hoc caußæ genus ipsum, de quo agimus, cognosceretur. nam si eam supposuißemus, qua fortasse usi sunt. Non enim iustè, neque piè bellum gessistis, in relationem criminis delaberemur, de qua post loquemur. Vtrunque autem caussæ genus in hanc caußam incidere perspicuum est. In hanc argumentationes ex ijsdem locis sumendæ sunt, atque in caußam negotialem, de qua ante dictum est. Locos autem communes & ex caußa ipsa, si quid inerit indignationis, aut conquestionis, & ex iuris utilitate & natura multos & grades sumere licebit, & oportebit, si caussæ dignitas uidebitur postulare. Nunc aßumptiuam partem iudicialis consideremus. Assumptiua igitur tunc dicitur, cum ipsum ex se factum probari non potest, aliquo autem foris adiuncto argumento defenditur. Eius partes sunt quatuor, comparatio, relatio criminis, remotio criminis, concessio. Comparatio est, cùm aliquod factum

ctum, quod per se ipsum non sit probandum, ex eo, cuius id caussa factum est, defenditur. Ea est huiusmodi. Quidam imperator, cum ab hostibus circunsideretur, neq; effugere ullo modo posset depactus est cum eis, ut arma & impedimenta relinqueret, milites educeret, itaque fecit: armis & impedimentis amissis, preter spem milites conseruauit. Accusatur maiestatis. Incurrit huc definitio * sed nos hunc locum, de quo agimus, cõsideremus. Intẽtio est, Non oportuit arma & impedimenta relinquere. Depulsio est, Oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est Milites enim oẽs perijssent. Infirmatio est, aut coniecturalis, Non perijssent, aut altera coniecturalis, Non ideo fecisti. Ex quib. sunt indicationes, Perijssent ne: &, Ideo ne fecerit: aut hæc comparatiua, cuius nunc indigemus, At enim satius fuit amittere milites, quam arma & impedimenta hostib. cõcedere. Ex qua iudicatio nascitur. Cum omnes perituri milites essent, nisi ad hanc pactionem uenissent, utrum satius fuerit amittere milites, an ad hãc cõditionẽ uenire. Hoc caussę genus ex his locis tractari conueniet. Oportebit adhibere cæterarum quoq; constitutionũ rationem atq; præcepta, ac maximè coniecturis faciendis infirmare illud, quod cum eo, quod crimini dabitur, ij, qui accusabũtur, comparabunt: Id fiet, si aut id, quod dicent defensores futurũ fuisse nisi id factum esset, quo de facto iudicium est, futurum fuisse negabitur, aut si alia ratione, & aliam ob caußam, ac dicet se reus fecisse, demonstrabitur eße factũ. Eius rei confirmatio, & itẽ contraria de parte infirmatio ex coniecturali constitutione sumetur. Sin

Quid sit lædere maiestatem.

autem certo nomine maleficij, uocabitur in iudicium sicut in hac caussa (nam maiestatis accersitur) definitione & definitionis pceptis uti oportebit. Atq; hęc quidem plerunque in hoc genere incidunt, ut coniectura & definitione utendum sit. Sin aliud quoq; aliquod genus incidet, eius generis pcepta licebit huc pari ratione transferre. nam accusatori maximè est in hoc elaborandum, ut id ipsum factum, propter quod sibi reus concedi putat oportere, quamplurimis infirmet rationibus. quod facile est, si quamplurimis constitutionibus aggrediatur id improbare. Ipsa autem comparatio separata a cæteris generibus controuersiarũ si ex sua ui considerabitur, si illud, quod comparabitur, aut non honestum, aut non utile, aut non necessarium fuisse, aut non tantopere utile, aut non tantopere honestum, aut non tantopere neceßarium fuisse demonstrabitur. Deinde oportet accusatorem illud, quod ipse arguat, ab eo, quod defensor comparat, separare. Id autem facit, si demonstrabit non ita fieri solere, neq; oportere, neq; esse rationem, quare hoc propter hoc fiat, ut propter salutem militũ ea, quæ salutis caussa comparata sunt, hostibus tradãtur. Postea comparare oportebit cũ beneficio maleficiũ, & omnino id, quod arguitur, cum eo, quod factum ab defensore laudatur, aut faciendum fuisse demonstratur, contendere & hoc extenuando, maleficij magnitudinem simul adaugere. Id fieri poterit, si demonstrabitur, honestius, utilius, magis necessarium fuisse illud, quod uitarit reus, quàm illud, quod fecerit. Honesti autem & utilis & necessarij uis & natura in

deliberationis præceptis cognoſcetur. Deinde oportebit ipſam illam comparatiuam iudicationem exponere tanquam cauſſam deliberatiuam, & de ea ex deliberationis præceptis deinceps dicere. Sit enim hęc iudicatio, quam antè expoſuimus: Cùm omnes perituri milites eſſent, niſi ad hanc pactionem ueniſſent, utrum ſatius fuerit perire milites, an ad hanc pactionem uenire? Hoc ex locis deliberationis, quaſi aliquam in conſultationem res ueniat, tractari oportebit. Defenſor autem, quibus in locis ab accuſatore aliæ conſtitutiones erunt inductę, in ijs ipſe quoque ex ijſdem conſtitutionibus defenſionem comparabit. cæteros autem omnes locos, qui ad ipſam comparationem pertinebunt, ex contrario tractabit. Loci autem communes erunt accuſatoris, in eum, qui cùm de facto turpi aliquo, aut inutili, aut utroq; fateatur, quærat tamen aliquam defenſionẽ, & facti inutilitatem, aut turpitudinem cum indignatione proferre. Defenſoris eſt, nullum factum inutile, neq; turpe, neque item utile, neque honeſtum putari oportere, niſi quo animo, quo tempore, qua de cauſſa factum ſit, intelligatur. Qui locus ita communis eſt, ut bene tractatus in hac cauſſa, magno ad perſuadendum momento futurus ſit. Et alter locus, per quem magna cum amplificatione beneficij magnitudo ex utilitate, aut honeſtate, aut facti neceſſitudine demonſtratur. Et tertius, per quem res expreſſa uerbis ante oculos eorum, qui audiunt, ponitur, ut ipſi ſe quoq; idem facturos fuiſſe arbitrentur, ſi ſibi illa res atq; ea faciendi cauſſa per idẽ tempus accidiſſet. Re-

latio criminis est, cum reus id, quod arguitur, confessus, alterius se inductum peccato, iure fecisse demonstrat. Ea est huiusmodi: Horatius, occisis tribus Curiatibus, & duobus amissis fratribus, domum se uictor recepit. is animaduertit sororem suam, de fratrum morte non laborantem, sponsi autem nomen appellantem identidem Curiatis cùm gemitu, & lamentatione. indignè passus, uirginem occidit: accusatur. Intentio est, Iniuria sororem occidisti. Depulsio est, Iure occidi. Quæstio est, Iure ne occiderit. Ratio est, Illa enim hostium mortem lugebat, fratrum negligebat, me & populum R. uicisse molestè ferebat. Infirmatio est, Tamen a fratre indemnatam necari non oportuit. ex qua iudicatio fit, Cum Horatio fratrum mortem negligeret, hostium lugeret, de fratris, & populi R. uictoria non gauderet, oportuerit ne eam a fratre indemnatam necari. Hoc in genere caussæ, primum si quid ex cæteris dabitur constitutionibus sumi oportebit, sicut in comparatione præceptum est. Postea si qua facultas erit, per aliquam constitutionem illum, in quem crimen transfertur, defendere. Deinde leuius esse illud, quod in alterum peccatum reus transferat, quam quod ipse susceperit. Postea translationis partibus uti, & ostendere a quo, & per quos, & quo modo, & quo tempore aut agi, aut iudicari, aut statui de ea re conuenerit, ac simul ostendere non oportuisse ante supplicium, quàm iudicium interponere. Tum leges quoq; & iudicia demonstrãda sint, per quæ potuerit id peccatum, quod sponte sua reus punitus sit, moribus, & iudicio uindicari. Deinde

de negare debebit, audiri oportere id, quod in eum criminis conferatur, de quo is ipse, qui conferat, iudicium fieri noluerit: & id, quod iudicatum non sit, pro infecto haberi oportere. Postea impudentiam demonstrare eorum, qui eum nunc apud iudices accusent, quem sine iudicibus ipsi condemnarint; & de eo iudicium faciant, de quo iam ipsi supplicium sumpserint. Postea perturbationem iudicij futuram dicemus, & iudices longius, quam potestatem habeant progressuros, si simul, & de reo, & de eo, quem reus arguat iudicarint. Deinde hoc si constitutum sit, ut peccata homines peccatis, & iniurias iniurijs ulciscantur, quantum incommodorum consequantur. Ac si idem facere ipse, qui nūc accusat, uoluisset, ne hoc quidem ipso quicquam opus fuisset iudicio: si uerò cæteri quoq; idem faciant, omnino iudicium nullum futurum postea demonstrabitur, ne si iudicio quidem illa damnata esset, in quam id crimen ab reo conferatur, potuisse hunc ipsum de illa supplicium sumere. Quare esse indignum, eum, qui ne de damnata quidem pœnas sumere potuisset, de ea supplicium sumpsiße, quæ ne adducta quidem sit in iudicium. Deinde postulabit, ut legē, qua lege fecerit, proferat. Deinde quemadmodum in comparatione præcipiebamus, ut illud, quod comparabatur, extenuaretur ab accusatore quam maximè: sic in hoc genere oportebit illius culpam, in quem crimen transferetur cum huius maleficio, qui se iure fecisse dicat, cōparare. Postea demonstrandum est, non esse illud eiusmodi, ut ob id hoc fieri cōueniret. Extrema est, ut in comparatione, assum-

ptio iudicationis, & de ea per amplificationem ex deliberationis præceptis dictio. Defensor autem, quæ per alias constitutiones inducentur, ex ijs locis, qui traditi sunt, infirmabit ipsam autē relationē comprobabit, primùm augendo eius, in quem refert crimen, culpam, & audaciam, & quam maximè per indignationem, si res feret, iuncta conquestione ante oculos ponendo. Postea leuius demonstrando reum punitum, quam sit ille promeritus, & suum supplicium cum illius iniuria conferendo. Deinde oportebit eos locos, qui ita erunt ab accusatore tractati, ut refelli, & contrariam in partem conuerti possint, quo in genere sunt tres extremi, contrarijs rationibus infirmare. Illa autem accerrima accusatorum criminatio, per quam perturbationem fore omnium iudiciorum demonstrant, si de indemnato supplicij sumendi potestas data sit, leuabitur. Primùm si eiusmodi demonstrabitur iniuria, ut nō modo uiro bono, uerùm etiam homini libero uideatur non fuisse toleranda. Deinde ita perspicua, ut ne ab ipso quidem, qui fecisset, in dubium uocaretur. Deinde eiusmodi, ut in eam is maximè debuerit animaduertere, qui animaduerterit, ut non tam rectum, non tam fuerit honestum in iudicium illam rem peruenire, quàm eo modo, atque ab eo uindicari, quomodo, & a quo sit uindicata. Postea sic rem fuisse apertam, ut iudicium de ea re fieri nihil attinuerit. Atque hic demonstrandum est rationibus, & rebus similibus permultas ita atroces, & perspicuas res esse, ut de his non modo non necesse sit, sed ne utile quidem, quin mox iu-

dicium

dicium fiat, expectare. Locus communis accusatoris in eum qui cum id, quod arguitur, negare non possit, tamen aliquid sibi spei comparet ex iudiciorum perturbatione. Atque hic utilitatis iudiciorum demonstratio, & de eo conquestio, qui supplicium dederit indemnatus: in eius autem, qui sumpserit, audaciam, & crudelitatem indignatio. Ab defensore, in eius, quem ultus sit, audaciam sui conquestione, rem non ex nomine ipsius negotij, sed ex consilio eius, qui fecerit, & caussa, & tempore considerari oportere: quid mali futurum sit, aut ex iniuria, aut ex scelere alicuius, nisi tanta, & tam perspicua audacia ad eo, ad cuius famam, aut ad parentes, aut ad liberos pertinuerit, aut ad aliquam rem, quam caram esse omnibus, aut necesse est, aut oportet esse, fuerit uindicata. Remotio criminis est, cùm eius intentio facti, quod ab aduersario infertur, in alium, aut in aliud dimouetur. Id fit bipertitò. nam tum caussa, tum res ipsa remouetur. Caussæ remotionis hoc nobis exemplo sit, Rhodij quosdam legarunt Athenas. Legatis quæstores sumptum, quem oportebat dari, non dederũt. Legati profecti non sunt, accusantur. Intentio est, Proficisci oportuit. Depulsio est, Non oportuit. Quæstio est, Oportuerit ne. Ratio est, Sumptus enim, qui de publico dari solet, is ab Quæstore non est datus. Infirmatio est, uos tamen id, quod publicè uobis datum erat, negotij conficere oportebat. Iudicatio est, Cum ijs, qui legati erant, sumptus, qui de publico debebatur, non daretur, oportuerit ne eos conficere nihilominus legationem. Hoc in genere primum, sicut

cut in cęteris, si quid aut ex coniecturali, aut ex alia cõstitutione sumi possit, uideri oportebit. Deinde pleraq; ex comparatione, & ex relatione criminis in hanc quoq; caußam conuenire poterunt. Accusator autem illum, cuius culpa id factum reus dicet, primum defendet, si poterit: sin minus poterit, negabit ad hoc, iudicium illius, sed huius, quem ipse accuset, culpam pertinere. Postea dicet, suo quemque officio cõsulere oportere, nec si ille peccaßent, hunc oportuisse peccare. Deinde si ille deliquerit, separatim illum, sicut hunc, accusari oportere, & non cum huius defensione coniungi illius accusationem. Defensor autem cùm cætera, si qua ex alijs incident constitutionibus, pertractarit, de ipsa remotione sic argumentabitur. Primùm, cuius acciderit culpa demõstrabit. Deinde, cùm id aliena culpa accidißet, ostendet se, aut non potuisse, aut non debuisse id facere, quod accusator dicat oportuiße. Quòd non potuerit, ex utilitatis partibus, in quibus est necessitudinis uis implicata, demonstrabit. Quòd non debuerit, ex honestate considerabitur. De utroque distinctius in deliberatiuo genere dicetur. Deinde omnia facta eße ab reo, quę in ipsius fuerint potestate: quod minus, quam conuenerit, factum sit, culpa id alterius accidisse. Deinde in alterius culpa exponenda demonstrandum est, quantum uoluntatis, & studij fuerit in ipso: & id signis confirmandum huiusmodi, ex cætera diligentia, ex antè factis, aut dictis, atque hoc ipsi utile fuisse facere, inutile autem non facere, & cum cætera uita magis hoc fuiße consentaneum,

quàm

quàm quod propter alterius culpam non fecerit. Sin autem non in hominem certum, sed in rem aliquam caussa dimouebitur, ut in hac eadem re, si Quæstor mortuus esset, & iccirco legatis pecunia data non eßet, accusatione alterius, & culpæ depulsione dempta, cæteris similiter uti locis oportebit, & ex concessionis partibus, quæ conuenient, assumere, de quibus post nobis dicendum erit. Loci autem communes ijdem utriusque ferè, qui superioribus aßumptiuis incident; hi tamen certissimi. Accusatoris, facti indignatio. Defensoris, cum in alio culpa sit, aut in ipso nō sit, supplicio reum affici nō oportere. Ipsius autem rei fit remotio, cùm id, quod datur crimini, negat neq; ad se, neq; ad officium suum reus pertinuisse: nec si quod in eo sit delictum, sibi at tribui oportere. Id genus caussæ est huiusmodi: In eo fœdere, quod factum est quondam cum Samnitibus, quidam adolescens nobilis porcam sustinuit iussu imperatoris. Fœdere autem ab Senatu improbato, & imperatore Samnitibus dedito, quam in Senatu eum quoq; dicit, q porcam tenuerit, dedi oportere. Intentio est, Dedi oportet. Depulsio est, Non oportet. Quæstio est, Oporteatne. Ratio est, Non enim meum fuit officium, nec mea potestas, cùm & id ętatis, & priuatus essem, & esset summa cum auctoritate, & potestate imperator, qui uideret, ut satis honestum fœdus feriretur. Infirmatio est, Attamen, quoniam tu particeps factus es in turpissimo fœdere summæ religionis, dedi te conuenit. Iudicatio est, Cùm is, qui potestatis nihil habuerit, iussu imperatoris

in

in fœdere, & in tanta religione interfuerit, dedendusne sit hostibus, nec ne. Hoc genus caußæ à superiore hoc differt, quòd in illo concedit se reus oportuiße facere id, quòd fieri dicat accusator oportuiße, sed alicui rei, aut homini caußam attribuit, quæ uoluntati suæ fuerit impedimento sine concessionis partibus. nam earum quædam maior uis est, quòd paulò post intelligetur. In hoc autem non accusare alterum, nec culpam in alium transferre debet, sed demonstrare eam rem nec ad se, nec ad potestatem, neque ad officium suum pertinuiße aut pertinere. Atque in hoc genere hoc accidit noui, quòd accusator quoq; sæpe ex remotione criminationem conficit. Vt si quis eum accuset, qui, cùm prætor esset. in expeditionem ad arma populum uocarit, cùm consules adessent. nã ut in superiore exemplo reus ab suo officio ac potestate factum dimouebat, sic in hoc ab eius officio ac potestate, qui accusatur, ipse accusator factum remouendo, hac ipsa ratione confirmat accusationem. In hac ab utroque ex omnibus partibus honestatis, & omnibus utilitatis partibus, exemplis, signis, ratiocinando, quid cuiusque officij, iuris, potestatis sit, quæri oportebit, & fuerit ne ei, de quo agitur, id iuris, officij, potestatis attributum nec ne. Locos autem communes ex ipsa re, si quid indignationis ac conquestionis habebit, sumi oportebit.

Cõceßio. *Concessio est, per quam non factum ipsum improbatur ab reo, sed, ut ignoscatur, id petitur. Cuius partes sunt duæ purgatio & deprecatio.*

Purgatio. *Purgatio est, per quam eius, qui accusatur, non factum ipsum, sed uoluntas defenditur. Ea*

habet

habet partes tres. imprudentiam, casum, necessitudinem. Imprudentia est, cum scisse aliquid is, qui arguitur, negatur, ut apud quosdam lex erat, Ne quis Dianę uitulum immolaret. Nautæ quidam, cum aduersa tempestate in alto iactarentur, uouerunt, si eo portu, quem conspiciebant, potiti essent, ei deo, qui ibi esset, se uitulum immolaturos. Casu erat in eo portu fanum Dianæ eius, cui uitulum immolari non licebat: imprudentes legis, cùm exissent, uitulum immolauerunt. Accusantur. Intentio est, Vitulum immolastis ei deo, cui non licebat. Depulsio est in concessione posita. Ratio est, Nesciui non licere. Infirmatio est, Tamen, quoniam fecistis, quod non licebat, ex lege supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum id fecerit, quod non oportuerit, & id non oportere nescierit, sit ne supplicio dignus. Casus autem inferetur in concessionem, cùm demonstrabitur aliqua fortunæ uis uoluntati obstitisse, ut in hac. Cùm Lacedęmonijs lex esset, ut, hostias, nisi ad sacrificium quoddam redemptor pbuisset, capitale esset, hostias is, qui redemerat, cum sacrificij dies instaret, in urbem ex agro cœpit agere, tum subito magnis commotis tempestatibus fluuius Eurotas is, qui propter Lacedæmonem fluit, ita magnus & uehemens factus est, ut eò traduci uictimę nullo modo possent. Redemptor suæ uoluntatis ostendendę caussa hostias constituit omnes in litore, ut qui trans flumen essent, uidere possent. Cùm omnes studio eius subitam fluminis magnitudinem scirent fuisse impedimento, tamen quidam capitis accersierunt. Intentio est, Hostiæ, quas debuisti,

buisti, ad sacrificium p̄sto non fuerunt. Depulsio est concessio. Ratio, Flumen enim subitò accreuit, & ea re traduci non potuerunt. Infirmatio est, Tamen, quoniam quod lex iubet, factum non est, supplicio dignus es. Iudicatio est, Cum in ea re redemptor contra legem aliquid fecerit qua in re studio eius subita fluminis obstiterit magnitudo, supplicio ne dignus sit. Necessitudo autem infertur, cum ui quadam reus id, quod fecerit, fecisse defenditur, hoc modo. Lex est apud Rhodios, ut, si qua rostrata in portu nauis deprehensa sit, publicetur. Cùm magna in alto tempestas eßet, uis uentorum inuitis nautis Rhodiorum in portum nauim coegit. Quæstor nauim populi uocat. Nauis dominus negat publicare oportere. Intentio est, Rostrata nauis in portu deprehensa est. Depulsio est concessio. Ratio, Vi & necessario sumus in portum coacti. Infirmatio est, Nauim ex lege tamen populi eße oportet. Iudicatio, est, cum rostratam nauim in portu deprehensam lex publicarit, cumq; hæc nauis inuitis nautis ui tempestatis in portum coniecta sit, oporteat ne eam publicari. Horum trium generũ iccirco unum in locum contulimus exempla, quòd similis in ea p̄ceptio argumentorum traditur. Nam in his omnibus primùm, si quid res ipsa dabit facultatis, coniecturam ab accusatore induci oportebit, ut id, quod uoluntate factum negabitur, consultò factum suspicione aliqua demonstretur. Deinde inducere definitionem necessitudinis, aut casus, aut imprudentiæ, & exempla ad eam definitionem adiungere, in quibus imprudentia fuisse uideatur, aut casus, aut necessitudo,

ceſſitudo, & ab his id, quod reus inferat, ſeparare, id eſt oſtendere diſſimile, quod leuius, facilius, non ignorabile, non fortuitum, non neceſſarium fuerit. Poſtea demonſtrare, potuiſſe euitari, & hac ratione prouideri potuiſſe, ſi hoc aut illud feciſſet, aut, niſi feciſſet, p̄caueri, & definitionibus oſtendere non hanc imprudentiam, aut caſum, aut neceſſitudinem, ſed inertiam, negligentiam, fatuitatem nominari oportere. Ac ſi qua neceſſitudo turpitudinem uidebitur habere, oportebit per locorum communium implicationem redarguentem demonſtrare, quiduis perpeti, mori denique ſatius fuiſſe, quàm eiuſmodi neceſſitudini obtemperare. Atque tum ex his locis, de quibus in negotiali partem dictum eſt, iuris & æquitatis naturam oportebit, q̄rere, & quaſi in abſoluta iuridiciali per ſe hoc ipſum ab rebus omnibus ſeparatim conſiderare. Atque hoc in loco, ſi facultas erit, exēplis uti oportebit, quibus in ſimili excuſatione non ſit ignotum, & contentione, magis illis ignoſcendum fuiſſe, & ex deliberationis partibus turpe, aut inutile eſſe concedi eam rem, q̄ ab aduerſario commiſſa ſic, per magnum eſſe, & magno futurū detrimēto, ſi ea res ab ijs, q poteſtatē habeant iudicādi, neglecta ſit. Defenſor aūt conuerſis omnib. his partib. poterit uti maximè aūt in uolūtate defendenda cōmorabitur; & in ea re ad augenda, q̄ uoluntati fuerit impedimento, & ſe plus, quam fecerit, facere non potuiſſe, & in omnib. reb. uolūtatem ſpectari oportere, & ſe conuinci non poſſe, quòd non abſit a culpa, & ex ſuo nomine cōem hominū infirmitatem pōſſe damnari. Deinde

nihil

nihil indignius eße, quam eũ, qui culpa careat, suppli cio non carere. Loci autem cõmunes accusatoris unus in confeßione, & alter, quanta potestas peccandi relin quatur, si semel institutum sit, ut non de facto, sed de facti caussa quæratur. Defensoris autem, conquestio calamitatis eius, quæ non culpę, sed in maiore quadam acciderit, & de fortunę potestate, & hominum infirmitate, & uti suum animum non euentum considerent. In quibus omnibus conquestionem suarum ęrumnarum, & crudelitatis aduersariorum indigna tionem inesse oportebit. Ac neminem mirari conueniet, si aut in ijs, aut in alijs exemplis scripti quoque controuersiam adiunctam uidebit. Quo de genere post erit nobis separatim dicendum: propterea quòd quædam genera caußarum simpliciter & ex sua ui considerantur, quædam aũt sibi aliud quoq; aliquod controuersiæ genus assumunt. Quare omnibus cogni tis, non erit difficile in unamquanq; caussam transferre, quod ex eo quoque genere conueniet, ut in his exemplis concessionis inest omnibus scripti controuersia ea, quæ ex scripto & sententia nominatur, sed quia de concessione loquebamur; in eam ꝑcepta dedimus. alio autem loco de scripto & sententia dicemus. Nunc in alteram concessionis partem consideratio-nem intendemus. Deprecatio est, in qua non defensio facti, sed ignoscendi postulatio continetur. Hoc genus uix in iudicio probari potest, ideo quòd, concesso peccato, difficile est ab eo, qui peccatorum uindex esse debet, ut ignoscat, impetrare. Quare parte eius generis cũ causã nõ in eo cõstitueris, uti licebit, ut si ꝓ aliquo

cla-

claro, aut forti uiro, cuius in remp. multa sint beneficia, dixeris, possis, cùm uidearis non uti deprecatione, uti tamen, ad hunc modū. Quòd si iudices hic pro suis beneficijs, pro suo studio, quod in uos habuit semper, tali suo tempore multorū suorum rectè factorū caussa, uni delicto uti ignosceretis, postularet, tamen dignum uestra mansuetudine, dignum uirtute huius esset iudices à uobis hanc rem hoc postulante impetrari. Deinde augere beneficia licebit, & iudices per locū communem ad ignoscendi uoluntatem ducere. Quare hoc genus, quanquam in iudicijs non uersatur nisi quadam ex parte, tamen quia & pars ipsa inducenda nonnunquam est, & in senatu, aut concilio sæpe omni in genere tractanda, in id quoque præcepta ponemus. nā in senatu & in cōcilio de Syphace diu deliberatum est, & de Qu. Numitorio Pullo apud L. Opimiū, & eius *consilium diu dictum est. Et magis diu in hoc quidem ignoscendi, quam cognoscendi postulatio ualuit, nam semper animo bono se in populum R. fuisse non tam facilè probabat, cum coniecturali constitutione uteretur, quàm ut propter posterius beneficium sibi ignosceretur, cum deprecationis partes adiungeret. Oportebit igitur eum, qui, sibi ut ignoscatur, postulabit, commemorare si qua sua poterit beneficia, & si poterit, ostendere ea maiora esse, quā hæc, q̄ deliquerit, ut plus ab eo boni quàm mali profectū esse uideatur. Deinde maiorum suorum beneficia, si qua extabunt, proferre. Deinde ostendere nō odio, neq; crudelitate fecisse qđ fecerit, sed aut stultitia, aut impulsu alicuius, aut aliqua honesta, aut probabili caussa. Po-

*Conciliū diu dictū.

sa. Posteà polliceri & confirmare, se & hoc peccato doctum, & beneficio eorũ, qui sibi ignouerint, confirmatum, omni tempore à tali ratione abfuturũ. Deinde spem ostendere aliquo se in loco magno, is, qui sibi concesserint, usui futurum. Postea, si facultas erit, se, aut consanguineũ aut iã à maioribus in primis amicũ esse demonstrabit, & amplitudinẽ suę uoluntatis, & nobilitatẽ generis eorũ, qui se saluũ uelint, & dignitatẽ ostendere, & cætera ea, quę personis ad honestatẽ, & amplitudinẽ sunt attributa, cũ conquestione, sine arrogantia in se esse demonstrabit; ut honore potius aliquo, quàm nullo supplicio dignus esse uideatur. Deinde cæteros proferre, quibus maiora delicta concessa sunt. Ac multũ proficiet, si se misericordem in potestate, & propensum ad ignoscendũ fuisse ostendet. Atq; ipsum illud peccatũ erit extenuandũ, ut quam minimũ obfuisse uideatur, & aut turpe, aut inutile demonstrandũ tali de homine supplicium sumere. Deinde locis communibus misericordiã captare oportebit ex ijs præceptis, quæ in primo libro sunt exposita. Aduersarius autem malefacta augebit nihil imprudenter, sed omnia ex crudelitate & malitia facta dicet. Ipsum immisericordem, superbum fuisse: &, si poterit, ostendet semper inimicum fuisse, & amicum fieri nullo modo posse. Si beneficia proferet, aut aliqua de caussa facta, non propter beneuolentiã demonstrabit, aut posteà odium esse acre susceptum, aut illa omnia maleficijs esse delata, aut leuiora beneficia, quàm maleficia, aut, cũ beneficijs bonos habitus sit, pro maleficio pœnã sumi oportere. Deinde

de turpe esse aut inutile ignosci. Deinde, de quo ut potestas esset, sępè optarint; in eum potestate non uti, summam esse stultitiam; & cogitare oportere, quem animum in eum, uel quale odium habuerint. Locus autem communis erit indignatio maleficij, & alter, eorum misereri oportere, qui propter fortunam, non propter malitiam in miserijs sint. Quoniam igitur in generali constitutione tam diu propter eius partium multitudinem commoramur, ne fortè uarietate, & dissimilitudine rerum deductus alicuius animus in quẽdam errorem deferatur, quid etiam nobis ex eo genere restet, & quare restet, admonendum uidetur. Iuridicialem caussam esse dicebamus, in qua æqui & iniqui natura, pmij aut pœnę ratio qreretur. Eas caussas, in quibus de ęquo & iniquo qritur, exposuimus. nunc restat, ut de pmio & de pœna explicemus. sunt enim multæ caußæ, q ex pmij alicuius petitione constant. nam & apud iudices de pmio sępe accusatorum qritur, & a senatu, aut concilio aliquod pmium sępe petitur. Ac neminem conueniet arbitrari nos, cum aliquod exemplum ponamus, quod in senatu agatur, ab iudiciali genere exemplorum recedere. quicquid enim de homine probando, aut improbando dicitur, cum ad eam dictionem sententiarum quoque ratio accommodetur, id non, si per sententiæ dictionem agitur, deliberatiuum est; sed, quia de homine statuitur, iudiciale est habendum. Omnino autem qui diligenter omnium caußarum uim & naturam cognouerit, cum genere primo, tũ etiam forma eas intelliget dissidere, cęteris aũt partibus aptas inter se omnes et De pmio.

aliam in aliam implicatam uidebit. Nunc de præmijs consideremus. L. Licinius Crassus consul quosdam in citeriore Gallia nullo illustri, neq; certo duce, neque eo nomine, neq; numero præditos, ut digni essent qui hostes populi R. esse dicerentur, quod tamen excursionibus & latrocinijs infestam prouinciam redderent, consectatus est, & confecit. Romam redijt, triumphum ac senatu postulat. Hic, ut & in deprecatione nihil ad nos attinet, rationibus & infirmationibus rationum supponendis adiudicationem peruenire, propterea quod nisi alia quoq; indicet constitutio, aut pars constitutionis, simplex erit iudicatio, & in quæstione ipsa continebitur. In deprecatione huiusmodi, Oporteat ne pœna affici. In hac huiusmodi, Oporteat ne præmiũ dari. Nũc ad pręmij quæstionem appositos locos exponemus. Ratio igitur præmij quatuor est in partes distributa, in beneficia, in hominem, in præmij genus, in facultates. Beneficia, ex sua ui, ex tempore, ex animo eius, qui fecerit, ex caussa considerantur. Ex sua ui quærentur, hoc modo: Magna an parua, facilia an difficilia, singularia sint an uulgaria, uera an falsa quadam ex oratione honestentur. Ex tẽpore autẽ, Si tũ cum indigeremus, cùm cæteri non possent, aut nollent opitulari, si tam cum spes deseruisset, opitulatus sit. Ex animo, Si non sui cõmodi caussa, sed eo consilio fecit omnia, ut hoc conficere posset. Ex casu. Si non fortuna, sed industria factũ uidebitur, aut si industriæ fortuna obstitisset. In hominem autẽ, Quibus rationibus uixerit, quid sumptus in eam rem aut laboris insumpserint, & si qd aliquãdo tale fecerit, in alie-

alieni laboris aut deorum bonitatis præmium sibi postulet: num aliquando ipse talem ob caussam aliquē præmio affici negarit oportere, aut num iam satis pro eo, quod fecerit, honos habitus sit, aut num necesse fuerit ei facere id, quod fecerit, aut nū huiusmodi sit factū, ut, nisi fecisset, supplicio dignus esset, non, quia fecerit, præmio: aut num ante tempus præmium petat, & spem incertam certo uenditet precio, aut nū quo supplicium aliquod uitet, eo præmium postulet, uti de se preiudicium factum esse uideatur. In premij autē genere quid, & quantū, & quamobrē postuletur, & quo, & quanto quæq; res premio digna sit, considerabitur. Deinde apud maiores quibus hominibus, & quibus de caussis talis honos sit habitus, quæretur. Deinde ne is honos nimium peruagetur. Atq; hic eius, qui cōtra aliquē præmiū postulantem dicet, locus erit communis: premia uirtutis, & officij sancta, & casta esse oportere, neq; ea, aut cum improbis communicari, aut in mediocribus hominib. peruulgari. Et alter, minus homines uirtutis cupidos fore uirtutis premio peruulgato. quæ enim rara, & ardua sint, ea ex præmio pulchra, & iucunda hominibus uideri. Et tertius, si existant, qui apud maiores nostros ob egregiā uirtutē tali honore dignati sunt, non de sua gloriā cū pari premio tales homines affici uideant, deliberari putent? & eorū enumeratio, & cū eis quos cōtra dicat, cōparatio. Eius autē, qui præmium petet, facti sui amplificatio, & eorum, qui pmio affecti sūt, cū suis factis contentio. Deinde cæteros a uirtutis studio repulsum iri, si ipse præmio non

sit affectus. Facultates aũt considerantur, cùm aliqđ pecuniarum p̃mium postulatur, in quo, utrum copia ne sit agri, uectigalium, pecuniæ, an penuria, considera tur. Loci communes, facultates augere, non minuere oportere; & impudentem esse, qui pro beneficio non gratiam, uerùm mercedem postulet, contra autem de pecunia ratiocinari, sordidum eße, cùm de gratia referenda deliberetur, & se non p̃tium pro facto, sed honorem, ita ut factitatum sit, pro beneficio postulare. Ac de constitutionibus quidem satis dictũ est, nunc de ijs controuersiis, q̃ in scripto uersantur, dicendũ uidetur.

De cõtrouersiis, q̃ in scripto uersantur.

I N *scripto uersatur controuersia, cùm ex scriptionis ratione aliquid dubij nascitur. Id fit ex ambiguo, ex scripto & sententia, ex contrarijs legibus, ex ratiocinatione, ex definitione. Ex ambiguo autem nascitur controuersia, cùm quid senserit scriptor, obscurum est; quod scriptum duas plures ue res significat, ad hunc modum: Paterfamilias, cùm filium hæredem faceret, uasorum argenteorum pondo centum uxori suę sic legauit. Heres meus uxori meę uasorum argenteorum pondo centum, q̃ uolet, dato. Post mortem eius uasa magnifica, & preciosè cęlata petit a filio mater, ille se, quæ ipse uellet, debere dicit. Primùm, si fieri poterit, demonstrandum est non eße ambiguè scriptum, propterea quòd omnes in consuetudine sermonis sic uti solent eo uerbo uno pluribus ue in ea sententia, in qua is, qui dicet, accipiendum esse demonstrabit. Deinde ex superiore & ex inferiore scriptura docendum id, quod quæratur, fieri perspicuum. Quare si ipsa separatim ex se uerba considerentur,*

rentur, omnia aut pleraq; ambigua uisum iri. Quæ autē ex omni considerata scriptura perspicua fiant, hæc ambigua non oportere existimari. Deinde qua in sententia scriptor fuerit, ex cæteris eius scriptis, ex factis, dictis, animo, atq; uita eius sumi oportebit, & eam ipsam scripturam, in qua inerit illud ambiguum, de quo quæritur, totam omnibus ex patibus pertentare, si quid aut ad id appositum sit, quod nos interpretemur, aut ei, quod aduersarius intelligat, aduersetur. nam facile, quid uerisimile sit eum uoluisse qui scripsit, ex omni scriptura, & ex persona scriptoris, atq; ijs rebus, quæ personis attributæ sunt, cōsiderabitur. Deinde erit demonstrandū, si quid ex ipsa re dabitur facultatis, id qđ aduersarius intelligat, multò minus commodè fieri posse, quam id, quod nos accipimus; quod illius rei, neq; administratio, neq; exitus ullus extet: nos, quod dicamus facilè, & cōmodè trāsigi posse, ut in hac lege (nihil enim prohibet fictam exēpli loco ponere, quò facilius res intelligatur) Meretrix coronam auream ne habeto: si habuerit, publica esto. Contra eum, qui meretricem publicari dicat ex lege oportere, posset dici, neq; administrationem esse ullam publicę meretricis, neq; exitū legis in meretrice publicanda: at in auro publicando, & administrationem, & exitum facilem esse, & incommodi nihil messe. Ac diligenter illud quoq; attendere oportebit, num illo probato, quod aduersarius intelligat, utilior res, aut honestior, aut magis necessaria, a scriptore neglecta uideatur. Id fiet, si id, qđ nos demōstrabimus honestū, aut utile, aut necessariū demonstrabi-

mus: & si id, qđ ab aduersarijs dicetur, minimè eiusmodi dicemus esse.. Deinde si in lege erit ex ambiguo controuersia, dare operā oportebit, ut de eo, quod aduersarius intelligat, alia in lege cautū esse doceatur. Permultū aūt proficiet illud demonstrare, quemadmodum scripsißet, si id, quod aduersarius accipiat, fieri aut intelligi uoluisset: ut in hac caussa, in qua de uasis argēteis quęritur, possit mulier dicere, nihil attinuiße ascribi, quę uolet, si hęredis uolūtati permitteret. eo enim nō ascripto, nihil ineße dubitationis, quin hęres, quæ ipse uellet, daret. Amentię igitur fuiße, cū hæredi uellet cauere, id ascribere, quo non ascripto nihilominus hæredi caueretur. Quare hoc genere magnopere talibus in caussis uti oportebit: si hoc modo scripsisset, isto uerbo usus nō eßet, nō isto loco uerbum istud collocasset. Nam ex his sentētia scriptoris maximè perspicitur. Deinde quo tempore scriptum sit, quę rendū est. ut quod eū uoluisse in eiusmodi tempore uerisimile sit, intelligatur. Post ex deliberationis partibus, quid utilius, & quid honestius, & illi adscribendū, & his ad cōprobandum sit demonstrandum, & ex his si qd amplificationis dabitur, communibus utrūq; locis uti oportebit. Ex scripto sententia. *Ex scripto & sententia controuersia consistit, cùm alter uerbis ipsis, quę scripta sunt, utitur: alter ad id, quod scriptorem sensiße dicet, omnem adiungit dictionem. Scriptoris autem sententia ab eo, qui sententia se defendet, tum semper ad idem spectare, & idem uelle demonstrabitur: tum ex facto, aut ex euentu aliquo ad tēpus id, quod instituit, accommodatur. Semper ad idem spectare, hoc modo.*

Pater

Paterfamiliàs cùm liberorum nihil haberet, uxorē autē haberet, in testamēto ita scripsit: Si mihi filius genitus fuerit unus plures ue, is mihi hæres esto. Deinde quæ assolent. Postea, Si filius antè moritur, quàm in tutelā suam uenerit, tu mihi, dicebat, secūdus hæres esto. Filius natus non est, ambigunt cū eo, qui* est secūdus hæres, si filius antè, quàm in tutelam ueniat, mortuus sit. In hoc genere non pōt hoc dici, ad tēpus, aut ad euentum aliquē sententiā scriptoris oportere accomodari: propterea quòd ea sola demonstratur, qua fretus ille, qui contra scriptū dicet, suā esse hęreditatē defendit. Alterū autem genus est eorum, qui sententiam inducunt, in quo non simplex uolūtas scriptoris ostenditur, quæ in omne tempus, & in omne factum idem ualeat: sed ex quodam facto, aut euentu ad tempus interpretanda dicitur. Ea partibus iuridicialis aßumptiuę maximè sustinetur. nam tum inducitur comparatio, ut in eum, qui, cū lex aperiri portas nocte uetaret, aperuit quodā in bello, & auxilia quædam in oppidum recepit, ne ab hostibus opprimerentur, si foris eßent, quòd prope muros castra hostes haberent. Tum relatio criminis, ut in eo, qui, cùm communis lex omnium hominem occidere uetaret, tribunum militum suum, qui uim sibi inferre conaretur, occidit. Tum remotio criminis, ut in eo, qui cum lex, quibus diebus in legationē proficisceretur, præstitueret, quia sumptum non dedit quæstor, profectus non est. Tum concessio per purgationem & per imprudentiā, ut in utili immolatione, & per uim, ut in naui rostrata: & p casū, ut in Eurotę fluminis ma-

*est hæres.

gnitu-

gnitudine. Quare aut ita sententia inducetur, ut unum quoddam uoluisse scriptor demõstretur, aut sic, ut in eiusmodi re, & tẽpore hoc uoluisse doceatur. Ergo is, qui scriptũ defendit, his locis plerũq; omnibus, maiore autem parte semper poterit uti. Primũ scriptoris collaudatione, & loco communi; nihil eos, qui iudicent, nisi id, quod scriptum sit, spectare oportere: & hoc eò magis, si legitimum scriptum proferetur, id est, aut lex ipsa, aut ex lege aliquid. Postea, quod uehementissimum est, facti, aut intentionis aduersariorum cum ipso scripto contentione, quid scriptum sit, quid factum, quid iuratus iudex: quem locum multis modis uariare oportebit. Tum ipsum secum admirantem quidnam contra dici possit, tum ad iudicis officium reuertentem, & ab eo quærentem quid præterea audire, aut expectare debeat: tum ipsum aduersarium, quasi intẽtantis loco producendo, hoc interrogando, utrum scriptũ neget esse eo modo, an ab se contra factum esse, aut contra contendi neget: utrum negare ausus sit, se dicere desiturum. Si neutrum neget, & contra tamen dicat, nihil esse quo hominem impudentiorem quisquam se uisurũ arbitretur. In hoc ita commorari cõueniet, quasi nihil præterea dicendum sit, & quasi cõtra dici nihil possit, sæpe id, quod scriptũ est, recitando, sæpe cum scripto factũ aduersarij confligendo, atq; interdum acriter ad iudicem ipsum reuertendo. Quo in loco iudici demonstrandum est, quid iuratus sit, quid sequi debeat: duabus de caussis iudicem dubitare oportere, si aut scriptum sit obscurè, aut neget aliquid aduersarius. Cum & scriptum

sit

sit apertè, & aduersarius omnia confiteatur, tũ iudicẽ legi parere, non interpretare legem oportere. Hoc loco confirmato, tum diluere ea, quæ contra dici poterant, oportebit. Contra autẽ dicetur, si aut prorsus aliud sensisse scriptor, & scripsisse aliud demonstrabitur, ut in illa de testamento, quam posuimus, controuersia; aut caussa assumptiua inferetur, quãobrẽ scripto non potuerit aut non oportuerit obtemperari. Si aliud sensisse scriptor, aliud scripsisse dicetur: is, qui scripto utetur, hoc dicet, non oportere de eius uoluntate nos argumentari, qui, ne id facere possemus, indiciũ nobis reliquerit suæ uoluntatis: multa incõmoda consequi, si instituatur, ut à scripto recedatur. nam & eos, qui aliquid scribant, non existimaturos, id, quod scripserint, rarũ futurum: & eos, qui iudicem, certum quid sequantur, nihil habituros, si semel à scripto recedere consueuerint. Quod si uoluntas scriptoris conseruanda sit, se non aduersarios à uoluntate eius stare. nam multò proprius accedere ad scriptoris uoluntatẽ eum, qui ex ipsius eam literis interpretetur, quam illum, qui sententiam scriptoris non ex ipsius scripto spectet, quod ille suæ uoluntatis quasi imaginem reliquerit, sed domesticis suspicionibus perscrutetur. Sin caussam afferet is, qui a sententia stabit; primũ erit contradicendum, quam absurdum non negare contra legem fecisse, sed, quare fecerit, caussam aliquã inuenire. Deinde conuersa omnia esse: antè solitos esse accusatores iudicibus persuadere, affinem eße alicuius culpæ eũ, qui accusaretur; caußam proferre quæ, eum ad peccãdum impulisset, nunc ipsum reũ caussam af-

ferre,

ferre, quare deliquerit. Deinde hāc inducere partitionem, cuius in singulas partes multę conuenient argumentationes. Primū nulla in lege ullam caussam contra scriptum accipi conuenire. Deinde si in cæteris legibus conueniat, hanc esse huiusmodi legem, ut in ea non oporteat. Postremo si in hac quoq; lege oporteat hanc qdem caussam accipi minimè oportere. Prima pars his ferè locis confirmabitur scriptori, neq; ingenium, neq; operā, neq; ullā facultatem defuisse, quò minus posset apertè perscribere id, quod cogitaret: non fuisse ei graue, nec difficile, eam caussam excipere, quam aduersarij proferant, si quicquam excipiendum putasset: consueuisse eos, qui leges scribāt, exceptionibus uti. Deinde oportet recitare leges cū exceptionibus scriptas, & maximè uidere, si qua in ea ipsa lege, qua de agitur, sit exceptio aliquo in capite, aut apud eundem legis scriptorē, quo magis eū probetur fuisse excepturū, si quid excipiendū putaret, & ostendere caussam accipere, nihil aliud esse nisi legē tollere: ideo quòd, cùm semel caussa consideretur, nihil attineat, eam ex lege considerare, quippę quæ in lege scripta non sit. quod si sit institutum, omnibus caussam dari, & potestatē peccandi, cū intellexerint uos ex ingenio eius, qui contra legem fecerit, non ex lebe, in quam iurati sitis, rem iudicare. Deinde & ipsis iudicibus iudicandi, & cæteris ciuibus uiuendi rationes perturbatum iri, si semel a legibus recessum sit, nam & iudices neq; quid sequantur habituros, si ab eo, quod scriptum sit, recedāt, neq; quo pacto alijs improbare possint, quòd contra legem iudicarint:

&

& cæteros ciues quid agant ignoraturos, si ex suo quisq; consilio, & ex ea ratione, quæ in mentem aut in libidinem uenerit, non ex communi præscripto ciuitatis unamquanq; rem administrabit. Postea quærere à iudicibus ipsis, quare in alienis detineantur negotijs, cur reip. munere impediantur, cum sępius suis rebus & commodis seruire possint, cur in certa uerba iurent, cur certo tempore conueniant, certo discedant; nihil quisquã afferat caussę, quò minus frequenter operam reip. det, nisi quæ caussa in lege excepta sit, an se legibus obstrictos in tantis molestijs esse æquum censeant, aduersarios nostros leges negligere concedant. Deinde item quærere ab iudicibus, si eius rei caussam, propter quam se reus contra legem fecisse dicat, exceptionem ipse in lege ascribat, passuri ne sint. Postea hoc, quod faciat, indignius, & impudentius esse, quam si ascribat. Age porrò, quid si ipsi uelint iudices ascribere, passurus ne sit populus? atq; hoc esse indignius, quàm rem uerbo & literis, mutare non possint, eam re ipsa, & iudicio maximè commutare. Deinde indignius esse de lege aliquid derogari, aut legem abrogari, aut aliqua ex parte communes mutari, cùm populo cognoscendi, & probandi, aut improbandi potestas nulla fiat, hoc ipsis iudicibus inuidiosissimum futurum. Nunc hunc locum esse, neque hoc tempus legum corrigendarum, apud populum hoc, & per populum agi conuenire; quòd si nunc id agant, uelle se scire qui lator sit, qui sint accepturi, se actiones uidere, & dissuadere uelle. Q đ si hæc cum summè inutilia, tùm multò turpissima sint, legē

cuiusce-

cuiuscemodi sit, in p̄sentia conseruari à iudicibus, post, si displiceat, a populo corrigi conuenire. Deinde si scriptum non extaret, magnopere quęreremus: neq; isti, ne si extra periculum quidem esset, credere mus: nunc cùm scriptum sit, amentiam esse eius rei, qui peccarit potius, quam legis ipsius uerba cognoscere. His & huiusmodi rationibus ostenditur, caussam extra scriptum accipi non oportere. Secunda pars est, in qua est ostendendum, si in cæteris legibus oporteat, in hac non oportere. Hoc demonstrabitur, si lex aut ad res maximas, utilissimas, honestissimas, religiosissimas uidebitur pertinere: aut inutile, aut turpe, aut nefas esse tali in re non diligentissimè legi obtemperare, aut ita lex diligenter perscripta demonstrabitur, ita cautum unaquaque de re, ita quod oportuerit exceptum, ut minimè cōueniat quidquam in tam diligenti scriptura p̄teritum arbitrari. Tertius locus est ei, qui pro scripto dicet, maximè necessarius, per quem ostendat oportet, si eò ueniat caussam contra scriptum accipi, eam tamen minimè oportere, quę ab aduersarijs afferatur. Qui locus iccirco est huic necessarius, quod semper is, qui contra scriptum dicit, æquitatis aliquid afferat oportet. nam summa imprudentia est, eum, qui, contra quod scriptum sit, aliquid probare uelit, non ęquitatis præsidio id facere conari. Si quid igitur ex hac ipsa accusator deroget, omnibus partibus iustius & probabilius accusare uideatur. nam superior oratio hoc omnis faciebat, uti iudices, etiam si nollent, necesse esse; hæc autem, etiam si necesse non esset, ut uellent contra

indi-

iudicare. Id autem fiet, ſi quibus ex locis culpa demonſtrabitur non eſſe in eo, qui comparatione, aut remotione, aut relatione criminis, aut conceſſionis partibus ſe defendit, de quibus antè, ut potuimus, diligenter perſcripſimus, ſi de his locis, quæ res poſtulabit, ad cauſſam aduerſariorum improbandam transferemus: aut cauſſæ & rationes afferentur, quare & quo conſilio ita ſit in lege, aut in teſtamento ſcriptum, ut ſententia quoque & uoluntate ſcriptoris, non ipſa ſolùm ſcripturæ cauſſa confirmatum eſſe uideatur; aut alijs quoque conſtitutionibus factum coarguetur. Contra ſcriptum autem qui dicet, primùm eum inducet locum, per quem æquitas caußæ demonſtretur: aut oſtendet quo animo, quo conſilio, qua de caußa fecerit: & quancunque cauſſam aßumet, aſſumptionis partibus ſe defendet, de quibus antè dictum eſt. Atque hoc in loco, cùm diutius commoratus ſui facti rationem, & æquitatem caußæ exornauerit; tum ex his locis ferè contra aduerſarios dicet oportere cauſſas accipi: demonſtrabit nullam eſſe legem, quæ aliquam rem inutilem aut iniquam fieri uelit, omnia ſupplicia, quæ a legibus proficiſcantur, culpæ ac malitiæ uindicandæ cauſſa conſtituta eſſe. Scriptorem ipſum, ſi exiſtat, factum hoc probaturum: & idem ipſum, ſi ei talis res accidiſſet, facturum fuiſſe; & ea re legis ſcriptorem certo ex ordine iudices certa ætate præditos conſtituiſſe, ut eſſent, non qui ſcriptum ſuum recitarent, quod quiuis puer facere poßet, ſed qui cogitationem aſſequi poſſent, & uoluntatem

Contra ſcriptum.

inter-

interpretari. Deinde illum scriptorem, si scripta sua stultis hominibus, & barbaris iudicibus committeret, omnia summa diligentia perscripturum fuisse: nunc uerò, quòd intelligeret, quales uiri iudicaturi essent, iccirco eum, quæ perspicua uideret esse, non ascripsisse: neq; enim uos scripti sui recitatores, sed uoluntatis interpretes fore putauit. Postea quærere ab aduersarijs, quid si hoc fecissem? quid si hoc accidisset? eorum aliquid, in quibus aut caussa sit honestissima, aut necessitudo certissima, tum ne accusaretis? Atqui lex nusquam excepit. Non ergo omnia scriptis, sed quędam, quæ perspicua sunt, tacitis exceptionibus caueri. Deinde nullam rem neque legibus, neque scriptura ulla, denique ne in sermone quidem quotidiano atque imperijs domesticis rectè posse administrari, si unusquisque uelit uerba spectare, & non ad uoluntatem eius, qui uerba habuerit, accedere. Deinde ex utilitatis & honestatis partibus ostendere, quàm inutile, aut quàm turpe sit id, quod aduersarij dicant fieri oportuisse, aut oportere; & id, quod nos fecerimus, aut postulemus, quàm utile, aut quàm honestum sit. Deinde leges nobis caras esse non propter literas, quę tenues & obscurę notę sint uoluntatis, sed propter earum rerum, quibus descriptum est, utilitatem, & eorum, qui scripserint, sapientiam & diligentiam. Postea quid sit lex describere, ut ea uideatur in sententijs, non in uerbis consistere, & iudex is uideatur legi obtemperare, qui sententiam eius, non qui scripturam sequatur. Deinde quàm
indi-

indignum sit eodem affici supplicio eum, qui propter aliquod scelus & audaciam contra legem fecerit, & eum, qui honesta, aut necessaria de caussa, non ab sententia, sed ab literis legis recesserit: atque his & huiusmodi rationibus & accipi caußam, & in hac lege accipi, & eum caussam, quam ipse afferat, oportere accipi demonstrabit. Et quemadmodum ei dicebamus, qui à scripto diceret, hoc fore utilissimum, si quid de ęquitate, ea quæ cum aduersario staret, derogaßet: sic huic, qui contra scriptum dicet, plurimum proderit, ex ipsa scriptura aliquid ad suam caussam conuertere, aut ambiguè aliquid scriptum ostendere. Deinde ex illo ambiguo eam partem, quæ sibi prosit, defendere, aut uerbi definitionem inducere, & illius uerbi uim, quo urgeri uideatur, ad suæ caussæ commodum traducere, aut ex scripto non scriptum aliquod inducere per ratiocinationem, de qua post dicemus. Quacunque autem in re, quamuis leuiter probabili scripto ipso se defenderit, etiam cum æquitate caußa abundabit, necessariò multum proficiet: ideo quod si id, quo nititur aduersariorum caussa, subduxerit, omnem illam eius uim & acrimoniam lenierit ac diluerit. Loci autem communes certi ex aßumptionis partibus in utranque partem conuenient. Præterea eius, qui à scripto dicet, leges ex se, non ex eius, qui contra commiserit, utilitate spectari oportere, & legibus antiquius haberi nihil oportere. Contra scriptum, leges in consilio scriptoris, & utilitate communi, non in uerbis consistere: Quam indignum sit ęquitatem

S lite-

literis urgeri, quę uoluntate eius, qui scripserit, defendatur. Ex contrarijs autem legibus controuersia nascitur, cùm inter se duæ uidentur leges, aut plures discrepare, hoc modo. Lex est, qui tyrannum occiderit, Olympionicarum præmium capito, & quam uolet sibi rem a magistratu deposcito, & magistratus ei concedito. Ex altera lex, Tyranno occiso quinque eius proximos cognatione magistratus necato. Alexandrum, qui apud Phæreos in Thessalia tyrannidem occuparat, uxor sua, cui Thebe nomen fuit, noctu, cùm simul cubaret, occidit. Hæc filium suum, quem ex tyranno habebat, sibi pmij loco deposcit. Sunt qui ex lege puerum occidi dicant oportere. Res in iudicio est. In hoc genere utranque in partem ijdem loci, atque eadem prępcepta conuenient, ideo quòd uterque suam legem confirmare, contrariam infirmare debebit. Primùm igitur leges oportet contendere, considerando utra lex ad maiores, hoc est ad utiliores, ad honestiores, ac magis necessarias res pertineat. Ex quo conficitur ut si leges duæ, aut si plures, aut quotquot erunt, conseruari non possint, quia discrepent inter se; ea maximè conseruanda putetur, quæ ad maximas res pertinere uideatur. Deinde utra lex posterius lata sit, nam postrema quæque grauissima est. Deinde utra lex iubeat aliquid, utra permittat. nam id, quod imperatur, necessarium illud, quod permittitur, uoluntarium est. Deinde in utra lege, si non obtemperatum sit, pœna afficiatur, aut in utra maior pœna statuatur, nam maximè conseruanda est

Ex contrariis legibus.

est ea, quę diligentissima & sancta est. Deinde utra lex iubeat, utra uetet. nam sępe ea, quæ uetat, quasi exceptione quadam corrigere uidetur illam, quę iubet. Deinde utra lex de genere omni, utra de parte quadam, utra communiter in plures, utra in aliquam certam rem scripta uideatur. nam quæ in partem aliquam, & quę in certam quandam rem scripta est, promptus ad caußam accedere uidetur, & ad iudicium magis pertinere. Deinde ex lege utrum statim fieri neceße sit, utrum habeat aliquam moram & sustentationem. nam id, quod statim faciendum sit, perfici prius oportet. Deinde operam dare, ut sua lex ipso scripto uideatur niti. Contraria autem aut per ambiguum, aut per ratiocinationem, aut per definitionem induci, quo sanctius & firmius id uideatur esse, quod apertius descriptum sit. Deinde suę legis ad scriptum ipsam sententiam quoque adiungere, contrariam legem item ad aliam sententiam traducere, ut si fieri poterit, ne discrepare quidem uideantur inter se. Postremò facere, si caussa facultatem dabit, ut nostra ratione utraque lex conseruari uideatur, & aduersariorum ratione, altera sit necessariò negligenda. Locos autem communes, & quos ipsa caussa det, uidere oportebit. & ex utilitatis & honestatis amplissimis partibus sumere, demonstrantem per amplificationem ad utram potius legem accedere oporteat. Ex ratiocinatione nascitur controuersia, cùm ex eo, quod uspiam est, ad id, quod nusquam scriptum est, peruenitur,

Ex ratiocinatione.

hoc pacto: Lex est, Si furiosus est, agnatorum gentiliumq; in eo pecuniaq; eius potestas esto. Ex lex, Paterfamiliàs uti super familia pecuniaq; sua legauerit, ita ius esto. Et lex, Si paterfamiliàs intestato moritur, familia pecuniaque eius agnatorum gentilium est. Quidam iudicatus est parentem occidisse, & statim, quod effugiendi potestas non fuit, ligneæ soleæ in pedes inductæ sunt: os autem obuolutum est folliculo, & præligatum: deinde est in carcerem deductus, ut ibi esset tantisper, dum culeus, in quem coniectus in profluentem deferretur, compararetur. Interea quidam eius familiares in carcerem tabulas afferunt, & testes adducũt. Hęredes, quos ipse iubet, scribunt, tabulæ obsignantur: de illo pòst supplicium sumitur. Inter eos, qui hęredes in tabulis scripti sunt, & inter agnatos de hæreditate controuersia est. Hic certa lex, quæ testamenti faciendi ijs, qui in eo loco sint, adimat potestatem, nulla profertur. Ex cæteris legibus, & quæ hunc ipsum supplicio huiusmodi afficiunt, & quę ad testamenti faciendi potestatem pertinent, per ratiocinationem ueniendum est ad eiusmodi rationem, ut quæratur, habuerit ne testamenti faciendi potestatem. Locos autem in hoc genere argumentandi hos, & huiusmodi quosdam esse arbitramur. Primùm eius scripti, quod proferas, laudationem & confirmationem. Deinde eius rei, qua de quæratur, cùm eo, de quo constat, collationem eiusmodi, ut id, de quo quæritur, rei, de qua constet, simile esse uideatur. Postea admirationem percon-

tatione,

tatione, qui fieri possit, ut, qui hoc ęquum esse concedat, illud neget quod aut æquius, aut eodem sit in genere. Deinde iccirco de hac re nihil eße scriptum, quod cùm de illa esset scriptum, de hac re is, qui scribebat, neminem dubitaturum arbitratus sit. Postea multis in legibus multa esse præterita, quæ iccirco pręterita nemo arbitretur, quòd ex cęteris, de quibus scriptum sit, intelligi possint. Deinde ęquitas rei demonstranda est, ut in iuridiciali absoluta. Contra autem qui dicet, similitudinem infirmare debebit, quod faciet, si demonstrabit illud, quod conferatur, ab eo, cui conferatur, diuersum esse genere, natura, ui, magnitudine, tempore, loco, persona, opinione: si quo in numero illud, quod per similitudinem affertur, & quo in loco illud, cuius caußa afferetur, haberi conueniat, ostendetur. Deinde quid res cum re differat, demonstrabitur, ut non idem uideatur de utraq; existimari oportere. Ac si ipse quoq; poterit ratiocinationibus uti, ijsdem ratiocinationibus, quibus antè prędictum est, utetur: si non poterit, negabit oportere quicquam, nisi quod scriptum sit, considerare: periclitari omnia iura, si similitudines accipiantur, nihil esse penè, quòd non alteri simile esse uideatur: multis dissimilibus rebus, in unamquamque rem tantùm singulas eße leges: omnia poße inter se uel similia, uel dissimilia demonstrari. Loci communes a ratiocinatione oportere coniectura ex eo, quod scriptum sit, ad id, quod non sit scriptum, peruenire, & neminem posse omnes res per scripturam amplecti, sed eum commodissimè scribere, qui

curet, ut quædam ex quibusdam intelligantur. Contra ratiocinationem, huiuscemodi coniecturam diuinationem esse, & stulti scriptoris esse non posse omnibus de rebus cauere quibus uelis. Definitio est, cùm in scripto uerbum aliquod est positum, cuius de ui quæritur hoc modo: Lex, Qui in aduersa tempestate nauim relinquerint, omnia amittunto: eorum nauis, & onera sunto, qui in naui remanserint. Duo quidam, cùm iam in alto nauigarent, & eorum alteriùs nauis, alterius onus esset, naufragum quendam natantem, & manus ad se tendentem animaduerterunt: misericordia commoti, nauim ad eum applicauerunt, hominem ad se sustulerunt. Postea aliquanto ipsos quoque tempestas uehementius iactare cœpit, usque adeò ut dominus nauis, cùm idem gubernator esset, in scapham confugeret, & inde funiculo, qui a puppi religatus scapham annexā trahebat, nauim, quoad posset, moderaretur: ille autem, cuius merces erant, in gladium in naui ibidem incumberet. Hic ille naufragus ad gubernaculum accessit, & naui, quoad potuit, est opitulatus. Sedatis autem fluctibus, & tempestate iam commutata, nauis in portum prouehitur. Ille autem, qui in gladium incubuerat, leuiter saucius facilè, est ex uulnere recreatus. Nauim cùm onere horum trium suam quisque esse dicit. Hinc omnes scripto ad causam accedunt, & ex nominis ui nascitur controuersia; nam & relinquere nauem, & remanere in naui, denique nauis ipsa quid sit, definitionibus quæritur. Iisdem autem ex locis omnibus,

Definitio.

bus, quibus definitiua constitutio, tractabitur. Nunc expositis ijs argumentationibus, quæ in iudiciale caussarum genus accommodantur, deinceps in deliberatiuum genus & demonstratiuum argumentandi locos & pręcepta dabimus, non quò non in aliqua constitutione omnis semper caussa uersetur, sed quia proprij tantùm harum caußarum quidam loci sunt non à constitutione separati, sed ad fines horum generum accommodati. nam placet in iudiciali genere finem esse æquitatem, hoc est, partem quandam honestatis. In deliberatiuo autem Aristoteli placet utilitatem, nobis & honestatem & utilitatem, in demonstratiuo autem, honestatem. Quare in hoc quoque genere caussę quædam argumentationes communiter ac similiter tractabuntur, quædam separatius ad finem, quò referri omnem rationem oportet, adiūgentur. Atque uniuscuiusque constitutionis exemplum supponere non grauaremur, nisi illud uideremus, quemadmodum res obscuræ, dicendo fierent apertiores, sic res apertas obscuriores fieri oratione. Nunc ad deliberationis præcepta pergamus.

RERUM *expetendarum tria genera sunt. Par autem numerus uitandarū ex contraria parte. nā est quiddā, quod suaui nos alliciat ad sese, nō emolumento captans aliquo, sed trahens sua à dignitate: quod genus, uirtus, scientia, ueritas est. Aliud autem non propter suā uim & naturā, sed propter fructum atq; utilitatem petendum, quod genus pecunia est. Est porrò quidam ex horum partibus iunctum, quod &* Expetenda.

sua ui, & dignitate nos inductos ducit, & præ se gerit quandam utilitatem, quò magis expetatur, ut amicitia bona existimatio. Atque ex his horum contraria facilè tacentibus nobis intelligentur. Sed ut expeditius ratio tradatur, ea, quæ posuimus, breui nominabuntur. nã in primo genere, quę sunt, honesta appellabuntur: quæ autem in secundo, utilia. Hæc autem tertia, quia partem honestatis & uirtutis continent, & quia maior est uis honestatis, iunctæ res omnino ex duplici genere intelligentur: sed in meliorem partem uocabuli conferantur, & honesta nominentur. Ex his illud conficitur, ut appetendarum rerum partes sint honestas & utilitas, uitandarum turpitudo & inutilitas. His igitur duabus rebus res duæ grandes sunt attributæ, necessitudo & affectio: quarum altera ex ui, altera ex re & personis consideratur. De utraque pòst apertius perscribemus. Nunc honestatis rationes primùm explicemus. Quod autem totum, aut aliqua ex parte propter se petitur, honestum nominabimus. Quare cũ eius duę partes sint, quarum altera simplex, altera

Virtus. *iuncta sit, simplicem prius consideremus. Est igitur in eo genere omnes res una ui atque uno nomine amplexa uirtus nam uirtus est animi habitus naturę modo rationi consentaneus. Quamobrem omnibus eius partibus cognitis tota uis erit simplicis honestatis considerata. Habet igitur partes quatuor, prudentiam, iustitiam, fortitudinem, temperantiam.*

Prudẽtia. *Prudentia est rerum bonarum & malarum & utrarumq; scientia. Partes eius, memoria, intelligentia,*

gentia, prouidentia. Memoria est, per quam animus repetit illa, quę fuerunt. Intelligentia est, per quam ea perspicit, quę sunt. Prouidentia est, per quā futurum aliquid uidetur antè quàm factum sit. Iustitia est habitus animi communi utilitate conseruata, suam cuiq; tribuens dignitatem. Eius initium est ab natura profectum: deinde quędam in consuetudinem ex utilitatis ratione uenerunt: postea res & ab natura profectas, & ab consuetudine probatas, legum metus & religio sanxit. Natura ius est, quod non opinio genuit, sed quędam innata uis inseruit, ut religionem, pietatem, gratiam, uindicationem, obseruantiam, ueritatem. Religio est, quę superioris cuiusdam naturę (quam diuinam uocant) curam cęremoniamq; affert. Pietas, per quam sanguine coniunctis, patrięq; beneuolis officium & diligens tribuitur cultus. Gratia, in qua amicitiarum & officiorum alterius memoria, & alterius remunerandi uoluntas continetur. Vindicatio est, per quam uis & iniuria, et omnino omne, quod obfuturum est, defendendo, aut ulciscendo propulsatur. Obseruantia est, per quam homines aliqua dignitate antecedentes cultu quodam & honore dignantur. Veritas est, per quam immutata ea, quæ sunt, aut antè fuerunt, aut futura sunt, dicuntur. Consuetudine ius est, qđ aut leuiter à natura tractū aluit, & maius fecit usus, ut religionem; aut si quid eorum, quæ antè diximus, ab natura profectum, maius factū propter consuetudinem uidemus, aut qđ in mortem uetustas uulgi approbatione perduxit, quod genus, pactum. Iustitia.

par,

par, iudicatum. Pactum est, quod inter aliquos conuenit. Par, quod in omnes æquabile est. Iudicatum, de quo alicuius aut aliquorum iam sententijs constitutum est. Lege ius est, quod in eo scripto, quod populo expositum est, ut obseruet, continetur. Fortitudo est considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio. Eius partes, magnificentia, fidentia, patientia, perseuerantia. Magnificentia est rerum magnarum & excelsarum cum animi ampla quadam & splendida propositione agitatio atq; administratio. Fidentia est, per quam magis & honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certa cum spe collocauit. Patientia est honestatis aut utilitatis caussa rerum arduarum ac difficilium uoluntaria ac diuturna perpessio. Perseuerantia est in ratione bene considerata stabilis, & perpetua permansio. Temperantia est rationis in libidinem, atque in alios non rectos impetus animi firma & moderata dominatio. Eius partes sunt continentia, clementia, modestia. Continentia est, per quam cupiditas consilij gubernatione regitur. Clementia, per quam animi temere in odium alicuius inuectionis concitati comitate retinentur. Modestia, per quam pudor honestus claram & stabilem comparat auctoritatem. Atque hęc omnia propter se solùm, ut nihil adiungatur emolumenti, petenda sunt. Quod ut demonstretur, neque ad hoc nostrum institutum pertinent, & à breuitate præcipiendi remotum est. Propter se autem uitanda sunt, non ea modò, quæ his contraria sunt, ut fortitudini

Fortitudo.

Temperantia.

Vitanda ppter se.

ni ignauia, & iustitiæ iniustitia; uerùm etiam illa, quę propinqua uidentur, & finitima esse, absunt autem longissimè, quòd genus, fidentię contrarium est diffidentia, & ea re uitium est. Audacia non contrarium, sed appositum est, ac propinquum, & tamen uitium est. Sic unicuique uirtuti finitimum uitium reperiretur, aut certo iam nomine appellatum, ut audacia, quæ fidentiæ; pertinatia, quæ perseuerantiæ finitima est, superstitio, quę religioni propinqua est, aut sine ullo certo nomine. Quę omnia item uti contraria rerum bonarum in rebus uitandis reponemus. Ac de eo quidem genere honestatis, quod omni ex parte propter se petitur, satis dictum est. Nunc de eo, in quo utilitas quoq; adiungitur, quod tamen honestum uocamus, dicendum uidetur. Sunt igitur multa, quæ nos cùm dignitate, tum fructu quoque suo ducunt ad se; quo in genere est gloria, dignitas, amplitudo, amicitia. Gloria est frequens de aliquo fama cum laude. Dignitas alicuius honesta, & cultu, & honore, & uerecūdia digna auctoritas. Amplitudo, potentię, aut maiestatis, aut aliquarum copiarum magna abundantia. Amicitia, uoluntas erga aliquem rerum bonarum illius ipsius causa, quem diligit, cum eius pari uoluntate. Hic, quia de ciuilibus caussis loquimur, fructus ad amicitiam adiungimus, ut eorum quoq; causa petenda uideatur, ne fortè qui nos de omni amicitia dicere existimant, reprehendere incipiant; quamquam sunt qui propter utilitatem modò petendam putant amicitiā, sunt qui propter se solùm, sunt qui propter se, &

utili-

utilitatem, quorũ quid uerissimè constituatur, alius locus erit considerãdus. Nunc hoc sic ad usum oratorium relinquatur, utranque propter rem amicitiam esse expetendam. Amicitiarum autem ratio, quoniam partim sunt religionibus iunctæ, partim non sunt: & quia partim ueteres sunt, partim nouæ, partim ab illorum, partim ab nostro beneficio profectæ, partim utiliores, partim minus utiles, ex caussarum dignitatibus, ex temporum opportunitatibus, ex officijs, ex religionibus, ex uetustatibus habebitur. Vtilitas autem aut in corpore posita est, aut in extraneis rebus: quarum tamen rerum multo maxima pars ad corporis commodum reuertitur, ut in repub. quædam sunt, quæ (ut si dicam) ad corpus pertinent ciuitatis, ut agri, portus, pecunia, classes, nautæ, milites, socij: quibus reb. incolumitatem, ac libertatẽ retinent ciuitates. Alia uerò, quæ iam quiddam magis amplum, & minus neceßarium conficiunt, ut urbis egregia exornatio, atque amplitudo, ut quædam excellens pecuniæ magnitudo, amicitiarum, ac societatum multitudo. Quibus rebus non illud solùm conficitur, ut saluæ, & incolumes, uerũ etiam, ut amplæ atq; potentes sint ciuitates. Quare utilitatis duæ partes uidentur esse, incolumitas, & potentia. Incolumitas est salutis tuta, atque integra cõseruatio. Potentia est ad sua conseruanda, & alterius obtinenda idonearum rerum facultas. Atq; in ijs omnibus, quæ ante dicta sunt, quid difficulter fieri, & quid facilè fieri possit, oportet considerare. Facilè fieri id dicimus, quod sine magno, aut sine ullo labore sumptu,

mole-

molestia, quam breuissimo tempore confici potest. Difficile autem fieri, quod quanquam laboris, sumptus, molestiæ, longinquitatis indiget, atq; aut omnes, aut plurimas, aut maximas caussas habet difficultatis; tamen his susceptis difficultatibus compleri, atque ad exitum perduci potest. Quoniam ergo de honestate, & de utilitate diximus, nunc restat ut de ijs rebus, quas his attributas esse dicebamus, necessitudine & affectione perscribamus. Puto igitur esse hanc necessitudinem, cui nulla ui resisti potest, quæ neque mutari, neque leniri pcst. Atque ut apertius hoc sit, exemplis licet uim rei, qualis & quanta sit, cognoscamus. Vri posse flamma ligneam materiam neceße est. Corpus mortale aliquo tempore interire necesse est, atq; ita necesse, ut uis ea postulat, quam modò describebamus, necessitudinis: cui nulla ui resisti potest, quę neq; mutari neq; leniri potest. Huiusmodi necessitudinis, cùm in dicendi rationes incident rectè necessitudines appellabuntur. Sin aliquę res incident difficiles, in illa superiori possit ne fieri, quæstione considerabimus. Atq; etiam hoc mihi uideor uidere, esse quasdam cum adiunctione necessitudines, quasdam simplices & absolutas. nam aliter dicere solemus, necesse est Cassilinenses se dedere Hannibali: aliter autem necesse est Cassilinum uenire in Hannibalis potestatem. illic in superiore adiunctio est hęc, nisi malint fame perire: si enim id malunt, non est necesse. Hoc inferius non item, propterea quòd siue uelint Cassilinenses se dedere, siue famem perpeti, atque ita perire; necesse est Cassilinum uenire in

re in Hannibalis potestatem. Quid igitur perficere potest hæc necessitudinis distributio? Prope dicam, plurimùm, cùm is locus necessitudinis uidebitur incurrere. nam cùm supplex erit necessitudo, nihil erit quòd multa dicamus, cùm eam nulla ratione lenire possimus. Cum autem ita necesse erit, ut aliquid effugere aut adipisci uelimus, tum adiunctio illa quid habeat utilitatis, aut quid honestatis, erit considerandum. nam si uelis attendere, ita tamen ut id quæras, quod conueniat ad usum ciuitatis: reperias nullam esse rem, quam facere necesse sit, nisi propter aliquam caussam, quam adiunctionem nominamus. Pariter autem inuenias esse multas res necessitudinis, ad quas similis adiunctio non accedit. Quod genus, ut homines mortales necesse est interire, sine adiunctione: ut cibo utantur, non necesse est, nisi cum illa exceptione, Extra quam si nolint fame perire. Ergo, ut dixi, illud, quod adiūgitur, semper, cuiusmodi sit, erit considerandum. nam omni tempore id pertinebit, ut aut ad honestatem hoc modo exponenda necessitudo sit: Necesse est hoc faciamus, si honestè uolumus uiuere, aut ad incolumitatem hoc modo, necesse est, si incolumes uolumus esse, aut ad commoditatem hoc modo, Necesse est, si sine incommodo uolumus uiuere. Ac summa quidem necessitudo uidetur esse honestatis, huic proxima incolumitatis, tertia ac leuissima commoditatis, quæ cum his duabus nunquam poterit contendere. Hasce autem inter se sæpe necesse est comparari, ut, quāquàm præstet honestas incolumitati, tamē utri potissimum cōsulendum sit deliberetur.

Cuius

Cuius rei certum quiddam præscriptum uidetur in perpetuum dari poße, nam qua in re fieri poterit, ut, cùm incolumitati consuluerimus, quod sit in præsentia de honestate delibatum, uirtute aliquando & industria recuperetur, incolumitatis ratio uidebitur habenda, cùm autem id non poterit, honestatis. Ita in eiusmodi quoque re, cùm incolumitati uidebimur consulere, uerè poterimus dicere, nos honestatis rationem habere, quoniam sine incolumitate eam nullo tempore possumus adipisci. Qua in re uel concedere alteri, uel ad conditionem alterius descendere, & in præsentia quiescere, atque aliud tempus expectare oportebit. Incommoditatis uerò ratione modò illud attendatur, digna ne caussa uideatur ea, quæ ad utilitatem pertinebit, quare aut de magnificentia, aut de honestate quiddam derogetur. Atque in hoc loco mihi caput illud uidetur eße, ut quæramus quid sit illud, quod si adipisci, aut effugere uelimus, aliqua res nobis sit necessaria, hoc est quæ sit adiunctio, ut proinde uti quæque res erit, laboremus, & grauissimam quanque caussam uehementissimè neceßariam iudicemus. Affectio est quædam ex tempore, aut ex negotiorum euentu, aut administratione, aut studio hominum commutatio rerum, ut non tales, quales antè habitæ sint, aut plerunque haberi soleant, habendæ uideantur eße, ut ad hostes transire turpe uidetur esse, at non illo animo, quo Vlyßes transiit, & pecuniam in mare deijcere inutile, ac non eo consilio, quo Aristippus fecit. Sunt igitur res quædam ex tempore, & ex consilio, non ex sua natura considerandæ

uerandę quibus in omnibus quid tempora petant, ut quid per sonis dignum sit considerandum est: & non quid, sed quo quidem animo, qui cum, quo tempore, quandiu fiat attendendum, est. His ex partibus ad sententiam dicendam, locos sumi oportere arbitramur. Laudes autem & uituperationes ex his locis sumentur, qui loci personis sunt attributi, de quibus antè dictum est. Sin distributius tractare quis uolet, partiatur in animum & corpus & extrarias res licebit. Animi est uirtus, cuius de partibus paulò antè dictum est. Corporis, ualetudo, dignitas, uires, uelocitas. Extranea, honos, pecunia, affinitas, genus, amici, patria, potentia & cætera, quæ simili esse in genere intelligentur. Atq; in his id, quod in omnia ualet, ualere oportebit, contraria quoque, & quæ, & qualia sint, intelligentur. Videre autem in laudando & uituperando oportebit, non tam quæ in corpore, aut in extraneis rebus habuerit is, de quo agetur, quàm quo pacto his rebus usus sit. nam fortunam quidem & laudare stultitia, & uituperare superbia est. Animi autem & laus honesta, & uituperatio uehemens est. Nunc quoniam omne in caussæ genus argumentandi ratio tradita est, de inuentione prima ac maxima parte rhetoricæ satis dictum uidetur. Quare quoniam & una pars ad exitum hunc ab superiore libro perducta est, & hic liber non parum continet literarum, quæ restant, in reliquis dicemus.

F I N I S.